

Nissens Historie

af

H. F. Feilberg

København 1918

LILLE NIELS

SOM OGSAA KALDES NISSEN

OG HANS MANGE MÆRKE­LIGE BEDRIFTER

*»Med Nisser maa man et oprigtig venskab
holde,
de ellers i et Huus kand meget ont forvolde;
ej Nisse, Underjordsk gör nogen Siel imod,
saalænge som de seer, mod dennem tolk er
god.«*

Peder Paarl l. 4. 145.

1. INDLEDNING

DET er et forsøg på at udrede »Nissens« historie, jeg hermed prøver.

Overalt vel, hvor man spørger om Naturfolks religiøse tro, møder man det forhold, at så snart mennesket udenfor sig eller i sin person møder en magt, som han må bøje sig for, opfattes denne magt som udtryk for en Vættes personlige villie. Man kan stå på en god fod med disse rådende personligheder, »Råd«, som den svenske almue kalder dem, eller man kan føre krig mod dem, men undgå dem, kan man ikke.

Blandt de talløse skikkelser, som folkenes fantasi har skabt, tager jeg atter en enkelt gruppe frem, som jeg med et fællesnavn kalder »Alfefolket« (*Se min bog »Bjærgtagen«, s.11 flg.*). Denne gruppe samler alle de mange Vætter, der lever og færdes ude i den store natur, i det store hav, i de strømmende floder og elve, i skovenes dyb, på bjærgene, på agermarken eller den sorte hede eller i menneskers huse, og til dem hører de husvætter, som vi herhjemme kalder Nisser.

Der har jo været en tid, da mennesker søgte sig faste boliger, begyndte at drive kvægavl og agerdyrkning. Snart byggede de sig huse ved havets eller floders og søers bred, snart ryddede de skov på den flade mark eller på bjærgets side og tømrede sig en hytte af de fældede træstammer, eller de søgte sig et tilhold ved mosens kant eller på den sorte hede, men ligegodt, hvor de kom, mødte de Vætter, der boede der forud, og som de måtte se at komme tilrette med, og man tør vel sige, at vilkåret for, at et hjem kunde blive lyst og lykkeligt, var Vætternes venskab.

For dem, der søgte deres udkomme ved jordbrug eller kvægavl, synes vandets Vætter at have liden betydning, ganske anderledes derimod skovens og jordens. Og eftergår man folketroens vidnesbyrd, ser man uafsladelig dette, at hver gang egnens Vætter træder indenfor hjemmets dørtærskel og tager del i det daglige arbejde, følger velstand og overflod, og drager de sig af en eller anden grund tilbage, efterlader de fattigdom og ulykker i hobetal efter sig til det tidligere så lykkelige hjem. Dette er regelen, og der kan anføres en lang række eksempler.

Mennesker nøjes ikke med boliger i dalene langs elvens bredder, de søger opad mod højdalene, omgivet af skinnende fjældtinder, bygger sig sæterhytter til sommerbrug og fører deres hjorder dærop hvert år. Der træffer de nogle Vætter, »vilde Folk« kalder Tyskerne dem, blandt hvilke de »salige Fruer« (selige Fräulein), som bor i de inderste dale, dybt inde i højbjærgenes hartad utilgængelige verden, i strålende ishuler, hvor krystaller funkler i sollyset, og der fortælles om, at disse fører ind til vidunderlig dejlige egne, omgivet af grønne enge og blomsterklædte bakker. (*Mannhardt, Baumkultus der Germanen I, 100.*) De står tit i det venligste forhold til sæterfolket og dalboen.

En saadan »salig Frue« spinder for bondekonen, en anden tjener, tavs men flittig, to år i gården, ja, der siges, at der noget nær i hver bondegård er en af disse i arbejde. De hjælper ved høhøsten, og den eneste lön, de kræver, er mælk. Engang imellem har de taget en drik af mælkespanden, men nøjes ellers med den spildte mælk eller med skummet i mælkespanden. Hyppig tager mændene tjeneste som hyrder, får af folket navne som den vilde ko- eller gedehyrde (wilder Küher, Geissler). Vildmand eller andre steder »Vættemand« (Wichtelman) er årlig hyrde. (*Verualeken, Alpensagen 1858, s. 211 flg. Heyl Volks. Tirol, 28, Rochholz, Argauer Sagen I, 319, Vonbun, Beiträge 59.*)

Men som bjærgets skönhed har fostret disse lyse skikkelser, har dets vildhed og uhyre forhold, dets farer frembragt andre arter af Vætter, de saakaldte Fanggen, Fanken eller Fanken, uhyre store skikkelser med sort hår, et gab, der når fra øre til øre; de er klædt i bark med pelse af vildkatteskind, de fanger og æder börn, som de lokker til sig. (*Mannhardt, Bk. I, 89.*) Men også disse tar tjeneste hos mennesker og synes at sætte pris på, om deres døtre kan få plads på sætrene. De er i så tilfælde tro og flittige; men forlader de tjenesten og går tilbage til skoven, fortsætter de deres menneskejagt som för. Mændene tjener som hyrder, et oprykket træ er hyrdestaven (*Alpenburg, Mythen, s. 52, 67, Zingerle Sagen aus Tirol, S. 105.170, Vonhun, Sagen Vorarlbergs, s. 51.*).

Og vi kan gå videre. I Thüringen fortælles, at Skovfruer (Holzweibel) hjælper mennesker med køkkenarbejde og vask, ikke at tale om, at de tillige låner brød og tilbagebetaler det til mennesker. I Schwarzwald arbejder en Nøkke (Seemann) hos bonden, inden hans döre. I Oberpfalz modtager Skovfruen (Holzfräulein) sin part af kagerne, når husmoderen bager, hun arbejder ved nat i køkken, stue, stald, gård, et sted fodrer hun kvæget hele vinteren. (*Grimm, Myth.² I, 452 flg. Schönwerth, Oberpfalz Sagen II, 360, 362.2, 364, 866, 379.*) Der er kortsagt et forhold så venligt som muligt mellem skovens Vætter og de mennesker, der har fæstet bo i deres nærhed. Om det så er Skovmanden (Waldmännchen), tager han arbejde hos mølleren og skikker sig trofast og vel. (*Grimm, Myth.², I. 453.*)

Muligvis kan også i Sverige påvises, at Skovvætterne nu og da søger menneskers hjem og i altfald giver en håndsrækning, om de end ellers ikke har det bedste ord paa sig. Efter Rääfs Samlinger fra Østergötland meddeler Mannhardt i sin »Baumkultus« 1. 137, at dækkes der i hjemmet bord til Skovfruen, gengældes denne venlighed fra Vætternes side med, at de giver en håndsrækning, går bud og lignende, med andre ord, at de træder ind blandt husets gode Vætter. Jeg kan tilföje, at man i Skåne har fortællingen om, at »Skovmanden« med frue og barn i juletiden søgte ind til et brænderi i St. Olavs sogn; bonden satte hver gang en fyldt brændevinsflaske ind til dem. Til gengæld vækkede de karlen, når han engang imellem faldt i

sövn, og meldte, at koen om sommeren var gået i bløde. (*Wigström, Folketro, Sägner, nr. 338, jfr. nr. 339–43. (Svenska Landsmålen VIII, 3, s.107).*)

Flere træk, der peger i samme retning, vil senere blive fremdraget.

Endnu nævner jeg her fra to yderkanter i Europa et par Vætter, som hører herhen. Imellem Skotlands bjerge ude på vestkysten lever ensomt, dybt inde i fjældensomheden, en satyrskikkelse med gedefødder og menneskekrop, den såkaldte Urisk. Om sommeren kan han ses sidde urørlig på en ensom fjældspids, men om vinteren tager han tjeneste hos bonden, arbejder for ham, får god mad og bringer lykke. Der fortælles, at han fandtes i mange hjem (*Campbell, Superstitions of the Scott. Highlands 196, som henv. til Walter Scott, jfr. Mannhardt Bk. II, 153.*).

Hertil kommer i det sydøstlige Europa de græske Neraider, et fællesnavn for oldtidens nymfer, der kunde have deres boliger i hav, bjærg eller skov. I deres hele dårende og lunefulde væsen kan de sammenstilles med Huldren og Skovfruen her i Norden. Men hvor de har velvillie mod enkelte personer eller familier, plejer de at komme ved nattetid i deres boliger, fejer, pynter, rydder op, så husmoderen finder morgenarbejdet delvis gjort, når hun rejser sig fra sin seng. Ja, de både spinder og væver inden døre (*Zakynthos, Arachoba*). (*B. Schmidt, Volksleben der Neugriechen 1871, s.118, og Mannhardt, Baumk. II 1877, s. 38.*)

Mellemliddene, der forbinder disse træk, ejer jeg ingen kundskab til. De må vel findes.

Såvidt om skovens Vætter. Der står en anden gruppe tilbage, jordens. Det er jo klart, at når bonden bygger sit hus eller graver og pløjer sin mark, bryder han ind over Jordvætternes skel, Dværge, Underjordiske, Undervætters, hvad man end kalder dem. Iblandt de mangfoldige fortællinger om dette folkefærd, som er optegnet, er der en række, der svarer til den ovenfor fremdragne om Skovvætterne. De går til menneskers huse, arbejder, en tid ialtfald, inden menneskers døre, synes at være knyttet til dem og kun uvillig eller med sorg at forlade dem.

Dværge arbejder hos bonde og møller, passer forskelligt husarbejde, men da man ynkes over deres fattige kår og byder dem klæder, går de bort. Der fortælles ligefrem, at Dværgene ønsker at blive i deres gamle hjem i menneskers nærhed, men da deres store og rige tilbud afslåes, drager de med sorg bort og medtager jordens frugtbarhed og egnens lykke, så kun fattigdom og bekymring bliver tilbage. (*Walliser Sagen II, 46 (Wallis)*). Eller et andet eksempel. Dværgen forlod sit hulebo, tog plads hos bonden, besørgede karle- og kvindesyssel hos ham, fodrede, kørte gødningen ud af stalden, malkede køerne, ja, hjalp med spindearbejdet. Men da husfolket strøede aske på gulvet, for deri at se og kende hans spor, drog de bort, for ej mere at komme tilbage. (*Henne am Rhyn, Deutsche Volkssage 1878, nr. 413, 414. (Schweitz)*).

Tilsvarende sagn er der fra Baden. Underjordiske, det var de sidste i egnen, hjalp bonden. I Böhmerwald arbejder de hos bager, forlanger som løn tre brød og tre skilling, som de villig får. (*Henne am Rhyn, nr. 408, 335*). I Tirol arbejder de med i bjærgværk og forlanger kun tak for deres hjælp. (*Henne am Rhyn, nr. 354 b. jfr. nr. 288*).

Dette træk kan følges til Nordtyskland. »Schönauken« hjælper i bondes hus, men jages bort af tjenestekarlen. I Nedersachsen arbejder de hos væver og skomager, hos den sidste gör de en bestemt akkord og forlanger 24 thaler for hjælpen. De får pengene, og håndværkeren bliver ikke narret. (*Schambach u. Müller, Nidersachs. Sagen, 139, 2—4*).

I Pommern tilsvarende sagn. På Rügen bor de under huset, har deres udgang gennem køkken og stald eller ved ovn, og bondekonen har en trofast hjælp i Dværgens kone, der fejer, vasker op, bærer brændsel, fodrer, men forlader pladsen, da bondens hustru giver hende et nyt forklæde. Hvor deres arbejde falder, følger lykken, hos håndværker, skomager, dugmager såvelsom hos bonde. Såsnart man gør forsøg på at drille dem eller volde dem fortræd, f. ex. ved at strø ærter på gulv, så de glider og falder, eller skarpe flintestene, der sårer dem, forlader de straks stedet for ikke mere at komme tilbage.

(*Henne am Rhyn, nr. 406, Jahn, Volkssagen aus Pommern u. rüge, nr. 66, 99, 111, 112, 113.*)

For Danmarks vedkommende kan påvises noget lignende, om ikke så klart. Der fortælles, at Bjærgfolkene frelser bondegården fra ildsvåde og vækker de sovende, hjælper pige med hendes sytøj, tærsker i lade og påviser omtvistet markskel. (*Tang Kristensen, Danske Sagn I, 53, nr. 242, 245, 250, 247*).

Med andre ord: skovens og jordens Vætter træder i tjeneste hos mennesker, giver dem med god villie en håndsrekning og er ved at gå over til Husvætternes kreds. Der bliver dog bestandig den forskel, at alle disse kommer og går, har deres væsentlige tilhold udenfor bondehuset eller slottet, hvor de en tid færdes, mens Husvætterne hører det hjem til, hvor deres gerning falder.

2. Nisseskikkelsens udspring.

Blandt Husvætterne må en række nævnes. Først er der vor danske Nisse, men desuden andre mere eller mindre personlige skikkelser: Dragen, der som et gloende læsetræ farer ned gennem skorstenen med sin byrde til husets ejer. Desuden Dragedukkerne, der ligeledes slæber til huse. Fremdeles kan man erhverve en »Spiritus« ved djævelens hjælp, en vætte, tit i dyreham, som opfylder ejerens ønsker, men det koster sjælens salighed. Så er der magiske genstande som Alrunen, Vekseldaleren der bestandig formerer sig, og Fortunatuspungen som aldrig tömmes. Endelig er der

Husslangen, snogen, hvis liv står i et mystisk forhold til börnenes og de voksnes liv inden døre, de følges i døden.

I det følgende forbigår jeg alle de andre skikkelser for at holde mig til Nissen, der synes med særlig stærke bånd at være knyttet til familie og hus og kun nødtvungen at gå bort. Han bor i huset, bliver i huset ligesom snogen, står ikke i forhold til menneskernes liv, men nok til hjemmets lykke. Drager, Dragedukker, Spiritusser og alle de øvrige herligheder fås ved djævelskunst og er farlige at eje.

Hvorfra stammer da Nisseskikkelsen? Jeg håber at kunne give et bidrag til besvarelsen af spørgsmålet.

Jeg har alt nævnet, at når et hus byggedes og grunden, der skulde bære det, blev taget i eje, kom bonden eller jægeren til at gribe ind dær, hvor Jordvætterne havde ejendomsret. En slig opfattelse synes rimelig efter Naturfolks tankegang. Jeg kan nævne eksempler. Vedafolket i Indien har den forestilling, at jordbund, mark, træ, skov er bolig for skarer af guder eller dæmoner. I jordbunden lever »Stedets Herre« (Vastoshpati). Hver enkelt plads har slig herre, det er en guddom; man søger at stemme ham velvilligt, når man flytter ind i et nyt hus, beder ham holde ulykke borte, øge ejendom af kvæg og heste og give mennesker et langt liv og beder: »Stedets Herre, du som værger os mod fortræd, og antager de mange skikkelser, vær os en nådig ven« (*Oldenberg Veda 254*).

Et andet eksempel findes hos Sydslaverne. Der fortælles, at en mand havde hjulpet et barn mod ulven. Det reddede barns fader sagde til ham: »du bor på et dårligt sted, følg nu med!« På bondens gårdsplads slog han med sin stav på jorden: »du grundherre, hvad forlanger du i afgift om vi hær bygger?« Fra jorden lød en røst: »alt hvad levende er i huset!« — »Nej, holdt, min ven, såmeget giver vi ikke!« På den måde fortsattes forskellige steder, og der forlanges det ene sted: »manden og konen i huset«, det andet: »en höne med sine kyllinger«, det tredje: »stængelen af et hvidløg«.

Endelig træffes et sted, hvor svaret lyder: »intet forlanger jeg, men giver årlig tilvækst af et stykke til hvert slags kvæg, om du bygger hær!« Så vendte den gamle sig til bonden og sagde: »sæt dit hus hær, så bor du godt!« Det gjorde han, og dær lykkedes alt for ham. (*Krauss, Sagen u. Märchen d. Südslaven, II, 366.141, jfr. Krauss Bauopfer bei den Südslaven 1887: Jordbundens Vætter skal efter Sydslavernes folketro også kunne vindes, naar man sætter en mark i drift eller første gang dyrker et købt stykke jord som ny ejendom; i sådant tilfælde plejer endnu Bosnierne at kaste halvdelen af en sølv mønt på ageren*).

Der er dog også i nordiske sagn antydninger af, at Vætten som bor i jorden på den plads huset rejses, skal give sin tilladelse. Fra Varend i Småland meddeles, at manden, som vil bygge, må bede Jordvætten om tilladelse, sige, lyse til, at han ønsker at bygge. Tillige er det rettest, når han med lydelig røst har udtalt sin

hensigt, at han henlægger sit arbejdstøj på stedet dagen, får bygningen begynder. Så véd jordvættene besked, og synes de i det hele taget om det, kan man om natten høre, at der bankes, tumles, larmes og skramles. Det er Vættene der hjælper til, og så går alt Ilytkeligt og vel. Er alt derimod stille, er der varsel om, at der er noget i vejen, at der bliver ingen ret lykke med arbejdet eller i huset som bygges. Det er også sket, at Vætten har gået til bonden og bedt ham bygge andetsteds. Har han ikke villet, er der gråd og klage af de bortdragende Vætter, og al lykke har forladt stedet hvor der byggedes. (*Gaslander 31 (Sv. Landsmål Bih. I, s. 275), Cavallius Wärend, I, 269 flg., jfr. Eisel, Sagen d. Voigtlandes, nr. 537°: i Franken arbejder »der Baugeist« flittig med, når fromme folk bygger, river ellers det byggede ned ved nat.*).

Fra Västerbotten tales om lignende forhold. Man må være meget opmærksom på, hvor man bygger og undgå steder, hvor der er megen »rå«. Man kan på slige steder komme til at volde Vættene fortræd, og så går det ilde. Man har mange eksempler på, at både gårde og lader er blevet forladt, eller man har måttet flytte dem, fordi hverken gårdfolket eller kvæget har kunnet få fred. Man anser det derfor som et godt tegn, når der under byggearbejdet om natten høres øksehug og tømmerarbejde. Det var »Tomten«, der hjalp, og det bragte lykke. (*Samf. f. Nord. Museets Främjande 1889, s. 36. jfr. Runa, VIII, 36, Renvall, Åländsk Folketro 1890, s.5. (Sv. Landsmål VII, 9, s.5).*

Fra Norge har jeg også truffet et eksempel. Ved Svalheim i Aardal er der en plads, som kaldes Ødegården, dær byggede for en 60—70 år siden en ung mand, der hed Sjur. Da han var ved at grave kælderens, og han var kommet et stykke ind i höjen, traf han på et kvindfolk, der sad med et nøgent barn i armen. Manden, der arbejdede sammen med ham, lagde arbejdstøjet fra sig og mente, det var bedst, de straks hørte op, men det vilde Sjur ikke, han fortsatte, kvindfolket forsvandt, huset blev rejst, men — Sjur blev helseløs sit liv igennem, og sagen var jo, han kom til at lide hårdt, fordi han havde voldet de Underjordiske ufred. (*Sande, Segner fraa Sogn II (1892), s.222.*).

Hermed stemmer det, hvad der omtales i en anden norsk fortælling: »vil man bygge et hus, må man på en eller anden måde søge Haugafolkets tilladelse dertil. Endnu lever der i Valdres en mand, som efter at have lagt tomten til en ny hjemsæter, tog en flis, mærkede den og lagde den under en sten på det sted, hvor huset skulde stå, med bön til Haugafolket, at de vilde flytte den, hvis de havde noget mod hans forehavende. Manden lagde sig derpå til at sove, og da han vågnede, var både flisen og stenen borte. Mismodig gik han hjemover, men på vejen fandt han den mærkede flis — og opgav byggeplanen. (*P. A. Søegaard, I Fjeldbyggerne (1868), s. 116.*).

Hele denne forestilling bekræftes yderligere af to sagngrupper: Den ene angår Undervættens krav på, at

bondens stald skal flyttes, snavs fra den gör hans bord urent (se Jysk Ordbog III. 534.50a). Den anden fortæller, at kirkebygning hindres, idet det der mures ved dag, nedrives ved nat (se Jysk Ordbog II. 125.20a). De findes begge i Skandinavien, Nordtyskland og Engelland, og får en simpel forklaring derved, at Vætten mener sig fornærmet, der er ikke taget tilbørligt hensyn til hans rådighed over grunden. Da de i mange varianter også findes i Danmark (*Tang Kristensen. Danske Sagn I. s. 325–30. III, s. 161–181.*), tør jeg antage det for et yderligere vidnesbyrd om, at også hos os gemmes et »lævn« af forestillingen om, at den underjordiske Vætte vil høres, når en bygning opføres.

Endnu tør jeg hær tilføje, at »tomt« betyder byggeplads, sted, hvor man agter at rejse et hus; »tun« derimod er efter Ivar Aasen den bebyggede husplads. Så ligger det nær at antage, at de svenske udtryk »tomtegubbe«, »tomtebise« og de norske »tuftebonde«, »tuftefolk«, »tuftekall«, »tomtevætte« oprindeligt er navne til Jordvætten, der ejer tomten, hvor huset skal bygges, ligesom »haugbokke«, »haugbonde«, »haugbue«, »hauggubbe«, »haugtuss« ejer højen, og vil mennesker bygge sit hus ved eller på hans høj, må han have ejerens tilladelse, om ellers lykke og trivsel skal følge hans bo. Vætten som nævnes »tunvord«, »tunkall« er derimod »gardsvord«, ☉: den opførte gårds vogter.

Er nu den givne fremstilling rigtig, så må dette være den ældste form af troen på en Husvætte, nemlig byggepladsens herre, der giver manden, der har bygget på hans lod trivsel og vækst, eller om sømmeligt hensyn ej blev taget til den »rådendes« ret, bringer fattigdom og elendighed over sin lejlænding.

Men Vætterne, der hører til Alfefolkets forskellige grupper, færdes jo rundt om i naturen, også, som viist er, i menneskers hjem, både skoven og jordens Vætter, Dværge og Underjordiske og bringer lykke og trivsel, hvor de kommer som venner. Når de da i stedet for en kortere eller længere tid at komme i besøg og atter drage bort ad egne veje, sætter bo hos mennesker for at blive i deres hjem, har vi **H u s v æ t t e n**.

Et par små sagn kan pege hen på denne overgang.

Fra Rönnebæksholms egnen ved Næstved fortælles, at en bonde, som ved vintertid færdedes i skoven, hørte en høj latter ud fra en stub, og da han vendte sig for at se, hvem det var, tittede en lille Nisse frem af stubben, han havde grønne klæder og en rød hue på hovedet. Da bonden kaldte ad ham, lo han igen, og da han gik hen til stubben, forsvandt han. (*Grundtvig, Gl. danske Minder III. 99.*). Denne fortælling kan stilles ved siden af en anden fra Werradalen i Nordtyskland. En arbejder stod uden for sit hus en dag og kløvede brænde. Så opdagede han en lille, grå mand, der smuttede ud af stubben og gennem den åbne dør løb ind i hans hus, og inden arbejderen var kommet sig af sin overraskelse, så han Vætten kige ud gennem ruderne, skære ansigter og gøre alleslags optøjer. (*Hermann, Deutsche Mythologie (1906), s. 129.*).

Når så skovens eller jordens Vætte er blevet bofast i en menneskebolig og bringer lykke og velfærd med sig og mennesker tænker over, hvorfra han kommer og hvorfor han bringer de gode gaver, danner en ny forestilling sig i tilknytning til den almindelige folketro om de døde.

De døde lever på grænserne af de levendes land; såsnart det mørknes, vågner de, bliver atter bofaste på den jord, de aldrig i deres liv forlod, søger plads ved deres gamle arne, besørger deres gamle arbejde, interesserer sig for hjem, kvæg, marken og dens afgrøde, huset og familiens velfærd. Således kommer vi tilopfattelsen af Husvætten som genfærd, sjæl af den, der først i ødemark eller skov ryddede gårdens grund, eller af den, som først gjorde ild op i huset, eller blot i almindelighed, slægtens stamfaders sjæl, der stadig opholder sig i det gamle hjem og vogter over efterkommernes velfærd. (*Sande II. 202. Gardvorden, er attrgangaren (Ϸ: gengangeren) af den, som fyrst rudde garden og den mannen er al vyrnad (ærbødighed) vert; Ralston, Songs of the Russian People, 119, Domovoy, er sjæl af gårdens grundlægger (jfr. 120); Rietz Sv. Dialekt Lexikon, 547 a, råd, gårdsråna formenas erhålla sit køn efter den person, som først gør upp eld i huset ; Haupt. Sagenbuch I, 57. Hausgeister, de afdøde forfædres ånder (Lausitz). Rhys, Celtic Folklore, 596, brownie, bogie, forskellige genfærd af døde forfædre (jfr. 597); Abbott, Macedonian Folklore 257, hus-aander, husets herrer, forfædrenes sjæle som færdes i det gamle hjem, vågende over dets trivsel).*

Fra folkets tro er jeg istand til at give et bestemt vidnesbyrd om den afdøde slægtnings deltagelse i husets ve og vel.

Kurt, en forpagter i en by i Hessen, veg efter sin død ikke bort fra sit gamle hjem, men tog fremdeles som en god Vætte del i alt markarbejde. Han hjalp i laden karlen med at forke korn op, og da en fremmed karl ved en lejlighed var med, og avlskarlen råbte: »Kurt, nu du!«, greb Kurt den fremmede, kylede ham ned på logulvet, så han brækkede benene. (*Grimm Mythologie, 865, anm.*)

Men andre forestillinger, ligeledes tilhørende sjæletroen, findes også.

Nissen i kulgruber, Cutty Soams, er sjæl af en dræbt kularbejder. (*Denham Tracts II, 362, Hunt Popular Romances of the West of Englands. 352 (Cornwall); Traditions populaires II, 414, lutin (Belgien)*). Husvætten antages i Schwaben for en af de forstødte engle, (*Birlinger Aus Schwaben 1844, III, 242.*) og så er der en række andre opfattelser, der går ud på, at husets vætte er en barnesjæl, et dødfødt, udøbt, eller et forhekset eller forbandet barns sjæls. (*Köhler, Volksbrauch 446; Weinholdt Zeitschrift für Volkskunde, IV, 132, Nörgeln, forheksede børn, saadanne som ikke er tilstrækkelig velsignede eller tyngede af forældrenes forbandelse (Gossensass, Tirol)*). Særlig klart kommer denne forestilling frem i sagnene om Skibsnissen, »der Klabautermann«, der antages for sjæl af et dødfødt

eller udøbt barn, begravet under et træ eller af et barn, som er helbredet ved at trækkes gennem en kløvet træstamme, (*Temme, Volksage von Pommern u. Rügen, 302, Zeitschrift für Myth. II, 141 2.*) men mere herom herefter.

Vi har altså nået til, at Tomtevætten er blevet Husvætte, har taget fast bolig hos familien og opfattes som hørende til slægten og derfor villig og hjælpsom, dog naturligvis indenfor de grænser, at han fra familien erholder sin ret, gaver, offer, lön, hvorledes det så kaldes.

3. GAMLE BERETNINGER OM HUSVÆTTER

Jeg skal nu prøve på at drage frem, hvad jeg kan oplyse om Husvætten i henfarne dage. Den ældste og den fornemste af hans forfædre er den romerske »Lar familiaris«, husets familiegud, hvis dyrkelse siges at gå tilbage til Romerfolkets oldtid. I hjemmets spisestue, »atrium«, hvor arnen fandtes, stod Larernes billeder, udskårne i træ, de hyldedes ved smågaver, virak, vin, en drue, en krans af aks, eller ved særlige lejligheder ved en offerkage. Ved hvert måltid fik de en skål med mad, sat på arnen; den hældtes i ilden, såsnart man havde spist den første ret. Alt hvad familien ejede af kært, hjemligt, lyst, alt hvad året kunde bringe af glæde eller sorg, alle familiebegivenheder, fødselsdage, bryllup, bortrejse, hjemkomst, dødsfald, lagde man husguden på hjerte, og den romerske oldtid havde intet stærkere udtryk for hjemmet, dets fred og lykke end ved at nævne Larer og Penater. (*Preller, Römische Mythologie s. 486 fl.; Larer og Penater havde vel forskellige navne, men synes at eje sammebetydning for hjemmet, s. 595 flg.; jf. Rohde Psyche I, 254, sammenstilles her med Grækernes dæmon.*). Jeg kan jo hær minde om det svenske udtryk: man tilønsker det unge par, som sætter bo, »tomtebo«lycka«.

Det må så stå hen, om Laren nærmest skal opfattes som stedets, pladsens guddom eller som sjælen af slægtens stamfader. Derom er de lærde uenige og jeg ævner ikke at stille deres trætte. (*Se Archiv f. Religionswissenschaft VII, 42, Wissowa jfr. X, 368. Sarnter, såvelsom dennes bog Familienfeste d. Griechen u. Römer (1901) s. 105.*)

Vi må gå langt ned i tiden for at træffe folketro, der fortsætter de gamle romerske traditioner om husguden, Lar familiaris.

I det gamle hedenske Island findes det ældste mig bekendte eksempel på en slig folketro.

Der fortælles, at biskop Frederik og Thorvald Kodransson, en kristnet mand, kom til Island, og tiden angives til 981. (*se Maurer, Bekehrung des norwegischen Stammes I, 205 flg.*). Da skildringen af deres møde med Thorvalds fader Kodran på Gilja og deres ophold hos ham om vinteren, er lidet kendt og giver malende træk

til forståelse af, hvad der kunde drage hedninger til kristendommen, afskriver jeg hovedtrækkene i denne fortælling. (*Rafn, Oldn. Sagaer I. 234 flg., Olav Tryggv., s. k. 131, jfr. Kristni Saga s. I, 4.*)

Da biskop Frederik en höjtid holdt gudstjeneste om sine klerke, var Kodran tilstede, mere af nysgerrighed, end fordi han den gang agtede at samtykke i deres sæder, men da han hørte klokkernes lyd og klerkenes fagre sang og mærkede den søde vellugt af røgelsen og så biskoppen prydet med en kostbar dragt og alle dem, der tjente ham, klædte i hvide, skinnende klæder, og derhos stor glans over hele huset af vokskærternes klare lys, så og andre ting, der hørte höjtiden til, da behagede alle disse ting ham særdeles vel.

Samme dag kom han til Thorvald og sagde: »nu har jeg set og temmelig overvejet, med hvilken alvor I tjener eders gud, men, eftersom jeg skønner, er vore sæder meget forskellige, thi mig synes, at eders gud glædes ved det lys, for hvilket vore guder ræddes; men om så er, som jeg tror, så er denne mand, som du kalder eders biskop, din »spåmand«, thi jeg véd, at du lærer af ham alle de ting, som du på din guds vegne forkynder os. Jeg har dog en anden »spåmand« (ármaðr), som gör mig megen nytte. Han forudsiger mig mange tilkommende ting, passer mit kvæg, minder mig om, hvad jeg skal foretage mig eller hvad jeg skal vogte mig for. Derfor har jeg megen tillid til ham og har dyrket ham i lang tid. Men du mishager ham meget, ligeså din »spåmand« og eders skikke, og han afholder mig fra at vise eder nogen hæder og allermest fra at antage eders tro.« — »Hvor bor din »spåmand« ?« spurgte Thorvald. »Han bor her tæt ved min gård«, svarede Rodran, »i en stor og prægtig klippe«. »Hvorlænge har han boet dær ?« spurgte Thorvald videre. Rodran sagde, at han havde boet der i lang tid. »Da vil jeg, fader«, sagde Thorvald, »slutte en overenskomst med dig. Du siger, at din småmand er meget stærk, og at du sætter stor lid til ham, men biskoppen, som du kalder min »spåmand«, er svag og ejer ingen store kræfter, men om han nu kan ved himlens guds kraft, på hvem vi tror, fordrive din »spåmand« af så stærkt et herberge, så er det tilbørligt, at du omvender dig til den almægtige gud, din skaber.«

Denne overenskomst gik Rodran ind på, og dagen derpå viede biskoppen vand, stænkede med bønner og salmesang vandet rundt på klippen, hældte det ud over den, så den blev helt våd. Om natten kom så »spåmanden« til Rodran med skummelt åsyn, skælvende af rædsel, og sagde: »ilde har du gjort, at du bød sådanne mænd hid, som vil svige dig, så de forsøger på at drive mig bort fra min bopæl; thi de hældte kogende vand over mit herberge, så mine børn ikke lidet pintes af de brændende dråber, som løb indenfor taget. Om sligt end ikke skader mig meget, er det tungt at høre de små børns gråd, de skriger, når de brændes«. Om morgenen fortalte Rodran Thorvald

dette; denne opmuntrede biskoppen til at fortsætte, hvad han også gjorde. Næste nat kom Vætten atter til Rodran, iført en afskyelig sort skindpels og talte med sorigfuld og skælvende røst og bad ham jage de fremmede bort. Tredie dag stænkede biskoppen atter vievand på klippen, og endnu engang kom »spåmanden« i drømme til Rodran og fremførte med hulkende røst følgende ord til ham: »denne onde bedrager, de kristnes biskop, har berøvet mig alt mit eje, ødelagt mit herberge, hældt kogende vand (Jfr. *Olav Hell. Saga*, kap. 73, *Vælte klager, at kong Olavs bönnen brænder ham*, smlg. *Heimskringla* kap. 189; i *Laxdöla* kap. 76, *völve klager i drøm over, at Gudrun Osvifsdóttir plager hende med de hede dråber, der falder på hende (fra hendes bönnen)*; *vievand brænder djævole og vætter*, se f. Eks. *Traditions populaires XIV*, 87, *XV*, 553, *Pitré Archivio V*, 250, 253, 256, 258 (Frankr); *Sébillot, Folklore de France IV*, 374.) over mig, gjort mine klæder våde, sønderrevet dem og gjort dem ubrugelige. Mig og min familie har han tilføjet uerstattelig skade ved forbrænding og derved tvunget mig til at flygte langt bort til øde steder. Nu må vi skilles, men hvem skal herefter så troligen passe dit gods, som jeg tilforn har gjort? du har gengældt mig ondt?; for godt.« Kodran svarede: »jeg har dyrket dig som en nyttig og stærk gud, den tid jeg ikke kendte den sande; men da jeg nu har erfaret, at du er fuld af svig og meget svag, så er det rimeligt, at jeg forlader dig og henflyr til den guds beskærmelse, som er langt stærkere og bedre end du«. Dermed skiltes de i vrede, og Kodran og hans kone Jarngerde blev døbt, ligeledes folkene i huset, undtagen sønnen Orm, der ikke vilde lade sig døbe den gang.

I den ovenstående fortælling behøver vi jo blot at sætte husvætte eller husgud istedetfor »spåmanden«, så har vi en slægtning af den romerske Lar og senere tiders Kobold eller Nisse.

En lille fortælling fra *Landnáma* synes at høre herhen. En mand, der hed Björn, drømte en nat, at en Bjærgvætte (bergbúi) kom til ham og tilbød ham en fælles overenskomst, og det forekom Björn, at han modtog tilbuddet. Derefter kom en buk til hans geder og hans kvæg øgedes så hurtig i antal, at han snart blev meget velstående. Siden den tid kaldtes han Bukke-Björn, og han blev hovedrig. Det så fremsynte mænd, at når han red til tings fulgte alle Landvætter ham og ligeså Thorsten og Thord, hans brødre, når de drog på jagt og fiskede. (*Hauksbók c. 284*, jfr. *de mange dyreskikkelser, Husvætten ifører sig, hvorom senere.*)

Bjærgvætten tager sit ophold hos ham i bukkeham og bringer lykke og rigdom for ham og dem, der hører ham til.

Mulig hører et Par nyislandske sagn endnu herhen. På gården Thrudvang på Østlandet boede en mand, der hed Stein, og som sammen med søn og tjenere hånede præsten og kaldte ham skaldepande. Stein lå en dag i sin seng i badstuen og så, at stenen, der lå udenfor, blev lukket op og Pugerne holdt møde.

De havde tændt bål, hver medbragte sit stykke, men særlig en af dem medbragte en vældig klods. Alle fortalte de noget, men især var han med den store klods fornøjet, fortalte, hvor udmærket han havde det hos sin husbonde, bonden Stein. De enedes om at mødes næste år på samme sted. Stein blev ilde tilmode, ændrede sit daglige liv, læste omhyggelig i Guds ord og besøgte flittig kirken. Han passede på næste årsdag, lagde sig tilsengs, så atter stenen lukkes op og Pugernes forsamling. Denne gang var bålet kun ganske lille, og Pugen fra forrige år med den store træklods var overmåde ilde tilmode, klagede over, hvor slet han nu blev holdt, og at han snart måtte tænke på at flytte. Det er jo måske dog muligt, at det er Kodrans »spåmand«, der her går igen og er blevet til en djævel. (*Maurer, Isländische Volkssagen, 29.*)

Den ældste samtidige beretning om Husvætter i England har vi, mig bekendt, i Gervasius Tilbury's bog; *Otia Imperialia*, 1211. Da forfatteren var født i Essex og hørte til tidens højtstående mænd, må han have været istand til at give pålidelige efterretninger fra sin engelske hjemstavn. Han døde i Brunsvig. Han fortæller:

I England har de nogle dæmoner, ja, jeg ved ikke, om jeg skal kalde dem dæmoner, det er nogle hemmelighedsfulde skikkelser af skjult herkomst. Franskmændene kalder dem Neptuner, Englænderne Portuner. Det er deres natur, at de holder til hos velstående bønderfolk og deler deres jævne liv, og når bønderne på grund af hjemligt arbejde sidder oppe om natten og dørene er lukkede, kan man på engang få øje på dem, se dem sidde og varme sig ved ilden, tage småfrøer ud af deres bryst, stege dem på gløderne og spise dem. De ligner gamle mænd med rynket ansigt, er små, ikke mere end $\frac{1}{2}$ tomme høje. De bærer små lappede kjoler, og er der noget, der skal gøres i huset, eller et besværligt arbejde at udføre, låner de en hånd og gør det hurtigere færdigt, end nogen mand kunde. Det ligger i deres natur, at de har magt til at hjælpe og kan ikke gøre fortræd. Dog har de ævne til at drille. Thi når en Englænder i nattemørket alene rider ud, følger en Portunus sommetider rytteren og griber så tøjlerne, når han et stykke har fulgt ham og fører hesten ud i et dyndhul. Når det er lykkedes ham og rytteren sidder fast og vælter sig i dyndet, løber Portunus skoggerleende bort. Således morer han sig med at drille troskyldige mennesker. (*Leibnitz, Script Rerum Brunsvicarum I. 980, Liebrecht Gerv. v. Tilbury, Otia Imperialia (1856), s. 29.*)

I Som man vil se, er denne redegørelse ikke altfor tydelig. Neptunus synes at måtte være en havvætte, man mener at have genfundet ordet i det nyfranske dialektord »nuton« = »lutin, nain« (ɔ: dværg) (*Se Sébillot, Folklore de France IV, regist.*), altså nærmest en alf. Er Portunus en latinsk form for det nyere brownie, husvætte? det er jo muligt. At Vætter steger frøer, træffes andensteds f. ex. Asbj. III. 195, hvor det er en trolld, jfr. Jul II. 27. 302. m. henv.; Wigström Folketro Sv.

L. VIII, 3, 109.³⁴⁵, hvor det er en »skogsman«. (*Räaf Ytresh. I, 56. jfr. Sydow. Folkminnen I, 85, Bysen på Gottland.*). At Portunus fører folk i bløde, ligner mere lygtemanden. Men så er deres hjælpsomhed, deres dværgeskikkelser og deres skoggerlatter over et Iyket drilleri jo tilbage som vidnesbyrd om, at en Nissesikkertelse kan skimtes gennem fremstillingen.

Den ældste tyske fremstilling, jeg kender, gengives hos Dobeneck i *Des deutschen Mittelalters Volksglauben u. Heroensagen I. 127* med henvisning til abbed Trithems Chronik des Klosters Hirschau, i hvilken der 1132 i et kloster i Hildesheim fortælles om en »kobold«, »Hütgen«, der holdt af at omgåes med mennesker, spørge og svare, men ingen forhånelser tålte uden strengt at tage sig selv tilrette. Han gav biskoppen gode råd, samtalede med kokkene i køkkenet, viste dem mange tjenester. Men da kokkedrengen prøvede på at drille ham, og mesterkokken i stedetfor at straffe drengen, lo ad hele historien, endte det med, at Hütgen dræbte drengen, rev ham i stykker og fordelte hans kød i de forskellige gryder der stod over ilden. Tilmed overhældte han kokkens stege med blodet af frøer og tudser, så ingen kunde spise dem. Kokken skældte ham ud, men fik sin straf, idet Vætten fremtryllede en bro over et morads; da han troskyldig vilde gå over, faldt han i. Forøvrigt gjorde Vætten sig på forskellige måder nyttig, vækkede dem som skulde holde vagt, om de faldt i søvn. Endelig overtog han for en mand at vogte hans løsagtige hustru under mandens fraværelse. Han gjorde det også, men udtalte sin glæde ved mandens hjemkomst med den tilføjelse, at han hellere vilde passe alle svinene i hele Sakserlandet end engang til påtage sig slig tjeneste. Denne »Hütgen« omtales atter 1479 under navn af Bodeke [Hodeke?] (*Jfr. Grimm. Deutsche Sagen I. 86.75.*)

Den næste af familien, som jeg omtaler, er en husvætte, en Kobold, som hedder Heinzelmann. Men først et ord om Kobold-navnet til oplysning om dets sandsynlige betydning. Det er tidligere blevet udledet af et middelalderlatinsk ord cobalus, der atter var låneord fra det gr. kobalos, som betyder en person, der gör optöjer, bajas (Possenreisser), men i Grimms store tyske ordbog anses det som en sammensætning af Koben, hus, ags. cofa. Der nævnes »cofgodas«, husguder. Kobolt forklares da som: K o b e - w a l t e r, den som råder for huset. På isl. haves kofi; sv., norsk, dansk kove, et lille rum. Det engelske goblin henføres til samme stamme.

Slig person var altså Heinzelmann, der opholdt sig på et gammelt slot Hudemühlen i Lüneburg om ved året 1584. Han meldte først sin ankomst ved larmen omkring i stuerne, derefter hørtes hans røst, selv var han usynlig, i samtale med tjenestefolkene. Han var venlig, sang, lo, morede sig, gjorde löjer, ingen fortræd voldte han, og da han blev spurgt, hvorfor han kom, svarede han, at han havde hjemme i Böhmerwald. Nu fortælles der en række historier om hans færd, at husbonden forgæves gör forsøg på at flytte fra ham,

han følger med som en flyvende fjer. I køkkenet hjælper han til, vasker op, skurer spande, kar, er nøje over, at intet bliver borte eller forsømmes. Ligeledes passer han hestene i stalden, strigler dem og ser med omhu til, at tjenestefolk bliver ved deres arbejde. Som løn for arbejdet henstilles der en skål sødmælk til ham, eller mælk med ibrokket hvedebrød. Det er dog det ejendommelige derved at mærke, at man bagefter kan finde hans mad under en af bænke eller i en krog. Han kræver, som husets andre folk, en stol ved spisebordet, et lille kammer med bord og seng øverst i huset, og tager det grumme ilde op, om han sker uret eller forsømmes og uddeler nu og da vældige ørefigener, driller tjenestefolkene, ægger dem til strid og brister i skoggerlatter, om hans optøjer lykkes, larmer, som huset skulde falde sammen, er med alt dette en gudsfrygtig mand, beder fadervor, dog den sjette bøn: »fri os fra det onde!« hvisker han kun. Han viser sig omsider som et lille, nøgent barn med en kniv i ryggen for kokkepigen, men for legende børn som en lille dreng. Da fire år var omme, forlod han slottet efter at have givet familien tre lykkegaver: et kors, en stråhat og en udsyet læderhandske. (*Grimm, Sagen I, 91.76, jfr. Birlinger Aus Schwaben III, 242. fortæll. fra Zimmersche Chronick o. 1550.*)

Endnu nævner jeg i denne sammenhæng, hvad der omtales af Luther i hans »Bordtaler« og af Prætorius i hans *Weltbeschreibung I. 315* (Magdeburg, 1666), at der noget nær i hvert bondehjem findes en Kobold, der udfører alle slags husarbejder. I køkkenet bærer han vand, kløver brænde, henter øl, koger mad, mens han i stalden strigler hestene, og kører gødningen ud, og hvor han er, lykkes alt, og man siger derfor om en tjenestepige, for hvem arbejdet går rask fra hånden, at hun har en Kobold til hjælper. Gør man ham vred, skal man vogte sig vel.

Kokkepigen må sætte en ren og pæn skål hen til ham, den skal være fyldt med god mad, så kan hun gå sin vej, og kan for den sags skyld drive og dovne, så meget hun lyster. Men forsømmer hun det, og bliver hun irettesat af sin husmoder, fordi maden er brændt, gryder er slået itu, kan hun komme til at høre Koboldens lystige latter, han har voldt det alt sammen. Om tjenestefolkene flytter, bliver Kobolden og venter, at den bortdragende pige anbefaler ham til sin efterfølger. (*Grimm, »Sagen« I, 80.*)

Endnu blot et par benævnelser for Kobolden i ældre tid. Mannhardt anfører fra en ordbog fra 1482 udtrykket: »schretliin« ☽: Penater og srate, mandlige Larer. Hvert hus har en sådan »schrezlein«; er man god ved ham giver han gods og ære. (*Baumkultus I, 115.*)

Til yderligere belysning af skikkelsen omtaler jeg de ældste efterretninger, jeg har truffet i selve England; her nævnes en bog om »Robin Goodfellow, his mad Prances & merry Jests« i en udgave fra 1628, der dog antages at høre det tidligere århundrede til. (*Se Keightley, Fairy, Mythology (1860), s. 287.*) Om Robin

Goodfellow (☉: Bravkarl) forlællles, at han er indtaget i en pige, gör ved nattetid hendes arbejde, bryder hør og hamp, sigter mel osv.; lykkes en gavtyvestreg for ham, bryder han ud i skoggerlatter. Han agerer spillemand ved et bryllup, kysser den kønneste pige, giver lussinger, kniber og napper, forvandler sig til björn, kyser hele selskabet og skoggerler.

I Browne's Pastorals 1614 (*Se Hazlitt's udgave af Brand's Popular Antiquities III, 22.*) siges, at fedronningen befaler sine Alfer at knibe pigerne, der ikke har skuret deres hylder eller forsömt at bære vand, at dække bord og sætte brød frem. Reginald Scott siger i sin bog Discoverie of Wichcrafte (1665) IV. kap. 10, at bedsteforældrenes piger plejede at sætte en skål mælk til Incubus (☉: Klemmeren) og hans fætter, Robin Goodfellow, for at han skulde male sennop eller malt, eller feje huset ved midnat. Han morede sig ved at narre tjenestefolk eller hyrder i bondehjem, nappe dem blå og brune. Det er farligt at fornærme disse Vætter; sker det, bortfører de folk, lader dem sanseløse ligge langt borte fra deres hjem.

Robin maler korn (på håndkværn) for en skål mælk eller fløde, hugger brænde, gør al slags grovt arbejde; blev fløden forsömt, indtrådte uheld på uheld, maden blev svedet, mælken vilde ikke oste, smörret ikke komme, øllet ikke gære (*Keightley Fairy Mythology, 289–291*).

Shakespeare († 1616) må have ejet alle disse forestillinger, som han digterisk griber og omformer i »Midsommernats Drøm«, eller hvor han ellers anvender dem. Jeg tager kun et par enkelte citater. Nis Puk siger: (Lystige Kvinder V. Akt 5 Scene),

»Alfer, luftspringere, vær stille nu !
lyd eders navne! Fårekyling, du
skal hoppe let til Windsor skorstenstinder,
og hvor ufejjet du en arne finder,
et ildsted ej tilrettelagt, pas på:
knib pigerne dær som et blåbær blå;
thi på vor dronnings stråleklare vej
sjusker og sjusket gerning tåles ej.
...Gå, Perlebånd, hver pige, som har sagt
tre bønner, før hun sig til ro har lagt,
gyd glade drømme over hendes blund,
så trygt og sødt som barnet sove hun;
men den, der uden böen sov glemsom hen.
knib hendes arm, ryg, skulder, læg og lænd !«

(*De lystige Koner i Windsor V, 5, Lembckes oversætt., jfr. Thiselton Dyer Folklore of Shakespeare, s. 1 flg. Sml. en lignende Skildring i Herrichs Hesperider.*)

Og så et citat endnu:

»Jeg ser den skælmske, kåde trold i dig,
der kalder sig Nis Puk; dig er det jo,
som aldrig under byens piger ro,
som skummer fløden, pusler tit ved kværnen,
og øder smörret trods al kvindens kærnen;

du volder, at ej øllet gæres godt;
du leder folk om natten vild med spot; –
men hvo dig kalder »pusling«, »gode Nis«,
ham tjener du og ham er lykken vis«.

(*Skærsommernatsdrøm II, 1, Shakespeare har: called Robin Goodfellow og i stf. »pusling«: Hobgoblin, sweet Puck.*)

Der angives fra Shropshire, at navnet på Husvætten er »boogy«, i Yorkshire »bogie«, Lancashire »boggart« og i Cheshire og Montgomeryshire »bugsan«; tillige omtales, at man hensætter en kop fløde til husets arbejdende Vætte. (*Burne, Shropsh. Folklore, s. 45, 404 a cream bowl for the drudging goblin.*)

I Herefordshire bruges for tiden sædvanlig »brownie« om Robin Goodfellow i Skærsommernats drøm. Han er nu næsten glemt: han var en husalf, tit hjælpsom og strengt arbejdende, især pigernes hjælper, men ofte drilagtig og ikke sjælden ondskabsfuld. (*Leather, Herefordshire Folklore, s. 47.*)

I Yorkshire nævnes »Hobmen«, »Hobthrust« og »Redcap« og »Redcowl« i Sydskotland; mens »Kilemoulis« arbejder i mølle, tærsker for sin husbond og henter jordemor, om det behøves. Brownie og Redcap synes at være fællesnavne, der tjentvillige Husvætter, om de behandles godt, de hjælper pigerne, tærsker, renses korn. Brownie er håret over hele kroppen, siges at være halv Nisse, halv Vætte. I Berwickshire antages han for en [falden] engel, hidsendt som hjælper i det arbejde, der er syndens følge, og må derfor aldrig modtage løn, der ofres dog småkager med honning og jævnlig en skål fløde til ham. I sin drilagtige form nævnes han Robin Roundcap. (*County Folklore: North Riding, s. 131 flg. East Riding, s. 54. Henderson, Folklore of the Northern Counties, s. 246 flg.*).

Som almindeligt træk for Sydskotlands vedkommende siges, at »brownies« vogter hjemmets arne, forekommende og tjenstvillige mod de tro, renlige og omhyggelige tjenere, som trakterer dem med en skål fløde, hvorpå de i høj grad sætter pris; de kløver brænde og gör alt husarbejde; men på den anden side forstår de at straffe forsømmelser, så det huskes. (*Revue d. Traditions populaires II, 76, Loys Brueire.*)

I Perthshire fortælles om en Brownie, der boede hos herremanden i slottet, og som daglig på trinestene trådte over elven for at arbejde i stald og lade, malke, tærske korn for småfolkene, der hørte under gården, og det eneste han krævede til Løn, var ret til at spise af den mad, han syntes om, selvom den ikke var sat ud til ham. (*County Folklore: Fife, s. 33.*) I Perthshire nævnes ladens lille gamle mand (»the little old man of the barn«), der havde hjemme i hver eneste bondegård, tærskede for bonden, samlede halmen i stakke og så til, at alt gik ordentlig til. Disse Vætter lignede gamle mænd, var overmåde kloge, gjorde aldrig fortræd og arbejdede altid om natten. (*Campbell, Superstitions of the Highlands, s. 190.*)

»Brownie« antages i Højlandene for at være, som benævnelse for Husvætten, indkommet i en forholdsvis ny tid. I den sydlige del af det skotske bjærgland nævnes som sådan »the Glaistig«, en lille, tynd grønklædt kone, der passer bondens køer og drager omsorg for mælken. Hun forlanger som andre husvætter en skål mælk som løn for gjort arbejde og skåner ikke dem, der forsømmer hende. Hun nævnedes også »Gruagach«, som inden døre vaskede og spandt, og gjorde rent, i stald, og på mark passede køer, får, heste og fik sin skål fyldt med mælk og ved forsømmelser kunde både drille og give vældige ørefigener. På øen Skye er Gruagach en mand. (*Campbell, Superstitions of the Scottish Highlands 186, 188, Brownie; 156 Glaistig, jfr, Campbell, Popul. Tales of the Highlands I, s. XLVI; Gruagach, i Campbell, Superst. 156 flg., 185.*)

På Shetlandsøerne havde i sin tid noget nær hver eneste familie sin »Brownie«, en slags ond ånd, der tjente dem, der bragte ham offer. Når folk kærnede, stænkede de i hvert hjørne af huset noget af mælken til Vættens tjeneste. Blev der brygget, havde de en sten, »Brownie's Stone«, med et hul i, som de fyldte med ølurt. Der fortælles videre, om husmødre, som nægtede at bringe dette offer, hvoraf følgen blev, at to gange mislykkedes brygningen, den tredje gang gik alt godt, og dermed havde sagen ende. (*County folklore: Orkney & Shetland Islands, s.20, jfr. Folklore XVIII, 440.*)

På øen Man nævnes Husvætten »Fenedyree«. I Wales Bwca Trwyn, der trofast hjælper pigerne med vask, strygning og spind og får som løn en skål mælk med ibrokket hvedebrød, eller med melvælling, hensat ved foden af trappen, men ganske vist ligesom den øvrige familie drilagtig, når ikke alt gik efter hans hoved. (*Fenedyree, se Rhys, Celtic Folkl. 286, jfr. regist. Se også Evans Wentz, Fairy Faith in Celtic Countries 120, 129, 131; Bwca Trwyn, Rhys 594, jfr. Bucca regist. hos Wentz.*) I Cornwall huskes han som en Pixy (*Hunt, Popul. Romances, s.87 flg., Wentz regist., Choice Notes 220.*) (☪: Alfekvinde).

Endelig medtager jeg en meddelelse fra Bretagne, anført af Wentz, givet af Le Braz. Hvert hus blandt os har sin »Lutin«, en liden romersk husgud, der, snart synlig og snart usynlig, har opsyn med alt husarbejde og tager del i det. Han hjalp pigerne, blæste ilden op på arnen, så til, hvorledes maden blev kogt både til mennesker og dyr, han tyssede på det grædende barn, hindrede orme i at æde skinkerne, der hang under loftsbjælken. Ligeledes passede han lo og stald, sørgede for, at køerne gav ordentlig mælk, hestene var fede og skinnende. Han var, kortsagt, husets gode ånd, hvem alle viste ærbødighed. Blev han forsømt, væltede han gryderne på skorstenen, filtrede spindet på rokken, gjorde tobakken urygelig og hestens mankehår urede. Vi var nøjeregnende med aldrig at gøre ham imod. I mine forældres hus tog vor gamle pige, Filie, aldrig trefoden af ilden uden at stænke vand på den; »det er for at Lutin ikke skal brænde sig,

om han sætter sig på den«, sagde hun. (*Wentz 190, jfr. Traditions populaires I, 144, 111, 422, IV, 612, V, 101, VIII, 46*) (Guernsey).

I Irland fungerer Pookaen (også skrevet Phuka) som Husvætte sammen med Cluricaun, om hvem det hedder, at han har stor lyst til at drille husets folk, men bevarer dog en vis ærbødighed overfor husets herre. Forøvrigt hjælper han, hvor lejlighed gives, hindrer, at uheld træffer, men kræver bestemt sin mad på pladsen. (*Grimm, Irische Elfenmärchen XVI flg., 92, 213; Wenlz, registret und Puck; Wilde, Aucient Legends of Ireland, s.48.*)

4. HUSVÆTTEN HOS SLAVISKE FOLK.

TILBAGEBLIK.

Såvidt om Husvættens vesten for os. Der står endnu tilbage at sige et par ord om slaviske folks »Domovoy« (D: Husvætte). Han er håret over hele kroppen endog på fladerne af hænder og fødder. Sporene af hans lådne fødder kan ved vintertid kendes i sneen, og sovende kan føle hans lådne hænder glide over deres ansigt. Den 28de Januar hensættes efter aftensmåltidet en krukke stuvet korn til ham, og adskillige steder omtales bestemt, at de afdødes sjæle våger over deres efterkommers hjem, når man viser dem ærefrygt og bringer dem offer. Rutenerne betragter Domovoy som den af forfædrene, der først byggede familiens arne. Hos dem er han en gift mand. Har hustru og dejlige døtre. Her og der omtales han som en lille ældgammel mand på størrelse som en femårs dreng, han bærer rød skjorte med blåt bælte, har gloende øjne og langt hvidt skæg. I Lausitz beder man ham vogte sig, når man kaster varmt vand ud. Hos Russerne skjuler han sig dagen igennem bag kakkelovnen, først når alle sover, kommer han ud og spiser den fremsatte mad. I Polen antager man, at han så nødig forlader det hus, hvor han engang søgte tilhold, at selvom det brænder, bliver han boende i resterne af kakkelovnen, han kaldes tit ligefrem djævel.

Domovoy kan ikke lide mørket, han tænder selv lys med flint og stål og ser alting efter i stalde og udhuse. Han holder meget af heste, rider dem tit svedige om natten. Har bonden købt et nyt dyr, som første gang bringes i hus, føres det ind i stalden, hvorefter dets ejer vender sig bukkende mod alle fire hjørner i huset, idet han siger: »her er et låddent dyr til dig, herre, du må holde af det, give det æde og drikke«.

Domovoy er tarvelig og flittig, våger over hjemmet og alt inden døre, han deler hjemmets glæder og sorger, varsler dødsfald ved gråd og klage, men naboens Husvætte, der kommer og vil stjæle hø og kyllinger, er hans bitre fjende, med hvem han slås på

livet løs. Flytter bonden til et nyt hus, medtager han sin egen Domovoy. Denne har dog sine idéer, foretrækker visse farver på dyrene, hvorfor bonden nødvendig må sørge for, at hans kvæg, for den sags skyld, både høns og katte med, holder den rette lød. Det kan ske, at en bonde mister hest efter hest, når de ikke har den rette farve. Er en fremmed Husvætte kommet ind og volder fortræd på mange måder, er der intet andet råd end at bede den fremmede gå sin vej og straks derpå, iført festklæder, gå ud i gården og råbe på hjemmets egen Domovoy: »Bedstefader Domovoy, kom dog hjem til os, gør huset til at være i og pas kvæget!«

Nu, Domovoy kan være lunefuld og både gøre optøjer og drille, men sker det, er han i regelen let at råde med. Han havde en dag grebet katten og kylet den ned på gulvet, så dens ben knaste, men så sagde husmoderen til ham: »fy dog, er det en måde at opføre sig på ? Du kan jo dog begribe, at vi ikke kan undvære en kat!« Den tale forstod Domovoy og rørte aldrig mere kattene. (*Ralston, Songs of the Russian People, s. 120 flg.*)

Når jeg nu ser tilbage på denne række fortællinger, skønner jeg ikke rettere, end at den gammelromerske Husgud, Lar familiaris, ved den agt og ære, den dyrkelse, der vises ham inden hjemmets døre, var husets og familiens hjælpende, trøstende guddom, mens troen på de gamle hedningeguder endnu fuldtud havde magt, og Kodrans »Spåmand« på Island ejer endnu noget af guddomsmagten, men han må vige for den kristne biskops vievand, og dermed er hans stilling i hjemmet med guddommelig myndighed forbi, han synker ned til en noget tvivlsom »Vætte« (*»En slags karrikatur af arnens guder«, hedder det i Traditions populaires V. 338.*), og således møder vi ham i beretningerne herefter.

Hos Gervasius (ovf. s. 19) er han en Vætteskikkelse, lille, uanseelig og gammel at se til, ikke længer familiens herre og gud, men dens hjælper, når arbejdet er rigelig tungt. Er han der, beholder man ham, bliver man ked af ham, prøver man at slippe for ham, hvad der af og til lykkes. Han er sunket ned til at blive tjenestepigers og staldkarles temmelig lunefulde hjælper. Mener han, at der er sket ham uret, hævner han sig ved plumpe drillerier og lykkes de, ler han af hjærtens lyst. Det eneste, der er blevet tilbage af hans oprindelige guddomsmagt, er offeret til ham og troen, at med ham forlader lykke og velsignelse hjemmet.

Først hører man om ham i slottene, senere i bondehjemmene, slige Vætters sædvanlige gang.

Hans person er kendt både vest for os blandt Engelskmænd og Kelter og øst for os i de forskellige slaviske riger.

I England regnes han blandt Alfefolkets lette og lysende skikkelser; ved siden af sin hjælpsomme færd beholder han sit lunefulde og drilagtige sind, og digterne har gjort rig brug af ham, ikke mindst

Shakespeare i hans Skærsommernatsdröm. Hos Kelterne både i England og på fastlandet er han ligeledes den tjenende Husvætte.

Mod øst, i Rusland, synes der at være noget mere af den barnlige, religiøse enfold overfor husets kærlige, trofaste guddom bevaret. Jeg har jo der væsentlig kun adgang til et eneste kildeskrift, Ralston: Songs of the Russian people, som der også i redegørelsen for slavisk folketro henvistes til. At vi herhjemme skulde have optaget lånegods i vor folketro fra Englænder eller Slaver, synes mig lidet rimeligt, havene sætter skel. Derimod turde det være muligt, at vor Nissesikkertelse er blevet påvirket sydfra. Roden er ældgammel folketro. Middelalderens kristendom gjorde den hedenske husgud til en blandt de faldne engle, hvis arbejde man ikke ret vel med god samvitighed kunde modtage, og som man dog nødvendig vilde undvære, og således fik vi Danske kælebarnet Lille Niels og de alvorligere Svenske Tomtegubben. Mulig turde der i Sverige og Norge findes ældre træk i hans karakter end hær i Danmark.

Som bidrag til at forstå, hvorledes forestillingen om ham har udviklet sig hos os og vel sagtens præget ham, skal jeg gøre opmærksom på to træk af svundne tiders bondeliv: de gamle bondehjem og fællesdriften.

På vort lands sydlige grænse har vi haft den såkaldte saksiske husform; én lang, bred, stråttækt huslænge, rummende både dyr og mennesker, uden tværmure, der skilte stald og lo fra køkkenet.

En bred gang, »Diele«, hvortil en stor port førte ind fra den ene gavlede; på den ene side af den køernes båse, på den anden hestenes, korn og hø sat op over dem. De afsluttedes ved tærskelpladsen (Fleet) der rakte på tværs fra ydermur til ydermur. Derefter fulgte køkkenet med arnen, hvorfra husmoderen kunde overse alt arbejde i hele huset, samtale med tærskerne i loen, høre og se, hvad der foregik med kvæget. Røgen fra arnen drev langsomt hen under loftet og ledte sig ud, ikke gennem en skorsten, men gennem et røghul i den modsatte gavlede. Et stort fællesrum samlede alle gårdens dyr og mennesker.

Jeg tænker, at man behøver blot at se dette billede ved aftenstide. Ilden blusser på arnen fra hede- og mosetørv, kaster snart et klart lys ud i det store mørke, falder atter sammen, skyggerne synker eller rejser sig i de mørke kroge. Og når så natten kommer, ilden på arnen er »raget« og korset, at ingen fremmed »vådeild« skal komme og gøre fortræd, ja, så høres listende trin, der bor flere inden døre end køer og heste, kattene jager, der lyder en sagte knitrende lyd af mus og rotter, så taler jeg slet ikke om mårer, ildere, snoge, der nu og da havde deres boliger i tørve- eller lyngunderlaget for husfolkets senge. Man hørte pusten og stønnen af drøvtyggende køer, en »rimmen« eller »ronnen« fra en hest, nu og da en lyd fra hønsene på hanebjælkerne. Læg til alt dette skriget af ugler, der søgte ind gennem »uglegabet« for at fange mus, og troen på husets usynlige Vætte, der stilfærdig rørte sig

allevegne ved nattetid, så behøves der ikke megen fantasi til for gennem de mange og mangeslags lyde nu og da også at genkende Lille Nielses listende trin, hans spring eller hans latter og tumlen. Sætter den gammeldags troende husmoder en skål mælk ud til ham, bliver den ganske sikkert tömt, inden det lysner ad dag.

Og de gammeldags bindingsværkshuse i byerne. Jeg mindes et af dem fra min barndom i Ribe, præstegården, der hørte til Katrinekirken. Folk, som har boet der, har fortalt mig om, hvorledes lyde udefra, forbigåendes tale, trin, forplantedes gennem det gamle, tørre tømmerværk til underlige røster, og almindelig talte man om, at der gik spøgeri: slæbende trin på trapperne, knirken, varslende knækken af tømmeret mod uvejr. Der var kortsagt grunde nok til blandt husets bofaste mus og rotter også at indføre Nissen.

Det var boligerne, men hertil kom endnu forhold ved den gammeldags fællesdrift. Jeg har hørt ældre mænd fortælle, at hestene kom i stald mangan gang først henimod jul »med sne på ryggen«, magre, langhårede »udgangsøg«. Almindeligt var det, at køer på grund af slet fodring »gik i rejsning« om foråret, det vil sige måtte løftes op på benene, da de var for svage til at rejse sig selv. Nu var man jo helt igennem tilbøjelig til ofte at søge fjærne årsager til hvad der lå snublende nær, og var der da en mand, der havde stærke heste, gode køer, bedre avl end sine naboer på fællesmarken, så var det ikke mandens dygtigheds skyld eller hans kones omsorg, men han havde Nissen til huse og derfor lykkedes alt for ham. Den dygtige bonde med fyldte lader havde en god Nisse inden døre, den dovne, udygtige, uheldige en af de fattige eller onde Nisser, der ubarmhjærtig stjal fra ham. (*Jfr. Renvall, Åländsk Folketro, Sv. Landsm. VII, 9, s. 5: der findes gode »gårdsråd«, hvor der er lykke, onde, hvor der er ulykke. Jfr. Jonsson, Folketro, Seder ok Bruk i Möre, Sv. L. II. 5, s. 16: husets gode ånd.*)

5. HUSVÆTTEN I ÆTTETRÆET.

Går jeg nu ud fra, at jorden, pladsen, byggegrunden, hvorpå manden vil sætte sit hus, på en eller anden måde må erholdes eller erhverves af Vætten, der er grundejeren, som en ældgammel forestilling hos oltidsfolk, — de svenske sagn viser jo hen til en lignende tankegang, — så var det vel ikke urimeligt at antage, at træet, hvis rødder går dybt i jorden, hvor Undervætterne har deres boliger, ligeledes må have disses gode villie for at få lov til at føre sit selvstændige liv på dets boplads, vokse og trives. I tidens løb, det er jo menneskeligt, glemmes den usynlige Jordvætte for det synlige, levende, stærke træ, hvilket mennesket tillægger en levende, villende sjæl, som den, det selv ejer, og så bor mennesket side om side, bofast, sammen med træets Vætte, og i venlig

forståelse med ham. Det næste skridt bliver vel, at mennesket erfarer, at træet er noget værd for hans liv. Træets frugter, tømmer, skygge, i det hele, at man fandt tilhold under det, har påvirket naturfolks sind og tankeliv, og mens allerede oltidsfolk kendte hellige træer, man bragte offer og tilbedelse, kan det langt ned i tiden påvises, at træet symbolsk er sat i forbindelse med livsglæde, ungdom, frugtbarhed, vækst.

I en russisk bryllupsvis, anført hos Mannhardt (*Baumkultus 1875 I, 45.*), fortæller bruden om sin drøm :

»En prægtig cypres så jeg vokse,
den stod her i hjemmets gård,
og opad den sig slynged'
et træ både lifligt og sødt,
af grene bar det en mængde,
de skinned af sølv og guld«.
Min husbond talte da til mig:
»Din drøm, du kære, jeg tyder.
Cypressens stamme er jeg,
din er jeg, jeg slipper dig ikke,
men træet, lifligt og sødt,
er du, min dyreste skat,
og grenene, gyldne og skønne,
er börnene vore de små«.

Det er ikke vanskeligt at følge dette træk. Fra Nordtyskland omtales, at almindelig broderes på brudens linned et træ med fugle på grene sammen med begyndelsesbogstaverne til de unges navne. Det er deres livstræ. Eller der bæres grantræer med eller uden lys foran brudefolkene, på vognen med brudens udstyr et pyntet grantræ. I Sverige rejses grantræer uden for alle brudehusets døre. Bevidst eller ikke bliver træet et livssymbol, der varsler lykke og vækst idet samliv som ventes. (*Mannhardt, Baumkultus I, 47 flg.*)

Tör man så fremdeles tro, hvad der dog vel er adskilligt, der taler for, at der i folkeæventyrerne er gæmt ældre lævn, — findes der i dem ikke så sjælden det træk, at heltens liv er knyttet til et træ, en voksende plante, der er hans livsmærke (life token). Når træet visner, er helten i livsfare eller død. (*Træ livsmærke, se Hartland Legend of Perseus II, 1 flg., Macculloch, Childhood of Fiction 124.*)

Endelig kan endnu en skik nævnes, at der ved et barns fødsel plantes et træ. (*Mannhardt, Bk. I, 49 flg.*) Folkets tro griber så dette og knytter de to liv uopløseligt sammen: dør barnet, visner træet og omvendt. Familier tar navn efter træet, vi kan nævne herhjemme Birk (Birch), Eg, Hessel, Lind og så videre.

I Sverige er slægtsnavnet Almén antaget efter en stor alm, der fordum var »vårdtråd« ved gården Bjellermåla i Almunryds sogn. Desuden nævnes de berømte familier Linnæus, Lindelius, Tiliander, der alle tog navn efter et og samme hellige træ, som havde tre stammer og som stod ved en gård i Hvitaryds sogn. Der fortælles fremdeles, at da familien Lindelius døde ud, visnede den ene af den gamle linds stammer; efter den store botaniker, Linnés datters død, skød den

anden stamme ingen flere blade, og da den sidste af Tiliander-familien lukkede sine öjne, var træets kraft udtömt, det visnede, men stammen står endnu og holdes höjt i ære. (*Cavallius Wärend I, 144, Mannhardt Bk. I, 51 og 53, her tyske familienavne med træarter til stamord.*)

Jeg nævnede »vårdtrådet«, som også kaldes »Bo-el. Bostråd«, »Tomtetråd« (*Cavallius Wärend I, 142, 311; Afzelius Sagohäfder II. 162, Bostrådet, i dets skygge boede et »Rådande«, lönnende med helbred og lykke.*), det træ hvorved eller hvori husets og hjemmets »vård«, 3: gode, værgende Vætte bor. Det er vel atter en naturlig udvikling af folkets tanke, at man med ærefrygt ser op til træet, det står urokket i slægtled, mens mennesker fødes og dør. Dets liv er både længere i år og stærkere i kraft end menneskenes, der bor i dets ly. Hvad agter træet et øksehug, et spydkast, et pileskud, som tager et menneskeliv ? Det står urokket, og når slægten så lever under lykkelige kår i ly af træet i lange tider, er det blot naturligt, at man tilskriver dets Vætte, hvad lykke der times menneskefolket i dets ly, og så har vi gårdens hellige træ, alle gode Vætters bolig. Det må ikke røres, man brænder end ikke nedfaldne grene, langt mindre må det hugges, så bliver Vætterne hjemløse. Da en bonde i Wärend engang huggede sligt træ, hørte han synge om aftenen i stubben:

»husvilla ä vi
husvill skal du också bli' !«

Dagen derefter nedbrændte hans hus. (*Mannhardt Bk. I, 60, Grimm, Myth.⁴ III, 481.110.*)

Hær sker ganske det samme, som når kæmpehöjen ryddes bort, den husvilde Vætte hævner sig på bonden.

Og så et skridt videre. Mennesker behøver tømmer til deres boliger, »ættetræet« må ikke røres, det forstår sig af sig selv, så går man til træerne i skoven, men der har jo atter hvert træ sin levende sjæl, sin Vætte, og der er da intet andet råd end at göre, som drengen der ønskede en hyldegren, bede træet om tilgivelse, forklare, at det er så nødvendigt. Jeg kan give det med forfatterens ord: »endnu beder skovarbejdere det smukke, sunde træ om tilgivelse for, at de fælder det og tager dets liv, træet sukker og bløder, når det omhugges, stønnende falder det, det mister så nødigt sit liv«. (*Schönwert, Aus der Oberpfalz II, 335.*)

Andre steder göres en anden opfattelse gældende, at Trævætten følger med træets tømmer ind i huset og dær søger sin plads med en ny virksomhed som husets og familiens gode Vætte. I nær forbindelse hermed står den folketro, der siger, at skibsnisserne, hvad allerede er omtalt, er börnesjæle fra dødfødte eller udøbt begravede börn, som er jordet under et træ. Går et stykke af et saadant træs tømmer ind i et skib, bliver barnesjælen dets skytsånd. Det samme siges at gælde om et træ, gennem hvilket et barn for sygdom er draget. Dør dette barn engang i tiden, går dets sjæl over i træet og bliver dette brugt til et skib, bliver barnesjælen skibets gode vætte. (*Temme, Volksagen von Pommern 302, Zeitschrift f. Mythol. 11, 141.2, Weinhold*

Volkskunde XXI, 109, 178, Jahn, Sagen a. Pommern u. Rügen 549.683.)

Det er muligt, at et dansk sagn hører herhen. En bygning skal rejses, tømmeret ligger rede, tømmerne skjuler sig, og nu kommer én for én en hel Flok »Fandotter« (ɔ: bjærgfolk), sér på tømmeret, kommer i klammeri om det, som ender med slagsmål. En blev sejrherre, mens alle de andre rejste af, og ham troede karlene jo om, at han vilde have sit opholdssted i bygningen, når den var blevet rejst. (*Tang Kristensen, Jyske Folkeminder III, 21.24, smlg. s. 7.4, Fadonter eller Fandotter = bjærgfolk.*)

Heraf følger så med rimelighed, at Husvætten, hvor en slig opfattelse ligger til grund, har sin bolig i husets tømmerværk. Skal et gammelt hus, hvor en Nisse har haft tilhold, nybygges, bör ejeren, såvidt muligt, samle alt det gamle tømmer, og anvende det i sit nye hus. Bonden indretter et hul i en egetræs bjælke til bolig for Nissen idet nye hjem. (*Müllenhoff: Sagen 1845, s. 321.433. Hattstedt Marsk, jfr. 337.451, Nissen manes i egebjælke.*) Dette stemmer godt med, hvad der fortælles i andre nordtyske sagn, og der tilføjes udtrykkeligt, at da en mand ved ombygningen brugte lutter nyt tømmer, mens hans nabo købte det gamle og anvendte det til sit eget hus, flyttede Nissen (*Kuhn, Norddeutsche Sagen, nr. 17, 18; in the network of timbers »Folklore« XII, 297 (Gl. Pröjzen).*), og med ham familiens lykke og trivsel, til naboen. I Schweiz og Sydtykland findes spor af en lignende folketro, jeg kan henvise til Rochholz, *Argauer Sagen I. 73.58* hvor en hel række eksempler anføres på, at husbjælker ikke må flyttes, uden at lykken svinder. Vil man absolut ikke have Vætten med, må man lade det sidste tømmerstykke, dörtrinet eller andet blive liggende (*Argauer S. I nr. 59, jfr. Alpenburg Mythen, 208.85, Zingerle Sagen aus Tirol 1891, s. 482.821, jfr. Laistner Rätsel d. Sfinx II, 280; en sammenstilling med siamesisk folketro hos Mannhardt Bk. I, 44. anm.*).

Endnu et vidnesbyrd om Husvættens nære slægtskab med Skovvætten kan søges i hans udseende og klædedragt. Han beskrives i Holland som grønklædt med grønt ansigt, eller i jægerklædning med et ansigt, rynket som træbark; kaldes »den grønne Dreng« (Mark), bærer i Thüringen en lang, grøn klædning. Når dette sammenstilles med, at Skovvætter, »Moosleute«, har rynkede ansigter som træbark, at »vilde Folke« (s. 6) er grønklædte og herhjemme, at Ellekongen er en lille grøn mand, at Ellefolket kaldes grønne drenge, at den norske Huldre er grønklædt (*Kobold er grønklædt i Nederl., Holsten, Thüringen, Hessen, Baden, Mannhardt Bk. I, 64, 82, 111, Wolf Beiträge II, 332, Niederländische Sagen 570.474, Deutsche Märschen und Sagen 340, Sommer, Sagen aus Sachsen u. Thüringen 1846, s. 29, 31; Grimm, Mylh.² 451, 459 søvætterne; Kristensen, Danske Sagn I, 6.19, II, 10.37, 17.65, 20.78; Faye, Norske Sagn, s. 41.*), så kan man ikke tvivle om, at alle disse skikkelser bærer mærker af den skov, der har fostret dem, ligesom

Søvætternes våde, vanddryppende søm på deres klædning vidner om, at sø eller flod er deres hjem.

6. NISSENS UDSEENDE OG KLÆDEDRAGT.

Går vi nu til de nordiske Nisser, så finder vi spor af deres slægtskab med træ og skov. Der nævnes en Skovnisse, som er grønklædt og dukker op af en stub, og fortællingen stammer fra en egn i vort skovbare land, hvor der findes større skovstrækninger (S. Grundtvig, *Gl. danske Minder III*, 99.¹⁴ (*Rönnebæksholm ved Næstved*)). I Norge er bevaret et sagn om, at »gårdbonden« boede i en hul birk udenfor, og man hensatte dær hver juleaften en ølbolle til ham (*Haukenæs, Folkeliv i Hardanger VI*, 259.). Fra Skåne fortælles om en strid mellem to »skeppsrå«, den ene skød på et skib for at få det ud, den anden holdt det fast. Den ene var kommet ombord med kølen, den anden med masten, altså sidst. Han måtte da vige og henvistes til tømmeret i et nyt Skib (*Wigström, Folkdiktning II*, 227.).

Dette er som dunkle, halvudslettede minder, der tilligemed folketroen på Vård- og Tomtetræet, knytter Husvætten til skoven, ellers synes det, at han fuldstændig har sluttet sig til bondehjemmet, sluppet skovminderne og klædt sig i bondens dragt, trøje, kjole og knæbukser, grå, af ufarvet vadmél og rød tophue med dusk. (**Danmark:** *Thiele 11*, 261, gråklædt med rød hue; *för Mikkelsdag rund hat ligesom bonden; Skattegraveren III*, 219.¹¹³¹, IX 72.²⁴⁹, grå dragt, lille rød lue; S. Grundtvig, *Gl. danske Minder I*, 12.⁷, grå Trøje, rød lue; *Kristensen, Danske Sagn II*, 42.⁹, med rød hue. **Norge:** *Storaker, Folkesagn fra Lister og Mandals Amt 36: stor som 6—7 års gut*, 37.⁴⁴: grå klæder, rød Toplue, jfr. *Tillæg*, s. 16; *Faye, Norske Sagn*, s. 42. **Sverige:** *Wigström, Folkdiktning i Skåne I*, 138, gråklædt, rød toppmössa; s. 198, »liten pojke med rød toplufva«, jfr. II, 117; *Wigstr. Sv. L. VIII*, 137.^{447.48}, tomtegubbe, gråklædt, spids, grå hue (*Närke*); nr. 451, gråklædt, rød hue (*Småland*); nr. 459, gårdsrån med rød »pinkmössa« (*Uppland*); klædt i gråt vadmél med rød toplue hos Nordlander Trolld. 137 (*Norrland*), jfr. *Wigström, Sv. L. VIII*, s. 467, rygende på korl pibe; ssts. nr. 447: gråklædt, med spids, grå hue; *Hazelius, Nordiska Museets Fremjande 1893*, 56, gammel mand, stor som 3—4 års barn, langt helskæg, rød topmösse eller »pickellufva« (*Småland*).)

Nisserne beskrives som små af vækst. Snart som en 10—12 års dreng, der bor på ringeloftet i kirken (*Gl. danske Minder I*, 12.⁷), snart som små personer med ildrødt hår, der i køkkenet kan stå og kæmme sig over gryderne (*Gl. d. M. I*, 146.). Til andre tider omtales han som en bitte fyr med barnerøst, der ej kan tale rent (*Kristensen, Jyske Folkeminder VIII*, 55.¹⁰³; *Kristensen, Danske Sagn II*, 57.⁶⁵; *Gl. d. M. I*, 155.²⁰³). Nær vore grænser, i Stapelholm (Sydv. Slesv.), siges, at Nis Puk

har et stort hoved, lange arme, små, klare, kloge øjne; har røde strømper på fødderne, en lang grå eller grøn dvælgjakke på kroppen, og så bærer han en rød spids lue på hovedet (*Müllenhoff, s. 319; på Sild store øjne: »he gluuret us en Puk« (han glor som en Puk)*). I Sverige siges Nisserne at være af størrelse som tre års børn, iført knæbukser og »becksömskor«, deres ansigt er som en gammel mands (*Afzelius, Sagohäfder II, 190.*).

Der er dog også andre træk. Således fortælles i Norge, at Nissen var lådden, det lyste i øjnene på ham, han har fire lådne fingre, men mangler tomlen, og så er han jo lådden på næverne (*Asbj., Huldreæventyr 1870, 44, Faye 42, jfr. Henne am Rhyn, Deutsche Volkssagen, 165.319, dværge mangler en lå på fødderne.*). Og da bonden, ganske vist noget ør »efter en liden kant«, vilde give hestene, fik han fat i to lådne ører og så to øjne, røde som gløder. Han antog, det var en hund og kastede den ud, men det var Nissen, der nu lo, så tophuen nikkede, og forsvandt. (*Asbj. 1870, s. 24.*) Han er at føle på som en uldtot (*Faye 42.*), og endelig hedder det herhjemme, at han har en vraltende gang og er lådden i ansigtet (*Skattegr. V, 89 (Lolland)*). Jeg kan hær henvise til beskrivelsen over dværgen Gübich: han var lådden som en bjørn, og om Skovvætter, »Moosleute« siges, at de har en lådden krop, et gammelt, rynket ansigt, der ligner barken på et træ, eller en lådden, mosgroet krop (*Wolf, Belträge II, 310; Mannhardt, Bk. I, 75, 147; 398, Waldschratt, jfr. Grimm, Myth.² 447, 449.*), og de omtales som »Silvani«, Skovvætter, lådne, med lange negle på de lådne fingre, en sådan var »die rauhe Else« i sagaen om Wolfdietrich (*Mannhardt, Bk, I, 108, 113; 114, Piloni, jfr. Wife af Bath's Tale hos Chaucer i hans Canterbury tales*).

Alle disse skikkelser står i forhold til skoven, og idet de som personligheder træder ud af det ubevidste naturliv, beholder de et uudsletteligt mærke fra deres hjemstavn. På samme måde kunde vel Husvætten, der lever blandt husets dyr, have taget sine lådne mærker fra hest eller hund eller kvæg. Jeg anfører, at han er set som en grå kat, der sad på hærdetoppen af en hest (*Kristensen, Danske Sagn II, 46.28*), og han ifører sig en mængde dyrehamme. Endnu henviser jeg til den franske »Lutin«, der skildres som en lille, sort, håret mand, der ligner en abe og gör grimasser som den. (*Traditions populaires I, 142, jfr. V, 338 flg., en række billeder af Nissefremstillinger.*)

Her må omtales en anden Nissesikkertelse, der har hjemme i Norsk og Svensk Nordland, og som muligvis er indkommet over Finland. Det hedder hos Olsen i hans Norske Folkeeventyr og Sagn (s. 4), at Tomtegubben er en kæmpe, 4—5 al. høj, som har et øje midt i panden, men som forresten opfører sig i nogen måde som sine sydligere slægtninge. I svensk Norrland siges, at tomten er en kort, tyk gubbe med »ett enda (∴: eneste) stort öga« midt i panden. Der kan tilføjes, at Jætter og Julesvende gælder det samme om, ligesom om Tryntyren hos Lapperne (*Lindholm, Lappbönder, s. 14,*

tomten; s.11, Jætter; s. 64, Julesvend; Friis, Lapp-Eventyr, 43, Bædnagnjudne; Nordlander-Trolldom, s. 136, kværngubben). Endog så langt mod syd som Södermanland (Aminson, Södermanl. äldre Kulturhist. VI, 107), ja og Bleking, siges, at tomten har et öje midt i panden, er for øvrigt lille, spinkel af vækst, men stærk. I Finland skildres tomten, (»tonttu«) som en akselbred person med et öje midt i panden, og en historie af Polyfemtypen fortælles om, hvorledes han blev enöjet. (Allardt och Perklén, Nyländska Folksagor och -Sägner, s. 4.4; Åberg, Nyländska Folkssagor, 2.2, Nyland IV, 119.) Endelig siges hos Castrén, at der er forskellige arter af »tonttu«, mandlige og kvindelige, men alle enöjede (Föreläs. öfv. Finnsk Myth. (1853), s.167; jfr. Renvall, Sv. L. VII, 9 (Åland); endnu kan jeg tilføje Wigström, Sv. L. VIII, 39.¹⁶⁰, troldkvinde med et öje midt i panden; Qvigstad, Lapp. Eventyr 187, dødnings; og endelig Ceresole, Légendes Vaudoises, s. 133, en »servant« nisse i katteham, hvid, med et öje midt i panden).

7. HVORLEDES MAN FAAR NISSEN I SIN TJENESTE.

Såsnart man nu kommer til forestillingen om Nissen som en tjener i hjemmet, der bringer lykke og velstand, er der ikke langt til den slutning: hvorledes får jeg da en Nisse, når jeg ønsker ham ?

Han kommer af og til og tilbyder sig selv, det er altid i skumringen: »vil du ha en lille dreng, der kun forlanger en potte sødgrød nytårsaften ? Men jævnlig kommer frygten til orde for, at hær handler man med en ond ånd, der er farlig at have inden døre, og hustruen advarer manden, da den »lille dreng« tilbyder sig: »heller fattig med ære end at vinde gods med uret« —, og da manden afslog at modtage ham, havde han aldrig siden held med sit kvæg. Der siges også, at gårdmanden gerne vilde eje en Nisse og gik ud på en korsvej, dær, hvor Vætter plejer at kunne træffes. Nissen kom jo, men manden havde ej den rette tro, han fik ham ikke. (Gl. danske Minder II, 229.³⁴³, III, 98, 99)

Da den ene broder mener at have fået gods nok, kører han i en trillebør sin Nisse hen til den fattige broder, at han kan få sin part af overfloden. Om en anden mand fortælles det, at han så Nissen sidde ude på gærden. Han bød ham da indenfor og satte mad og drikke for ham, og så blev Niels hos ham. I et svensk sagn siges, at hustruen arver Nissen efter sin mand (Kristensen, Danske Sagn II, 98.²¹⁷, 102.²²⁸; Wigström II, 117). Der fortælles dog også, at det blotte ønske om at få en Nisse er nok til at hidkalde ham. Der var et par småfolk, der tyngedes af armod, og en nat de lå vågne i bekymringer, talte de om, at det dog var rart, om de kunde få hjælp af en Nisse, og næppe var ordet udtalt, for de hørte ham rumstere oppe på loftet. »Nu«, sagde manden, »dær har vi ham«. — »Herre Jesus, hvad siger du mand?« udbrød konen, men i det samme öjeblik,

hun nævnede Jesunavnet, hørte de ham brase ud af loftet og tage gavlen med sig. Ved en anden lejlighed slipper folkene ikke så let. I en samtale ønsker (*Nisse kommer, når man ønsker, jfr. Kuhn, Sagen a. Westphalen I, 371.416*) manden, at det var rart at have en Nisse til hjælp inden døre, og hvad sker? Da han kom hjem, stod der en lille fremmed karl med en rød lue og tog imod hestene, som han herefter plejede og passede på bedste måde. Bonden blev noget betænkelig herved, bad ham gå sin vej, men forgæves, der var aldrig ro i huset. Det nyttede intet, at bonden, der fik et vældigt smæk over sit ene ben af trolden, udbrød: »av, din helvedes brandstok! Hvor varst du, da Kristus blev født?« Troldtøjet grinede blot, og enden på historien blev, at der hver helligdag mere end et halvt år igennem i tre kirker, deres egen, Gudhjem og Øster Marie blev bedt for dem, at de måtte slippe for trolden, så forsvandt han omsider. (*Danske Sagn II, 45.22; Skattegraveren IX, 72.249 (Bornholm)*)

Går vi til udlandet, findes også dær en række meddelelser både om muligheden at få ham og vanskeligheden ved at slippe af med ham. Et tilsvarende træk til det danske findes i Skåne, hvor en mand praler af, at han skulde fæste »Goanissen«, om han kom juleaften. (*Jfr. Eva Wigström I, 138*) Ja, han kom som en fireårs dreng og spurgte: »vil du fæste mig?« Men bonden ræddedes, foldede sine hænder og bad Gud fri sig fra slige drenge. Da for Nissen bort med et brag, som om huset skulde falde sammen. På Ålandsøerne siges, at Nissen kan ikke slippes, når man endelig har fået ham, med mindre man skaffer ham tilhold i en anden gård. (*Wigström, Sv. L. VIII, 144.468, Renvall, Sv. L. VII, 9, s. 6.*)

I Finland søges han derved, at en kvinde tre langfredagnætter på et treskel råber hans navn. (*Åberg, Nyländska Folksägner, 6.11*)

En redegørelse, som jeg atter og atter har truffet i tyske sagn, uden at det er mig klart, om den har hjemme dær, afskriver jeg helt. Den findes i et brev om de gamle Pröjseres religion og offre fra Joh. Meletius til Georg Sabinus og lyder således: folket tilbeder visse vætter, som kan ses med blotte öjne og af Ruthener kaldes »Colfy«, på græsk »Coboli«, på tysk »Cobold«. Man tror, at disse Vætter bor på skjulte steder, i huse eller i tømmerværk. Man giver dem rundelig af al slags mad, fordi de plejer at bringe de mænd, som således føder dem, hvede, som de har stjålet i andre menneskers forrådshuse.

Når disse Vætter ønsker at flytte tilhuse og tage bolig hos en eller anden, vil de på følgende måde gøre deres ønske klart for husfaderen. Ved nattetid dynger de træspåner sammen i huset, kommer dem på de fulde mælkespande sammen med alle slags dyremøg. Når husfaderen da opdager dette og i stedet for at feje spånerne bort, eller borttage gødningen fra mælkespandene, spiser sammen med sin familie den urene mælk, så viser Væterne sig og bliver hos dem. (*Folklore XII, 291, afhandlingen er skrevet omtr. 1553, og*

findes i en bog af Barnardus D' Albinus, trykt i Speier 1582, er optrykt af Joh. Lasicius i hans skrift *De Diis Samagitarum* 1615 (om Litauernes Guder), senere af Haupt, *Sagenbuch I*, 162 flg. en samme fortælling kan læses hos Müllenhof 318, efter S. Meigeruses skrift, *De Panurgia Lamiarum III*, 2, Hamborg 1587; hos Grimm, *Sagen² I*, 81.⁷², hvis oversættelse er noget forskellig: »Bei Nachtzeit schleppen sie Sägespäne ins Haus, in die Milchgefisse aber bringen sie Koth von unterschiedenem Vieh« og så videre. Dobeneck I, 125, stemmer temmelig nøje med den engelske oversættelse i *Folklore XII. Historien* findes desuden hos Wolf, *Niederl. Sagen*, nr. 228, med citat af Delrio. *Disq. mag.* p. 297, fremdeles hos Kornmann, *Templum Naturæ* 1611, s 174, og hos Pontanus, *Rerum Danicarum libri X*, 1631, Amstelodami, s. 810. Hvilken oversættelse, der bør følges, kan jeg ikke afgøre.)

I Thüringen skal han kunne købes i Auerbachs kælder i Leipzig. Andensteds får man ham St. Hansdag i en skov, hvor han i fugleham sidder på en myretue og kan fanges i en pose. Hos Wender købes han på en korsvej, i den »sorte skole«. Blandt Letter købes han også, og hans og hans ejers liv bliver knyttede således sammen, at den ene følger den anden i døden. I det franske Schweitz siges blot, at han kan købes og sælges, uden at dog prisen angives (*Sommer, Sagen aus Sachsen u. Thüringen*, 33.²⁹; *Kuhn, Nordd. Sagen*, 393.⁹²; *Schulenburg 155 (Wender), Folklore IV*, 93 (*Letter*), *Geresole 49*), men vanskeligheden bliver bestandig at komme af med ham igen, man risikerer for meget ved at beholde ham til sin dødsdag.

I Sydslesvig siges også, at han kan både købes og sælges, og så fortælles om en bonde, der ikke kunde komme af med ham, fordi han var den tredje ejer, der havde ham. (*Müllenhoff 322.434*, jfr. *Sommer, Sagen aus Sachsen und Thüringen*, 171) Jeg kan her minde om et par andre træk af folketroen. Det samme gælder »Alrunen«, den sidste køber beholder den. Ligeså tryllebogen, Cyprianus, som er farlig at eje, den tredje ejer kan ikke slippe den. (*Gr., Myth.², 480 fn.*; *Jysk Ordb., Tillæg, 88.34*)

Inden jeg forlader dette træk, må jeg tilføje en anekdote, jeg engang har truffet. I et norsk sogn fandtes i det 18. århundrede en stor mængde Nisser. En sognefoged foretog sig i dette oplysningsårhundrede at kurere folk for slig overtro og lod overalt bekendtgøre, at man i kongens slot i København trængte til hestepassere og ønskede et par Nisser. Da der fandtes så mange rundt om på gårdene i sognet, var det vel ikke vanskeligt at skaffe slige, og den der kunde stille en mand eller to, kunde være sikker på en anseelig belønning. Senere hørte man aldrig mere om Nisser dær i sognet. Historien findes hos Tullin, *Saml. Skrifter*, Kbhavn. 1771 II. 12. Nisserne på Samsø kunde ikke holde livet ud dær for den megen korsen og krydsen og den store dingdang i Tranbjerg kirke og flyttede til Norge. Den sidste Gårdbo på Anholt druknede sig i mosen, og den sidste i Fløjstrup

(Hørning s. ved Randers?) blev jaget af hundene til skovs. (*Kristensen, Saga II, 80.152,158; Kr., Anholt, 72.*)

8. NISSENS BOLIG.

Husvættens bolig er naturlig i eller ved huset. Hans forhold til ættetræet og skoven er omtalt. I bondegården, og derfra er de fleste efterretninger, boede han i stald, lade, høloft som regel. (*Se Faye 42; Cavall. Wärend I, 275; Aminson, Södermanl. VI, 107*) Derfra kunde han lettest have opsigt med kvæget, men han har dog også søgt tilhold andensteds. En gård i Jetsmark (Vendsyssel) hedder Hönseholm. Ved den var en forskrækkelig gammel tørvestak, som ingen turde røre ved, for Nissen boede i den. Han ejede en stor grå kat, der jævnlig kom ind og lagde sig under kakelovnen, heller ikke den turde nogen røre, da man var viss på, at det vilde blive hævnnet, om den skete uskel. (*Kr., Danske Sagn II, 43.12*) Et sted i Lemvigegnen fortælles, at Søren Ammorsen en aften, da der var kommet noget halm i vejen, og han ikke kunde få ladedøren lukket, bliver ilter, griber hele halmdyngen, som lå bag døren og kaldtes Nisses rede, og kylede den ud. Det skulde han dog ikke have gjort, thi han blev kastet omkuld og kan ikke på nogen måde komme ud trods råb om hjælp. Først da det lysnede ad dag slap han bort og siden fik Nisses rede lov til at ligge urørt. (*Kr., Jy. F, IV, 54.65*)

Endelig nævner jeg, at Nissen i Egaa boede ved et esketræ, hvor pigerne plejede at malke. I en gård — det var i Vestjylland, nok i Ringkøbingegnen, — var der i laden »Nissens dör«, som aldrig blev helt tilsat af hø eller korn, for at han kunde have fri ind- og udgang. I Sydsælland omtales en gård, hvor han boede under en havrebod og ikke tålte, at karlene gik igennem en smøge, der førte forbi. (*Kr., Da. Sagn II, 78.147, jfr. I, 6.21 (under en skovabild); Kr., Jyske Folkeminder III, 71.94; Kr., Danske Sagn II, 67.107*)

Kirkenissen bor naturligvis i tårnet, på ringeloftet eller over hvælvingerne (*Gr., Gl. d. M. I, 12.7, III, 97*), og skibsnissen ombord. I Tistedegnen siges han at have boet i en sten (*Kristensen, Danske Sagn II, 94.203*). En fortælling fra Ø. Hanherred, at Nisserne boede i en høj, hvor de havde taget et menneskebarn og overladt familien deres eget, har forbyttet Nisser og Underjordiske (*Gl. d. M. I, 146.185*), som vel nok er nær beslægtede. Der siges, at Nisser er börn af bjærgfolk og mennesker, og undertiden nævnes de som sidestillede: Nisser eller Bjærgfolk. (*Kristensen, Jyske Folkeminder IV, 408.641, jfr. 12.16*)

Fra vor sydlige grænse fortælles, at Nissen bor på loftet eller i væggen i en fordybning, stor som en mursten. Ved nybygning af hus blev en egetræsbjælke anvendt. Der var et hul i den, hvori tappen af et andet stykke tømmer havde været indpasset. Ejeren sömmede, da huset var færdigt, et bræt under, satte en

skål med grød, hvori et stort smörhul, derpå og indbød venligt den lille Nissepuk til at flytte ind, og en lille fyr, der kun var tre tommer høj, flyttede ind (*Müllenhoff*, 322.⁴³⁴ (*Kropp*), 321.⁴⁸¹ (*Hattstedter Marsch*)). Et andet sted, også i Sydslesvig har han opslået sin bopæl i en ubrugt hakkelsekiste. I Åbenråegnen bor han på hilden, høløftet i laden. (324.⁴³⁷ (*Stapelholm*), 325.⁴⁴⁰ (*Jordkjær*))

Fra Skåne er der fortælling om, at han har indrettet sig på en af hylderne i køkkenet, og når pigen skurede hylder, kunde man se ham bære sit sengetøj bort imens. (*Wigström*, Sv. L. VIII, 138.⁴⁵² (*Öland*)). I Vestmanland omtales en stor sten, som kaldes »Tomtebisens Stuga«, hvor han om aftenen kan ses på taget, men trækker sig igen ind i stenen i morgenstunden, når han ved solopgang hører kirkeklokkerne ringe (*Dybeck*, *Runa* (1842), s. 11). I Sydnorge siges han at bo under »fjösgulvet« eller »låvegulvet«, og man kan se ham ligge på langbænken. Man kan også se ham sidde på »laavebroen« og slænge med benene, mens stald og lade, som i Danmark, er hans sædvanlige bolig. Af og til er der seng til ham på loftet (*Asbj.* III, 24: *Faye* 42; *Haukenæs*, *Hardanger*, VI, 233.)

Sjælden træffer man nu Nissen, hvor herskabet på de store gårde bor. Dog er også derom en enkelt fortælling. Thimgård havde, som enhver større gård i gamle dage, sin Nisse. Han var kendt af alle på gården og blev der, til det gamle slot blev nedrevet. Der var i det et lille aflukket værelse, som var Nissens kammer, og i det vilde han have ro. Af bohavet var der kun et gammelt sengested med halm i og midt i sengen altid et leje, som kunde der have ligget en stor hund. Den gamle gårdfoged på slottet (1857) plejede at føje til, at han ofte rystede halmen op og derefter låsede døren, men om han næste dag gik derind, så han atter det samme mærke af et leje (*J. Kamp*, *Folkeminder*, 24.²², jfr. *Jahn*, *Sagen aus Pommern und Rügen*, 117.¹³⁷, *Nissen har sit eget kammer.*).

Men det har nok været anderledes fordem. Der siges, at ikke blot hver by havde sin Nisse, der da naturligvis som andre fornemme gæster søgte til en af gårdene, hvor der ved vintertid var nok at bide og brænde (*Gl. d. M. II*, 78.³⁵ (*Falster*); *Thiele II*, 258; *Kr.*, *Sagn II*, 46.^{29.31}, 88.¹⁸¹, *Nis var byhyrde*), men formuende folk havde gerne et par Nisser; de havde råd til at koste dem og kunde drage fordel af deres hjælp; husmænd måtte nøjes med »dragedukker«, hvis bistand dog ingenlunde var at foragte (*Gl. danske Minder II*, 84.⁴² (*Falster*); *Danske S. II*, 98.²²⁵). Og der fortælles ligefrem, at karlen på en gård så ikke mindre end fem Nisser krybe op på randen af bryggerkedelen (*Danske S. II*, 98.²²¹).

I et hus på Anholt var der ikke mindre end fire Gårdboer. Kanske havde ingen fået det at vide, om ikke en mand en aften var gået om ved huset og havde hørt en sige:

»Kom nu Tip med Tap og Tolld,

og lad os gå til grødfadet ålld' !
(*Kr., Anh., 71.155*)«

I Norge var der i gamle dage uhyre mange Nisser (*Storaker, Lister og Mandal, 32; på Rydsgård, S. Sverige, 3 tomter, se Wigstr., Sv. L. VIII, 141.461*).

En bemærkning må göres, inden jeg helt kan slippe redegörelsen for Nissernes opholdssted i husene. Deres nære slægtskab med jordens Vætter viser sig også hær. Dvæрге bor under huset (Øland), under en bondegård i Brovst (Hanh.); i bagerovnen (Thy), under arne og i ovn (Løgstør), hvortil endnu kan föjes fra Mellemslesvig, at »Underbosfolk« bor i gårdens »kleve«, kamrene, hvor håndkværn og dejgtrug forðum stod, bag »piselen«, den store stue med klædekisterne (*Danske S. I, 421.55, 25.114, 126.487.489, jfr. Grimm, Elfenm. XXXVI, under dörtrin bor Alter; Plutarch, Roman Questions XXI, husets gode Vætter; Ralston Songs of the Russian people, 318; Sande, S. fraa Sogn I, 5, »akte dig, som under bor!«*), (Satrup). Dværgene og Underbosfolket må her sammenstilles med de svenske »Bolvætter«, en slags Jordvætter, store som et treårs barn. De bor i husene eller ialtfald på gårdtomten, helst i nærheden af arnen. De kan om natten ses med små brændende lys, vættelys, i hånden (*Caval. I, 271 flg.*).

9. NISSENS TJENESTE.

I den nordiske overlevering findes Nisserne allevegne. Der har været en rodfæstet tro på deres nærværelse og magt (*Sundbl., V. Götland², 167; Fatab. 1912, 30, jfr. Hazellus, Nord. Museets Främjande 1889, 22, »rå finnes i hvart enda hus« (Göinge h.); Castrén 172.*), og i Finland siges, at hver bygning, badstue, hvert stort træ, hver kilde, sten, klippe har sin Vætte, »haltija«, »rådande«. Går man ind i badstuen, hilser man den usynlige Vætte, og ligeledes når man går (*Nyland IV, 66*), og der er træk i den hjemlige, lunefulde, leende og drillende Husvættes historie, der peger tilbage mod en opfattelse af ham som husets, hjemmets gode guddom, der bringer velsignelse til hvert hjem, som han gæster. Uafladelig kommer det igen i fortællingerne, at med hans komme drager lykken ind i huset, og med hans bortgang viger den (*Kr., Sagn II, 46.30.33, jfr. Jahn, 56.46*). Det hedder i Sverige: »drängen håller väl i yxan, men tomten fällt trådet; drängen lægger väl fodret i krubban, men det er tomten, som gör hästen fett« (*Afzelius, Sagohäfder II, 191 (Sydsverige)*). Således kan der jo kun tales om en guddom. Men er denne opfattelse rigtig, er det jo selvfølgelig, at ethvert forsøg på at unddrage ham den ære og ret, der er hans, bliver straffet, hvad enten bonden ej vil gå af vejen for ham, karl eller dreng eller pige gör forsøg på at drille ham, han forstår at værge sig selv og sin plads. Det samme gælder jo forsømmelser med hensyn til det offer af grød eller mælk, der bringes ham daglig eller ved de store fester. Enhver uregelmæssighed lægger han

mærke til, og véd han at påtale. Her kunde vel endnu foreløbig nævnes, at han fra kirkens og præstens side betragtes som en ond ånd, og at folket, som kristnet, selv har haft en følelse af, at det næppe var forsvarligt at modtage den lykke, som han bringer, det er ikke en fylde eller velsignelse, der lægges i det lidet, der er høstet, men det er fremmed eje, der stjæles og bringes tilhuse, så i virkeligheden hæleren ikke er bedre end stjæleren.

Jeg går hermed over til at se nøjere på Nissens plads i bondegårdens arbejde.

Juleaften gik bonden ud og spurgte Nissen, om han vilde røgte til næste år igen. Denne vilde have besked om arbejdet, hvad skulde han røgte, manden kunde bestemme: heste eller køer, men fårene vilde Nissen intet have med at gøre, de vilde træde ham på benene (*Kr., Sagn II, 88.182*).

Man tør vel da sige, at således som Nissen opfattes i Danmark, falder hans arbejde i stalden, han foretrækker at passe hestene, med andre ord, han tjener for røgter og er bondens trofaste og pålidelige hjælper ved kvægets røgt (*Jfr. Thiele II, 271, passer kvæget i tilknøget hus*), han muger, skærer hakkelse, fodrer, kaster neg og halm ned fra stænget, og ved juletid hvad der behøves i festdagene, tærsker mangan gang med en lille tobakspibe i munden. Hvor man i gamle dage kendte Nissen, kendte man absolut hverken til cigarer eller cigaretter. Jeg har dog heller aldrig hørt, at Nissen brugte skrätobak (*Kr., Sagn II, 46.25, 51.41, 49.37*).

Fra Norge fortælles det samme, at Nissen røgter kvæget og passer hestene, ligeså fra Sydsverrig: tomten hjælper at fodre, muger, han kører gødningen ud i en trillebør, der er så stor, at hans arme står vinkelret ud fra kroppen. Er føret glat, skor han hestene om natten, at de ikke skal glide. Ja, man har kunnet se bonden ved nattetid i skindpels stikke hovedet ind i loen og råbe »hallo« og så kort efter høre tomterne begynde at tærske. Han kaldte på dem, at de skulde begynde arbejdet. Et andet sted var der fuldt af »rå« i stalden, og karlen kastede strigle og børste ud til dem og råbte: »rykta bra !« men det forstod sig, at hestene trivedes og var så blanke, at det var en lyst at se dem (*Storaker (Lister og Mandal), 32; Faye, 42; Wigström, Sv. L. VIII, s. 140.457-461*).

Nissen lader sig dog ikke uden videre indordne under hjemmets almindelige økonomi, men går sine egne veje. Det kan ske, at han ikke tåler andre passe hestene, og selv om det er husbonden der vil se sig om i sin egen stald, er det sket, at Nissen har dasket ham om ørene med en havrekærv for at lade ham vide, at dær havde han intet at gøre (*Kr., Sagn II, 47.32*). Det var ét, men der er mere, som passerer, hvor han råder: han har uvillie mod enkelte karle (*Kr., Sagn II, 80.152.160*) og yndlinger blandt dyrene, som han plejer og kæler for, andre kan han ikke lide, og dem sulter og plager han (*Kr., Sagn II, 45.21*), han er kortsagt uberegnelig.

Således fortælles der fra Samsø om en Nisse, der hjalp at fodre, men så vilde uheldet, at den ene hest slog ham, og siden den dag blev hesten magrere og magrere, uden at bonden kunde begribe årsagen, da alle fik lige ret. Omsider kom han i tanker om, at Nis sagtens havde en finger med i spillet, han skjulte sig i stalden og blev va'r, at Nis tog foderet fra den magre hest, der havde slaaet ham og bar det over til den anden (*Kr., Sagn II, 48.36, 71.120; Faye, 42; Storaker, 32*).

Han kan ogsaa være misfornöjet med hestens lød. Manden på Homme tilbyttede sig en hvid hest, men Nis kunde ikke lide den, han tog den om natten, ledte den ned på Fidjen og væltede den i en søle, til den blev sort, hvorpå han forlod gården (*Storaker (Lister og Mandal), 35.39, jfr. Asbj. (1870) III, 96*). Tit er det ensfarvede dyr, han sætter pris på. I Vester Hanherred var der en gårdbuk, som røgtede to øg, der altid måtte have ens lød, ellers vilde han ikke passe dem men så behøvede han ogsaa blot at kalde på dem, når de havde stødt sig løs, de kendte hans røst og kom straks (*Kr., Sagn II, 46.26*). Et andet sted passede »Bitte Niels« to blågrå øg, som blev smælfede, og det véd enhver, at heste bliver ikke fede af tom krybbe. Så blev imidlertid bonden budt så meget for den ene af dem, at han lod den gå. Det skulde han ikke have gjort, for Nis blev vred og næste dags morgen, da karlen vilde give hestene davre, var den anden grå ogsaa borte. Omsider opdager han den hængende oppe under taget i det ene hanebånd og og løb ind og sagde til husbonden, »at den grå var fløjet til rane«. »Å,« svarede manden, »det er vel Bitte Niels, der har forblændet dine öjne, se dig rigtig for!« Jo, hesten stod rolig og åd sammen med de andre. Bonden blev dog betænkelig og fik handelen gjort om, men hvem der blev glad, var nok Niels, der atter sad i gavllugen og vippede og sladrede som för. Imidlertid omkom Hestene senere ved at køre igennem isen, og da sad Nis og så ynkelig ud ad Vildmosen til og råbte klagende: »å bitte Lars«, det var kusken, og »de bitte grå heste!« Ingen begreb, hvad han mente, og først næste dag fik bonden ulykken at vide (*Grønborg, 224.5 flg., jfr. 123.5*). Da en brun hest, der var Nisses yndling, skal sælges, skjuler han den i en kornlade, og han tager en sort hest op på stænget til sig, da den skal, mod hans vilje, spændes for (*Gl. d. M. II, 228.341–342*). I Nærheden af Hjørring boede forðum en mand, der ejede en hvid hoppe, der var blevet gammel i gårde, og Nissen kunde ikke lide, at den brugtes til arbejde. Stedet blev solgt, og den ny ejer lod sin nabo, en fattig mand, få den hvide. Så flyttede Nissen med og tog lykken med sig til det fattige hjem, men da manden dær i uforstand lurede på nissen, fodrede denne for sidste gang den hvide hest og drog så bort for ikke mere at vende tilbage. På en anden gård passer Nis et par sorte heste og ved ikke, hvor godt han vil göre det for dem. Men engang har bonden sagtens fået en puns for mange inde i byen og kørte rigelig rask hjem. Så blev Nis vred og drog bort (*Thiele II, 270, 269, Nis kan*

heller ikke lide at uroes för kl. 2 nat, lider i det hele ikke menneskers natarbejde, Asbj. III, 76; Fataburen 1912, 29).

Når jeg siger, at her i Danmark Nis tjener og besørger i stalden avlskarls arbejde, passer hestene, kan han dog som en anden tjenestekarl nu og da give pigerne en håndsrækning, bære tørv ind og aske ud for køkkenpigen, og hvor skikken kræver, at lillepigen skal muge, hjælpe hende dermed (*Kr., Sagn II, 82.160; Gl. d. M. III, 97 f*).

Endelig siges der, ligesom i forbigående, at i en gård fandtes en nisse, der var lidet dygtig til at fodre hestene, men særlig god til at tærskes (*Kr., Sagn II, 56.58; der nævnes også, at Ellefolk gir lykke, tærsker for bonden*). I Norge siges udtrykkelig, at han tærsker for en fisker, og i Nårke høres han tærskes ved nat (*Storaker 30.29; Wigström, Sv. L. VIII, 140.458, Cavall. I, 270; Bruzel., Ingelstads h. i Skåne, 87, jfr. Gl. d. M. II, 267*).

Men nu kommer det næste. Fordum skete det ikke så helt sjældent, at der var noget, som hed »værknipa«, også her i Danmark. Hvad gjorde Nis så, om foderet hen på foråret ikke slog til længere. Svaret er ikke vanskeligt at give, en lang række sagn fortæller om, hvorledes Nis hjælper sine venner ved at stjæle fra dem, som havde noget.

Jeg tager et par eksempler. Bondens hø var sluppet op ved vintertide, og han får da øje på Nis der sidder på hanebjælken. »Hvad, er du der«, sagde han, »kan du ikke skaffe mig noget hø?« — »Jo, jeg kan«, svarede Nis, kom så næste nat og bankede på vinduet og sagde: »du kommer til at sidde op og spænde for en vogn og køre ud på søen og hente en visk hø, jeg tabte derude«. »Spænde for en vogn og hente en visk hø«, knurrede bonden, men gjorde det dog. Der lå et helt læs, der var god drøjelse i det, thi Nis skaffede bestandig mere (*Kr., Sagn II, 52.44, jfr. Skattegr. IX, 68.245 giver mand i fodertrang sin halve byrde*). I Skåne kendes det samme træk, lille er »goanissen«, men han kan bære utrolig store byrder. En gang kom han hjem med favnen fuld af utærsket sæd, han mødte da karlen, der tjente i samme gård som han selv, og sagde til ham, at han havde tabt en visk ude på vejen. Da karlen gik for at samle den op, var der 7 vognlæs (*Wigstr., Folkdiktn. I, 138.*).

Regelen er, at Nis stjæler til de mænd, der behandler ham pænt og giver ham hans ret, mens han bærer bort fra dem, hvor han forsømmes (*Kr., Sagn II, 51.41, 78.144-146, 97.216*).

Engang lader han bondens røde ko bære byrden, da det viser sig, at den sortbrogede glider ud og falder på isen. En anden gang kører nis, med sin røde hue på hovedet, et stort hølæs, forspændt med to haner (*Kr., Sagn II, 50.39, Kr., Folkem. IV, 53.63*). Fra Stybæk i Mellemslesvig fortælles, at en mand havde en »puge«, der hver aften bragte et helt læs hø, som han havde stjålet fra naboen. Det kom trillende hen ad vejen, og pugen sad midt i og råbte, når han mødte nogen: »lakisse!« (*Kr., Sagn II, 52.43, jfr. 46.29,81 (»lak hisset«, gå til side(?))*). Tyveriet kan dog blive forstyrret, når folkene vågner.

Mens naturligtvis bonden er veltilfreds med, at Niels slæber korn til huse, er det samme ikke tilfældet med hans karle der tærsker: det er, som om deres arbejde slet ikke fremmedes trods de mange slag dagen igennem med plejlerne. Hullet i kornstakken fra om aftenen er om morgenen fyldt påny. Bonden undrede sig, talte negene, men hvormange der blev tærsket, der fandtes bestandig det samme tal at tage til. Det fortælles, at bonden var udrejst; hans kone der var hjemme, hørte nogen støje i tærskeloen, kigede gennem en sprække, så to Nisser danse om derinde på gulvet og syngte:

»Jeg skal række mine ben,
jeg skal strække mine ben,
til vor fa'r kommer hjem,
jeg skal i kurven igen!«

Da bonden kommer hjem, roser han konen, som ej forstyrrede dem (*Kr., Sagn II, 45.21,23,40,58; Gl. d. M. II, 80³⁸, jeg forstår ej det med kurven (Falster), 267.427 (Møen), I, 155.203, (Øland); Wigstr. I, 199; 138: bruger tagbjælke til slagvol; Rääf I 172, jfr. Kr., Sagn I, 55.250: Ellefolk tærsker i bondes lade*).

At Nis stjæler er et almindeligt træk både i Norge og Sverige og syd for vor landegrænse (*Grönborg, 224.10; Asbj. III, 369; Storaker, 32; Sande (Sogn) II, 201. gardvord slæber hø til gård; Aminson: Södermanland IV, 109; Hazelius, Nord. Mus. Främj. 1893, 55; Müllenhoff 318 (Ditmarsken); Pomm. Vlk. IV, 36.18; Haupt I, 56.55 (Lausitz)*).

Imidlertid er der dog grænse for Nissens kræfter (*Kr., Sagn II, 58.70, han kan bære ½ trave havre, men kun 3 rugneg*), han kan som andre blive træt og herom fortælles: i Mov sogn hed manden på Dokkedal Peder Skelund. Henad foråret, da foderet begyndte at slippe op, formanede karlen sin ven Nis, at han kom til at skåne det lille øg som han holdt meget af at ride på. Men Nis mente, at der vel var råd, bad karlen tage et langt stærkt reb og følge med over Vildmosen til Sønder Kongerslev, hvor der boede en mand, der havde et helt gulv fyldt af utærsket sæd. Det halve bandt Nis i rebet, hvorpå de gik hjem. Byrden var tung, karlen begyndte at blive træt, og så siger han til Nis: »skal vi ikke hvile?« »Hvad er det?« spurgte Nis. »Det er sådan at lade knippet ligge på jorden og sætte sig derpå«, sagde karlen. Det gjorde de, og Nis fandt sig så vel derved, at han udbrød:

»håd a trowe, te hwilen håd wåt så huld,
så håd a tån hiele gwollet fuld!« (*Kr., Sagn II, 52.46*)

Hos Tang Kristensen findes en hel række varianter uden væsentlig forskel, i hans Danske Sagn II 52 flg., ligeså s. 63.90, 78.147; Folkeminder IV. 52.61,67, VIII. 53.96, endelig Thiele 1843 II 267. Som minde om fortællingen findes ved Ryomgård »Hvilestenen«, og midtvejs mellem N. Karstoft og Skarrild præstegård en grøn plet, som den dag i dag kaldes »Hvilested«, dær hvilede Nis (*Kr., Sagn II, 53.54; Kr., Folkern. IV, 53.61*). Trækket, at Nissen lærer hvilens betydning, genfindes

hos Aminson Södermanland VI. 108 og i et sagn om berggubben Vrål, der bærer 24 plovskær, Dybeck, Runa VI. 36, samt Bondesons Historiegubbar på Dal 90. Dette kan sammenlignes med, at Vætten lærer at gemme, hvad han ikke kan spise i dag, til den dag i morgen, se Rääf Ytre häred 53, Wigstr. Sv. Landsm. VIII, 105.³³¹.

Hertil slutter sig et nyt træk. Det volder besvær at slæbe med de store byrder, og derfor er det rimeligt, at den lille Niels puster under den store byrde, men byrdens størrelse opdages ikke, derimod hører man den lille stønne under den store vægt af et halmstrå eller aks, hvad der atter fremkalder spøg, latter, hån fra bonden der ser det, og dermed det næste, at Niels bliver vred og gaar sin vej.

De svenske fortællinger forekommer mig de klareste.

Bonden undrer sig over, at der er så megen drøjhed i hans sæd, at tærskningen ingen ende får. Han skjuler sig da for at udfinde, hvorledes dette hænger sammen, og ser mange tomter komme slæbende, hver med sit lille rugneg, som de alle kastede ind i hans lade. Blandt dem fandtes en ganske lille en, der kun havde et halmstrå på skulderen, og som pustede stærkt, da han lagde det. Bonden udbrød: »Inte tränger du om at pusta så mycket, din börda är inte stor!« Men så svarede en af tomterne: »hans byrde er efter hans kræfter, han er kun nattegammel. Du skal herefter få mindre«. Efter den tid drog mangel og fattigdom ind i bondegården (*Rääf, Ytreh. I, 72, jfr. Afzelius, Sagoh. II, 190; Hofberg 107; Jonsson, Möre, Sv. L. II, 5, s. 16; Åberg, Hyland II. 6.10*).

Hermed sammenstiller jeg et sagn fra Småland. En bonde kom en dag ud i sin lade og så en lille tomte pustende og stønnende slæbe et par halmstrå til huset. Han lo og sagde: »det er kun lidet, du puster over, og det gør hverken fra eller til!« »Gör det ikke til, skal du få at se, at det gör fra, og hermed kastede han sin byrde. Fra den dag rakte foderet aldrig mere, køer og heste blev magre og usle (*Wigstr., Sv. L. VIII, 139.455, jfr. nr. 454 (Öland); Eneström, Finvedboerne 108; Sande, Sogn II, 201*).

Hertil slutter sig et dansk sagn, vistnok fra Mellemslesvig. Der var i en gård en Nispuge, som man tit kunde se i gavlhullet. En aften kom han slæbende med ti bygvipper, pustende og stønnende som under den sværeste byrde. Manden som så det, lo ad ham og sagde: »det er nok en svær byrde, du dær har!« »Havde du lukket din mund, havde du haft ti tønder byg mere i din lade i morgen« (*Kr., Sagn II, 52.45, jfr. Thiele II, 268, gårdbonisse slæber bestandig mindre byrde og puster dog lige stærkt. (Hæsum, Ø. Hornum s.), jfr. Lyncker, Hess. Sagen 54.86: »det kunde du have lov at tænke, men du måtte ikke sige det«*).

Medens dette træk altså efter de optegnede danske sagn at dømme, kun har haft få steder hjemstavn i Danmark, kan en række nordtyske varianter nævnes. En bonde havde en »Hollemännchen« (☉: Hente-mand), som var meget flittig i sin tjeneste,

og der var overflod af alt inden døre. Da fik bondekonen en dag, hun trådte ud af køkkenet, ham at set da han, pustende og stönrende under vægten af et halmstrå, gik op ad loftstrappen, hun udbrød: »Hvorfor pokker stönner du, hvorfor er det halmstrå så tungt at slæbe på for dig«. Nissen lod straks halmstrået falde, i dets sted lå der en tønde hvede, han gik bort og kom ikke mere tilbage (*Schambach, Nieder-Sächsische Sagen u. Märchen 138.152, jfr. Woeste. Volksüberlieferungen, Mark, Westphal. 41.5; Panzer, Bayersche Sagen u. Bräuche I, 181.202, 281.10*).

Fjærnere står et par andre sagn fra Westphalen og Pommern. En »Schanhölleken« kommer, mens karlene tærsker, slæbende med et sammenknyttet klæde fuldt af aks og puster og stönner forfærdelig. Karlene tærskede hans byrde ud til over 8 tønder korn og udbrød: »det tror pokker, at han sådan pustede!« (*Kuhn, Westph. S I. 157.126*) I et andet optegnet nordtysk sagn, der dog vel må være misforstået, er det bonden, der efter overenskomst daglig afskærer ét bygaks til dværgen, som pustende slæber afsted med det, mens alt trives på gården. En dag får karlen besked om at gøre det, ser det hele, ler ad dværgen, som derefter fornærmet slæber fra gården (*Kuhn, Norddeutsche Sagen 244.5*). Endelig hører måske endnu et pommersk sagn herhen, hvorefter »de Dråk«, som en ilddrage slæber korn til bonden og som en lille grim karl ivrig tærsker løs på et enkelt aks, mens han uophørlig råber: »von en Ôr ên Dräemt«, af ét aks 12 skæpper (*Jahn, Volkssagen v. Pommern u Rügen 110.129*).

Nu er imidlertid jo Nis ingen skabende guddom, sålidt som en vætte der ejer magiske ævner til at frembringe hø eller korn af intet, han nødes til at tage, hvor han finder noget, og kommer derved hyppig i fortræd med sine jævnlig, der ligesom ham selv må ud omkring for at »redde«, hvad han behøver til sin egen bondes kreaturhold hos dem nærmere eller fjærnere, hvor der er noget at tage. En historie følger.

Et år traf det sig, at præstegården i Bøvling havde en temmelig simpel avl, mens de havde en god afgrøde på en af gårdene, der hed Kjølhede. Nis dær var klar over, at præstegårdsnissen vilde stjæle fra ham, og for at være rede og hindre ethvert tyveri, lagde Kjølhede Nissen sig oven i en stak, der stod uden for gården. Uheldigvis faldt han i søvn, og en lørdag nat kom præstegårdsnissen listende, borede sig ind under stakken, løftede den op og bar den bort. Men omtrent midtvejs mellem gårdene vilde han hoppe over en grøft, han snublede, stakken faldt fra ham, Kjølhedenissen vågnede, kom i en fart ned, og et slagsmål der varede lige til solopgang, begyndte mellem de to nisser. Da folk næste dag gik til kirke, så de med undren kornstakken stå langt ude på marken. (*Kr., Sagn II. 60.82 flg., Kr., Folkem. III, 67.87 (Jyll.)*)

Af slige fortællinger om Nissernes slagsmål gives der en stor mængde, spredte over hele vort land. I en af grupperne løber Nissen ind og vækker gårdmanden og råber til ham: »hvad skal a slå med?« og får svaret:

»du kan ta bagploven« eller »den gamle vogn«. Så kæmper Nisserne, den ene med plov eller stumper af en vogn, den anden med harve eller plovstav, og det går da jævnlig således, at en af dem får tre; sideben slået istykker eller bliver liggende på valen (*Kr., Jyske Folkeminder III, 64.83-84, IV, 52.60, VIII, 53.97, Kr., Sagn II, 56.62-63-64-65, 59.77: tre sideben istykker, Kr., Folkem. III. 65.85; Nisse ihjelslået, Kr. VI, 45.58, Kr., Sagn II. 64.95, 56.59,61, Thiele II, 262, J. Kamp 16.8*).

Fortællerens vittighed er måske, at Nisserne sloges, og der blev intet andet tilbage af dem end deres tommeltæer, eller, som det hedder et andet sted: et par totter hø og nogle ben, hvorfor højen kaldes Benhøj (*Kr., Sagn II, 56.59, Kr., Jyske Folkem. VI, 44.57*). Endelig siges endnu, at Nissen der ragede i klammeri med sin nabo, løb ind til gårdmanden der sov trygt, og råbte: »hva skal a slå mæj?« Bonden svarede ikke, og Nis råbte igen forgæves. Endelig tredie gang udbrød bonden ærgerlig: »å skidt!« Næste morgen var møddingen borte, spredt over et stykke eng nord for gården (*Skattegr. X, 191.470 (Gudumkloster v. Lemvig)*).

Men under slige omstændigheder forstår det sig jo af sig selv, at byttet som kampen gældte, tiest spredes, trædes ned, ødes, strøs for alle vinde og i bedste tilfælde, det stjalne hæs bliver stående, eller en dyngede utærsket korn findes på stedet (*Gl. d. M. II. 230.345 Kr., Sagn II. 57.68,70,72,73,84,86, Kr. Jyske Folkem. III. 64.83, VIII, 53.98. Müllenhoff 326441; (Sundeved)*).

Lignende kan anføres fra Finland. I Kyrkoslätt sogn mødtes to tomter, hver med sin melsæk på ryggen på et bjærg. Misundelige på hinanden som de var, begyndte de slagsmål, hvorved den enes sæk gik i stykker, og melet røg omkring som tåge. Skønt det er mange, mange år siden det skete, siger dog endnu de gamle, når der er tåge i luften, at det er tomtens melsæk der støver (*Nyland IV, 120. jfr. Renvall, Sv. L. VII, 9, s. 7 (Åland)*).

I en lille gruppe af fortællinger hoverer den ene Nisserne over sin sejr.

Der var i Ryslinge Sogn, Lørup og Sødinge Nisser som flittig stjal fra hverandres gård. Bønderne enedes da om at sætte en mand på vagt for at få rede på sagerne, så skulde han have en skæppe havre af hver mand i Lørup by for ulejligheden. Han krøb da ved nattetid op i en pil for at skjule sig og så da Sødinge-Nis komme med en tønde havre på skulderen, lidt efter kom Lørup-Nisse også slæbende på en kornsæk, og næppe fik de øje på hinanden, før slagsmålet begyndte. Sødinge-Nissen måtte flygte, og Lørup-Nissen råbte til manden: »så du det, skæppe-havremand, hvor jeg kunde tokke ham:« — Ja, men du fik dog det sidste slag!« Den skam kunde Lørup-Nisse ikke lade sidde på sig, og han fór straks efter sin modstander, mens karlen ikke var sen til at komme af vejen (*Gl. d. M. II, 229.344, 266.2 (Møen), jfr. Kr. III. 67.86, Kr., Sagn II, 62.87,89,90,91; om sidste prik, skrald, slag, stik, se Jysk Ordb*). I et andet sagn fra Middelfartegnen råber Nissen: »så du, Kristen Jacob, jeg fukled Jasef?« — »Ja,

fukl du ham kun én gang til!« råbte manden og kørte sin vej (*Kr., Sagn II, 62.88, jfr. Müllenhoff 326.441 (Sundeved)*).

En karl, som fik held til at skille et par stridende Nisser, kom ikke til at trænge, så længe han levede. En anden derimod, som løb sin vej i stedet for at hjælpe gårdens Nisse i kampen, blev om natten taget ud af sin seng, smidt omkring på møddingen, til der ikke var en plet, uden at han havde ligget der, idet Nissen sagde:

»No a dæ ska mål'
te æ kok vil gål' !«

Han sluttede derpå med at sige :

»Ja, æ dær ett mier lannd,
så æ der dåw nåt wannd!«

hvorpå han sparkede ham ud i møddingpølen (*Kr., Sagn II, 65^{98,97} (Vends.)*).

Endelig er der kommet et par fortællinger ind i denne ramme, som egentlig hører andetsteds hjemme. En tvekamp skulde afgøre striden mellem nisserne i Krastrup og Vår, (mellem Nibe og Løgstør), og Nissen fra Vår der var den svageste, påkaldte staldkarlens hjælp, bad ham være rede med en høtyv og støde denne i et glødende hjul, Krastrupnissens ham, så var sejren vis. Alt skete, som det var aftalt, og karlen havde mange gange siden gavn af den hjælp, han havde ydet sin Nisse. En ganske tilsvarende historie fortælles om kampen mellem to bjærgfolk, der mødes som gloende hjul, og at karlen skulde hugge med en sabel ind idet ene, hvor det manglede den 12te ege (*Kr., J. Folkem. III, 65.85, Kr., Sagn II, 64.93, I, 416.37, Gl. d. M III, 134.91 (Thyholm). Skattegr. III, 219.31*).

Hertil knytter sig endnu et par sagn om, at den ene Nisse får karlen til at flette halm ind blandt egerne i et hjul, tænde ild i det og ved at trille det brændende hjul ned, kyse modparten (*Kr., Sagn II, 64.94.95, jfr. I, 411.29, trille et bøgehjul mellem de kæmpende*).

Fortællinger om Nissernes slagsmål udenfor Danmarks nuværende grænser har jeg kun truffet i Mellemslesvig, i Jordkjær, Toftlund og Felsted sogne, (*Müllenhoff 326.440*) samt i Norge, hvor det samme træk som i danske sagn kommer frem, at Nissen råber: »ha ha ha! saag de, kor me toges?« (*Storaker. Lister og Mandals Amt, s. 32, 37.43, jfr. s. 36.42; Asbj. III, 75, jfr. slagsmål mellem Domovoyer, Ralston Songs of the Russ. people, 130*) Mulig kan dette Forhold bero på manglende optegnelser fra Sverige.

Hans arbejde er også, såvidt jeg kan se, langt mere afvekslende udenfor vort land, hvor han jo væsentlig kun et staldkarl. Det er alt nævnet, at han efter norske sagn tærsker for fisker, tilmed holder han vagt ved hans båd. Han passer hos bonde kælvende ko og trækker vand op til kvæget. Et sted omtales, at han slår græs for en mand (*Storaker 30.29,38, 47.64; Faye 43*), men han tåler ikke, man nævner ham eller roser hans arbejde. Da det skete, stod alt det omhuggede græs atter på roden. Fra Sverige har jeg et langt rigere materiale, som viser, at han også gör kvindegerning, spinder, væver, bærer brændsel og vand ind til

bryggerspigen, som kalder Tomterne for sine (Skåne), han sigter melet, der om aftenen sættes ud til ham. Ja, han griber ind i hele husmoderens økonomi, da han under et ottedages bryllup, hvor det så noget betænkeligt ud med at få maden til at række, skaffede alt hvad der behøvedes og mere til (*Cavallius Wärend I, 266, 276, Rääf, Ytneh. (Østgötl.), 73, Wigstr., Sv. L. VIII, 141.461,463, Hofberg 108*).

Men, hedder det videre, fremfor alt elsker de bjærgværk og smeddearbejde. De holder vagt om natten, vækker smeden ved slag under fødderne, når det er tid at vende metalklumpen (smältan), og Thomasnat rækker tomterne sølvstænget under stamperne og tit også deres egne ben. Tomten passer kværnen, findes i badstue, maltkølle, hjælper kulbrænderen ved hans mile og i hans »koja«, er kortsagt tilstede overalt, hvor der arbejdes. »Småkararna« hjælper mand at tømre hus, passer heste, muger i fæhus, gi'r også jæger lykke på jagten. Ja, der fortælles, at de får kærnerne i naboens korn til at flyve over renen til deres egen husbonde, så naboen kun høster halmen. På lignende måde ævner de, at trække spritten fra naboen, når han brænder brændevin til deres egen bonde. Den fylder luften, så man kan mærke det, når man går forbi (*Cavall. I, 266, 276, Rääf 71. Wigstr., Sv. L. VIII, 137.448.457, Fatab. 1912, VII, 30, Nordlander Trolld. 137, Mythol. S. 14*).

At den danske Husvætte har en særstilling, viser sig også, når vi ser mod syd. Ganske i almindelighed fortælles ofte, at »der Kobold« eller hvad han kaldes, hjælper ved alle huslige arbejder, men hyppig nævnes de enkelte ting, som han påtager sig, og der er da gerne først staldarbejdet, at han passer og strigler heste, fodrer kvæg, går stald ren, kaster korn ned til tærskning, tærsker, men ligeledes at han gör alt køkkenarbejde, vasker op, skurer, lægger til ild, henter vand til pigerne og binder koste til dem. Således fortælles om Wolterkens efter en gammel meddelelse fra Ditmarsken (*Müllenhoff 318, (jfr. nr. 433, 434), som henviser til S. Meigerius, Hamburg 1587, Arnkiel I, 49, 50*). Fra Rügen omtales, at de »Underjordiske« hjælper ved alle mulige arbejder, fodrer kvæget, vasker op, bærer tørv og brænde ind, skurer og fejer. Ganske det samme fortælles fra Schwerin med tilføjelse, at de på fremmede steder stjæler kød, korn, brød og penge og slæber det hjem til deres venner (*Jahn S. 51.66.108, 133.163 (Pommern)*). Forestillingen om dem når ind blandt Wender, hvor husvætten kaldes »Kobold«, der jo øjensynligt er et tysk lån: de skar hakkelse på herregårdene for karlene og vaskede op for pigerne (*Schulenburg, Sagen I, 158, Haupt, Sagen d. Lausitz I, 56.55*).

Vi kan atter følge Husvætterne mod vest. I Oldenburg hjælper de at muge, malke, tærske, men også at spinde. I Westphalen passer Vætter køer (*Strackerjan, Sagen I, 484.254, Kuhn, Westph. S. I, 159.164*). I Belgien pløjede han ved nat; man plejede at hensætte ploven på marken med et stykke smørrebrød og en pipe

tobak, så fandt man næste dag arbejdet gjort af husvætten, som dær kaldes »Kabauterman«. For kvinderne bagte, kærrede han, skurede og lavede mad, og i laden tærskede han og rensede det tærskede korn (*Ons Volksleben IV, 53.³⁰, 68.³¹*). I Hollandsk Limburg hjælper han med alt arbejde der sættes ud til ham (*Trad pop. XXIII, 13*).

Fortsætter vi vejen over den franske grænse, er det især fra Bretagne, der fortælles om ham. Han hedder til daglig brug Lutin, med kælenavnene Maître Jean eller Thomas, han passer heste, fejer, plukker frugt ned, fører opsyn med mad til mennesker og dyr og tysser på det grædende barn (*Trad. pop. I 142, IV 276, VIII 443, XIX 113, XVIII 248, XX 295, 515 (Annecy), XII, 662 (Perigord), XXII, 377, feer i Vendee; XXIV, 149, le servant, jfr. Wentz. Fairy Faith, s. 172*).

I England træffer vi en række skikkelser, der hører til familien. Jeg kan henvise til Shakespeare Midsommernatsdrøm, som alt er anført s. 24.

Her har digteren taget disse luftige skikkelser i sin tjeneste. Forfattere som har studeret folketroen, har især blandt den keltiske befolkning i England fundet redegørelser om husvættens arbejde og ikke blot hans drillerier, Piskyen i Cumberland, Bucaen i Wales, Pookaen i Irland og Brownie i Skotland, alle hjælper de på forskellige måder med i husarbejdet (*Rhys, Celtic Folkl. 286, Brownie tærsker (Manx), jfr. s. 596; Bwca Trwyn, s. 594, vasker, stryger, spinder, vinder Garn (Wales); Pisky tærsker, Hunt 129 (Cumberl.); Pooka arbejder for møller, Wilde I, 48 (Irland); Hobmen gör køkkenarbejde, tærsker, renser korn, se Yorksh. County Folklore: North Riding 131, East Riding 54, Henderson, Folklore 246 flg., Glaistig passer køer og mejeri, tynd og grønklædt, en lille kone, vasker, spinder, passer får, køer, heste, Campbell, Superstitions 155, 159 flg.; på øen Skye en mand, Gruagach s. 156, 185 (Skotl. Højlandene); Brownie 186, jfr. Parkinson, Yorkshirelegends II, 85, Shetland Folkl. 22, Folklore XVIII, 440; Puck, Hob, Robin Goodfellow, bogiees, Burne Shropsh, s. 33, 45; Keightley, Fairy Mythology (1860), s. 296 flg.*).

Foruden disse arbejder, der væsentlig kan knyttes til bondebjem, findes tillige den hjælpende husvætte hos håndværkere og næringsdrivende, således hos

skomager, Jahn 81.⁹⁹ (Pommern), Schambach 139.³, Bartsch I 44.⁶¹ (Mecklenburg). Grimm Kindermärchen nr. 39. Kuhn Westph. S I. 158, Birlinger 1. 40.⁵⁰ (Schwaben).

klædefabrikant, Jahn nr. 112.¹¹⁸; (Pommern).

linnedvæver, Schambach 139.², Schulenburg Wendische Volkssagen aus Spreewald I. 153.

han arbejder i hammerværk, Voges, Braunsw. S. 54.

slibemølle, Wucke, Sagen d. mittl. Werra 69.¹¹⁴.

smelteovn, Kuhn Westph. S. I. 307.³⁴⁶.

hos parykmager, Wolf Deutsche Märchen u. Sagen 339.²³³.

i mølle, Wolf Niederl. S. 575.⁴⁷⁸, Birlinger I 39.⁵⁰ (Schwaben). Walliser S. II. 46.³⁵, Eisel Voigtländer S. nr. 27**.

hos bager, Birlinger I. 43.⁵⁵ (Schwaben). Henne am Rhyn 169.³⁸⁵.

Det vilde ikke være vanskeligt at fortsætte rækken mod syd. Fra Sachsen fortælles, at de skurer, vasker op, spinder, skærer hakkelse, passer heste og maler korn. I Thüringen passer de får (*Wuttke, Sächs. Vlk. 373, Köhler, Volksbrauch 493.*⁶⁸ (*Voigtland*)). I Schweiz røgter husvætten under forskellige navne, måske hyppigst som dvæрге, kvæg og heste, vasker, fejer, spinder, passer børn, bleger, ælter dej, ilder ovn, høster, pløjer (*Rochh. Naturmyth. 106.*^{258.17}, *125.*¹⁷, *130.*²², *Lütolf 474, 478*) *Ceresole 38.41, servant bærer vand, fejer; Unghür hjælper sætergut, vugger, leger med barn, Lütolf 95 flg. (Schweiz), Henne am Rhyn 175.*^{349,350,354}, *208.*⁴⁰⁶, *209.*^{406.410.413}; ligeså i Schwaben, Birlinger I, 38, 48.⁶², III, 245.²⁵⁸), og således kunde man fortsætte over Alperne og i Italien træffe en »foletto«, i Venedig »Massariol« (*Follelo, se Leland: Etruscan Roman Remains 2, Trad. pop. IX, 459 (Corsica), Schweiz Vlk. II, 172; Massariol, se Crane Ital. pop. Tales 237*) og sagtens mange flere, der hører til husvætternes store gruppe, og som morer sig med at drille deres husfolk og skoggerle, når det lykkes.

10. NISSENS GRØD.

Det ligger jo nu med nødvendighed i menneskers tænkmåde, at der skal betales for et arbejde. Tager Nis en tjenestekarls plads, udfører han en røgters arbejde på bondegården, skal han under en eller anden form have Lön. Da Lille Niels nu og da viser sig at være en holden mand, er det jo i grunden påfaldende, at han vil gå for så ringe en løn, han forlanger for årets arbejde kun en potte sødgrød nyårsaften (*Gl. d. M. II, 229.*³⁴³ (*Fyn*)). Vætter plejer sjældent at nøjes med så lidt, så lönnen synes at tyde på., at det er — ikke Lön —, men et offer, der bydes en guddom. Nuvel, han nøjes med bondens hjemlige kost: grød med smör eller honning i og dertil sødmælk, eller, når det kommer höjt, fløde. Det forstår begge parter. Men der bydes af og til noget mere foruden maden, nemlig en klædning eller sko, og det opfattes tit af Niels som en opsigelse eller ialfald som en hindring i at fortsætte det sædvanlige arbejde på gården. Der bruges dog i et af de danske sagn (fra Fyn) det udtryk, at Nis skulde have visse klæder og visse måltider for sit arbejde (*Kr, Sagn II, 45.*²¹).

Jeg omtaler da først, at der skal sættes grød og mælk ud til ham. Tiderne angives noget forskelligt; hver aften eller hver lördagften (*Kr., Sagn II, 91.*^{193,194,198,211}; *lördag 78.*¹⁴⁵), eller jule- og nyårsaften (*Kr., Sagn II, 88.*^{182,192,199}, *Kr., Folkem. VIII. 47.*^{89.89}, *51.*⁹⁴, *Skattegr. VII, 72.*⁴²⁷; *det samme gælder Norge og Sverige: daglig, Olsen 4 (Nordland), juleaften, Asbj. III, 5, Storaker 31.*³² *Faye 43; men istedetfor lördagften torsdagskvæld, Asbj. III, 79, Faye 43, i Sverige: hver aften, Bruzelius (Skåne) 87, Wigstr. I, 138 flg., II, 115 (Skåne); julemorgen eller -aften, Afzelius II, 190, Hofberg, Nerike 205,*

Cavallius Wärend 1, 276, Sundblad² 131 (Vestergötl.), Wigstr., Sv. L. VIII, 138.⁴⁵¹ (Småland), Hazelius VIII, 56 (sts.); helligdags- eller höjtidsaftener, Cavallius I, 276 (Wärend), Aminson VI, 108 (Södermanland), Wigstr., Sv. L. VIII, 138.⁴⁵² (Öland); torsdage, Cavallius I, 276 (Wärend); jule-, torsdag nat, Renvall, Åland. Sv. L. VII, 9, s. 6).

Maden skal naturligvis hensættes et sted, hvor Niels bekvemt, uden at forstyrres, kan komme til den. I Danmark over loftslemmen, på stænge, bord i rullestue, i ovn, på sten i gård, på håndkværn, ja, engang blev hans grød på dril sat ud på brøndrammen, og hvad der var beregnet, skete, Niels gled ud og faldt i brønden (*Kr., Sagn II, 47.³³, J. Kamp 403.³⁰, Kr, Sagn II, 79,¹⁴⁹ 93.^{198.199}, 94.²⁰⁵, 95.²¹¹; på brøndramme 76.¹³⁸). I Norge sættes maden på et lille bord i en krog, i kostald eller på dens tag, under »laavebro« eller kværnhaus (*Asbj III, 370, Storaker 33.^{35.41}, Faye 43, Wille 188 (Telemarken)*). I Sverige i 10, på hustrappe, i forstue bag dör, på »vinden«, under grøn tue, sten (*Gaslander, Sv. L, Bih. I, s. 26 (Småland), Hazelius VIII, 56, Aminson VI, 108, Sundbl.² 131 (Vestgötl.), Afzel. II, 191, Wigstr. I, 198, Wigstr., Sv. L. VIII, 3, s. 137.⁴⁴⁹, der sættes julemad til dem af fiskere i deres både; nr. 450: iskovegnene, jul, nyår, kongeaften lidt hötidsmad i krog eller ved arne; Jonsson, Sv. L. II, 5, s. 16, i lo; Cavallius Wärend I, 275, første brødsnit kastes på gulv til »Goanisse«).**

Et par fortællinger må hær også anføres En aften da pigen i Hedegård, Jetsmark sogn, Vendsyssel, havde lavet grøden færdig og vilde sætte den ind, blev hun var, at der sad nogle puslinger ved gryden og »hjavsedede« i grøden. Hun fortalte det, da hun kom ind. Fra den dag blev der altid hensat grød til dem, og det blev ikke fortrudt (*Kr., Sagn II, 79.¹⁴⁸*). Hertil slutter sig et andet sagn. Lige syd for, hvor den gamle præstegård i Brandstrup har ligget, er der nu to gårde. I den vestre af dem var der en Nisse. En aften som de andre kvindfolk var ude at malke, men en pige var gået i seng, så hun, at Nissen kom og åd af grødfadet, som stod på bordet (*Kr., Jyske Folkem. III, 72.⁹⁷ (vistnok v. Rødkjærstro)*).

Endnu kan anføres, at konen blev enig med Nis Puge om, at han skulde have sød boghvedegrød hver aften med meget smör i. Hun måtte ikke svie grøden, og den skulde stå på køkkenbordet, dær vilde han hente sin mad (*Kr., Sagn II, 101.²²⁶ (Lejrskov v. Lunderskov)*).

Endelig siges, at en mand havde en bitte dreng, der var så dygtig til at fodre. Når de skulde have nadver, sad han ved nederbordenden og fik smör i grøden, det fik ingen af de andre, men det fik han, for han var så dygtig. Det var jo naturligvis Nis (*Kr., Sagn II, 99.²²³*).

Men det var jo maden. I Danmark er det som regel sød boghvedegrød, helst med en god klump smör i, eller der siges blot grød eller melgrød, men bestandig skal der et »smöröje« i, og det skal være en gryde, potte eller et fad grød, undertiden et fad nymalket

mælk til (*Kr., Sagn II, 79.¹⁵⁰, 88.¹⁸² boghvedegrød; 79.¹⁴⁹, melgrød; 88.^{183.192}, 51.⁴¹, grød med smör; se forøvrigt de tidl. henvisn).*

I et enkelt sagn fra Mellemslesvig: nymalket mælk, tobak og en flaske brændevin (*Fischer, Slesv. Folkes.³, s. 132*). Går vi til Norge er traktementet dær »lefsekling« og juleøl, vælling eller grød med smör eller grynegrød, eller sødgrød, kage, øl hensættes under »laavebroen«, eller da naturligvis flødegrød (*Asbj. III, 5, Wille, Sillejords Beskr. 188, kage er vel fladbrød; lefsekling fladbrød smurt med smör; Storaker 31.^{32.35}, Faye 43*).

Fra Sverige fortælles vel fra gamle kilder, at Tomten som Lön julemorgen fik vadmelsstumper, en skovl muld og, mærkeligt nok, tobak. Muld er ellers trakternente for den døde, når han er gæst i den levendes hjem (*Afzel., Sagoh II, 190*). Ellers er det også her grød, mælkegrød, hvid grød og honning eller gryngrød, eller sædvanlig julekost eller blot mad; dog kræver han også at smage hver ret mad juleaften (*Gaslander 26, Cav. Wärend I 276, Wigstr., Sv L. VIII, 138.451.452, Bruzelius 87, Wigstr. I, 108, 138, 198 (Skåne), Rääf I, 72 (Ø. Götland), Hazelius VIII, 56, Sundblad² 131 (Vestgötland), Hofberg Nerike 205*).

Hertil knytter jeg et færøisk sagn.

Marjun i Ördavik havde lykke med alt, hvad hun foretog sig, og det kom af, at de gode Vætter boede hos hende i kostalden; men hun forsömte heller aldrig, hver gang der blev malket, at sætte en mælkebøtte hen til dem. Det lönnede Vætterne hende for. Altid havde hun mælk, var fri for sygdom blandt køer og får. Ingen behøvede at våge hos kælvende ko, om morgenen stod kalven, bundet i en silkesnor ved koens bov, at den kunde slikke sit barn. Pigen måtte straks løse kalven og lægge silkesnoren på bjælken, hvor Vætterne så hentede den. Marjun døde omsider efter at have pålagt sin sön, at han skulde være god ved Vætterne, forsömte han det, blev det ham og andre til mén. Sönnen agtede ikke derpå, brød kostalden ned, men så flyttede Vætterne og varslede ondt over ham og hans æt, som i Ördavik var, ulykke fulgte på ulykke, dødsfald på dødsfald, det var Vætternes hævn (*Hammershaimb, Færøisk Anthol. I, 329*).

Går vi så til vore sydlige naboer, er folkeskikken væsentlig den samme, mælk, grød med rundeligt smör, hensættes til Nis (S. Slesvig), »Milchsuppe«, hvad der vel betyder vælling (Altmark); til Chimmeke i Pommern mælk; hver dag en skål mælk til Joggeli i Schweiz, eller andre steder en krukke most eller vin til Bergmännchen, der besørger husarbejdet, eller mælk, smör og honning. I det franske Schweiz, tyk fløde i en kop. I Bretagne boghvedemels pandekager stegte i smör (»gallettes de sarrasin bien beurréc) og en skål nymalket mælk ved siden (*Müllenhoff 318 fn., 320.⁴⁸³, Temme, Altmark nr. 64, Volks. Pommern 252.²¹⁴, Rochholtz, Naturmythen 106.², »Lutin« skal have sidste pandekage, Trad. pop. I, 143 (Bretagne), Ceresole 51, Tr. pop. VIII, 443, Grimm, Myth. IV, 147*).

I Nordengland fortælles om den gode husmoder, der altid plejede at fremsætte hvidt brød og en kop fløde til Alfefolkene (the Elfin band), hvorfor alt lykkedes inden døre. Men hun døde, den nye husfrue henlagde i stedet et brunt brød og et knippe sild. Det skulde hun ikke have gjort, de slæbte hende ud af sengen og videre ved benene ned ad trappen.

I Skotland sættes en skål mælk til Husvætten, i Yorkshire småkager med honning og en skål fløde til Brownie (*Scott, Dæmonology 371, Campbell, Superstition Highl. 160, 162, 165, 186, Henderson 248, jfr. Grimm, Irische Elfenm. 212*).

Uafladelig træffer man, at Husvætten bliver hastig vred, opfatter den ringeste forsømmelse som en fornærmelse og er hurtig til ved mangeslags fortræd at hævde sin ret. Får han ikke i Nordland den mælk han vil have, dier han køerne; bliver han forsømt juleaften i Skåne, bröler kvæget, hestene slåes, det er som huset skulde falde, ild ryger ud af skorstenen (*Nordlander Myth., S. 13, 14, Bruzelius 87*). Og forsømmes i det franske Schweiz »le servant« og får ikke sin kop med fløde, styrter han kvæget som græsser ved sæteren, i afgrunden (*Ceresole 51, jfr. Hereford Folkl. 47, han putter nøgler bort, Yorkshire Folklore 133, forlader pladsen*).

Dette er jo blot spredte bemærkninger, der viser, at der rundt om i Nordeuropa bringes offer til Husvætten, og at dette offer udgøres afmælk, grød, smör eller lignende, hvad han ikke tåler nogen afvigelse fra.

11. DEN DRÆBTE STUD.

Jeg vender da tilbage til vore hjemlige forhold. Nis kræver mælk og grød, vrager derimod den festret som kål i de gammeldags hjem var. Derom fortælles følgende fra Anholt:

Det var en gammel skik at sætte grød hen juleaften til gårdboen. Men så skete det engang, at en kone til denne aften kogte kål, for den holdt hun så meget af. Kålen skruttede lystig i gryden, men så kom gårdboen ind og sagde:

»kålen koger i kobbermands pot,
kobbermand fanger ej deraf godt,
lever ej næste juleaften op«.

Så greb konen potten, hivede kålen lagt ud og satte grød på i en flyvende fart, for hun vilde ikke af med sin mand, og det er der ikke ret mange der vil, derfor koger de endnu grød juleaften (*Krist., Anholt 72.156*).

Det har imidlertid vist sig, at en anden af husets folk, katten, også betragter en skål lunken sødmælk som et traktement og en ret; følgen bliver, at de stjæler hinandens mælk. I en gård blev hver aften den mælk borte, som kattene skulde have, og de fik ikke noget. Man kunde nok tænke, at det var Nissen som var på spil, og så tog konen en skål, og hver gang der blev malket, kom hun mælk deri og sagde: »det der er i

skålen, er til Nissen, og det der er i koppen, er til katten«. Det hjalp, og nu fik hver sit (*Kr., Folkeminder VIII, 52.*⁹⁶ (*Silkeborgegnen*)) Det er også blevet ordnet på den måde, at katten fik sin nadver lille-juleaften og Nissen sin store-juleaften (*Kr., Almuel. IV, 98.*³⁰⁰ (*Randers*)).

Men nu kan der jo ske uheld. I travlheden kan Lille Niels glemmes; pigen kan more sig med at skjule smørret for ham, eller grøden kan være så varm, at det smelter og samler sig ved bunden, og Niels er ingen tålmodig mand, men er rap til selv at tage sig til rette, og så går det ud over husbondens kvæg.

Herom kan fortælles:

I det vestre sted i Vollerup, Emb sogn, var der for mange år siden en gårdbo, som havde to røde køer at passe. De var også godt i stand og gav noget i spanden, men han vilde også have sin sødgrød med en stor klat smør i til sin nadver hver aften. Så træffer det sig en gang, at pigen havde fået i sinde at drille ham og så prikkede hun smørret så nederlig i grøden, at han ikke kunde finde det, og Niels blev bister, fór ud i stalden og drejede halsen om på en af de røde køer. Så gik han ind igen og gav sig i lag med resten af grøden og fandt jo smørret på bunden af fadet. Nu fortrød han jo, hvad han havde gjort, og vidste knap, hvordan han skulde gøre det godt igen. Men kloge er jo Nisserne, og denne var heller ikke rådvild. Han vidste, at der stod en rød ko ovre i Børglum, akkurat ligesom den døde, og hen på natten tog han den døde ko på nakken og slæbte den over Skrolleshede til Børglum by, lagde den i båsen og trak den levende til Vollerup, og intet af stederne mærkede de byttet. Mange aftener efter sad han og vippede på loftslugen og sagde:

»å hå, mi ryg,
Skrålles hie wa lång,
å den rø' kow wa tång,
å hå, mi ryg!«

(*Grönborg 126.*¹⁴, *Kr., Sagn II, 88.*^{183.186}, *Gl. d. M. I, 142.*¹⁷¹).

Siden den tid har man talemåden: »er koen stor, som heden er lang, er den god« (*Kr., Danske Sagn II, 95.*²⁰⁷).

Sagnet findes udbredt i vide kredse og i mange stedfæstede varianter. Et andet lyder på, at pigen havde glemt Nissens mad, og da konen bitterlig beklagede sig over, at han havde dræbt en af de bedste køer, sagde han:

»A ka hent' jæn fræ Mos å jæn fræ Thøj,
men så mo do et glæmm', hwa do låwet mæ å fløj !«

(*Kr., Sagn II, 92.*¹⁹⁶. (*Horsens*)).

En variant lyder:

»Do mo hwærken grynt' heller gry,
a hår hent den jænn i Mås å den åen i Thy.«

(*Kr., Sagn II, 90.187.194 (Vostrup v. Tarm, Uglebølle), 96.213*).

En anden:

»Nej, du skal hverken sørge eller gry,
for a hår hent dem lånt nejer i Mås å Thy!«

(*Kr., Sagn II, 101.236 (Egbolt, Lunderskov), jfr. Kr., Folkemind. IV, 52.60 VIII, 51.94*).

Endelig et rim og en stedfæstelse endnu.

Pigen på en af Sædov gårdene (Mellerup v. Randers) havde for löjer lagt smörret på bunden af fadet og hældt den varme grød ovenpå. Nis blev vred, dræbte den ene af køerne, men opdagede jo sin fejltagelse, så slæbte han den døde ko op til Hald, hvor der var en mand han var vred på, lagde den i hans kostald og tog en af hans bedste køer med i stedet. Da han så vel var nået over Sølkjær nær til Sædovgårdene, udbrød han:

»Mellem Sædov o Søl'
der er såmanne pøl',
mellem Søl' o Hald
der er så manne fald!«

(*Kr., Sagn II, 94.202.201*).

Ja, der er endnu en lille krønike, som må tages med.

Nissen i Aldrup dræbte i vrede koen, tog grøden, smed den til hunden og opdagede smörret. Imidlertid havde manden fundet den døde ko og sammen med karlen slæbt den ud i ladent hvor de lod den ligge til næste dag. Nis ærgrede sig over sin forseelse, tog efter nogen betænkning koen på nakken og gik til Langå for at bytte den. Men ned ad de Hvorslev bakker satte han sig på koen og lod sig glide ned, idet han sagde:

»Nie a bakki, hen i dål'
det skal Niss'es ryg slet it bet ål' !«

Da manden fandt den døde ko levende, jog han den bort, Nis fulgte medt og de fik begge en venlig modtagelse i en af Kovdalsgårdene, der siden den tid har haft en god besætning (*Kr., Sagn II, 95.206*).

Enkelte gange sparer Nis sig den besværlige transport af den døde ko eller stud og lægger penge ved siden af den som vederlag (*Kr., Folkem. VIII, 47.89, Thiele II, 264, et pengeskrin; Kr., Sagn II, 94.205, et skrin med guldpenge, jfr. Kr., Jyske Folkem. VI, 3.4, bjærgmand kører bondes stude ihjel, lægger penge ved de døde kroppe*).

En enkelt gang bebrejder Nissen ligefrem sin husbonde forsømmelsen og forsvarer sin hævn med at sige: »du gav mig ikke smör i min grød, jeg gav dig så mangan en kande mælk, du ellers ikke havde fået (*Kr., Sagn II, 95.110 (Vestj.)*).

For at undgå nye vanskeligheder fortæller Nis pigen under tavshedsløfte hvad han har gjort, og

hvorledes han har rådet bod på den skete skade; men sædvanlig viser det sigt at den ny ko ikke kan finde sin bås når den er blevet vandet, at den ikke vil stå når den fremmede pige maler den, eller ligefrem vil løbe bort, så må Nis jo sædvanlig give en forklaring. Da den fremmede ko ikke kunde finde vandtruget, og karlen slog den, sagde Nis: »du må huske på, at den er kommet fra Als i nat !« (*Kr., Sagn II, 95.208, jfr. 88.182, Kr., Folkem. III, 73, 74, VIII, 51.94*).

Dette sagn er som sagt hær i landet meget udbredt (*Se foruden de citerede steder Kr., Sagn II, 54.49.57 69.112, s. 87, kap. 14; Kr., Folkeminder VIII, 47.88, koen lægges på en sten undervejs, trykker mærke i den; Gl. d M. I, 126.130.191, 156.206*) og synes at have sin hjemstavn i Danmark. Det findes endvidere i Sundeved, Ringenæs, ved Hattstedt, Husum, Stapelholm, i Viding herred i Sydslesvig og på Amrum (*Müllenhoff 324.438*). Og dernæst, såvidt mine kilder rækker, i et par enkelte optegnelser foruden. I et par sydnorske sagn vrider Nis halsen om på en ko, da han intet smør finder, og ombytter den dræbte (*Storaker, Lister og Mandals Amt, 31.31.35.36.37*). Et par svenske fortæller tilsvarende, at han har fået hvidgrød og honning, men honningen er smeltet og sunket tilbunds, og så vrider han i vrede halsen om på en ko, som han bag efter ombytter (*Rääf, Ytreshärad 73, Hofberg 107 flg.*).

Sagnet synes jo således at høre hjemme i Danmark, hvor det er forholdsvis rigt udviklet og varieret, og det er kun lige nået udenfor vort folks grænser i syd, øst og nord, vel at mærke forsåvidt de optegnelser, som er mig tilgængelige, rækker. Redegørelse om gave af klæder til Nissen følger senere.

12. NISSEN OG TJENESTEFOLKENE.

Hvor der er flere tjenestefolk på en gård, er det en jævnlig morskab for karlene at drille pigerne og omvendt. Ideerne der bruges, er ikke altid af fineste slags. Er der så tilmed en tjenstedreng eller to, plejer der at komme endnu mere fart i spillet. Af egen erfaring kan jeg meddele et træk. Det var henimod efteråret engang, mens jeg var præst i Darum, at jeg i mørkningen kom gående ind ad bryggersdøren, hvorefter der et par trin højere fulgte en ny lukket dør. Jeg tog i dörgrebet og lukkede rask op og fik i samme øjeblik en spand vand over hovedet. »Men hvad er der dog i vejen med dig, Jens Lassen, er du forstyrret? Slår du vand på mig?« Tjenstedrengen stod målløs over for mig og udbrød omsider: »a troede, det var Trine!« — »Se du dig så bedre for en anden gang og slå ikke vand på mig!« Sligt er næppe af de sjældne begivenheder, og jeg havde sagtens aldrig hørt om det, hvis det ikke havde truffet mig selv.

Og nu er Nis jo i visse måder en overkomplet i husholdningen, husbonden og madmoderen skønner på ham, thi han bringer lykke og overflod til hjemmet, men hvad bryder unge piger og karle sig derom, det er jo blot löjer og langkål, om man kunde gøre ham gal i hovedet og se, hvad han kunde hitte på. Hermed er så begivenhederne indledet og kan af og til udvikle sig til alvorlige sammenstød, der enten koster menneskeliv eller nissens bortgang. Er han først blevet alvorlig vred, bliver han ikke let at forsone. En gruppe sagn fortæller om, at Nissen i måneskin foretager sig et nødvendigt arbejde, jeg skulde næsten tro, at han lyskede sine klæder. På Norgård i Tolstrup boede en Nisse. En karl som tjente der, så en aften, at Nis lyskede sin skjorte. Der gik en blåne for månen, og så sagde han: »lys höjt, du store mand, at jeg kan se at kneppe mine lus!« Karlens listede sig til at slå ham over ryggen med en kæp. Så blev Nissen arrig, tog karlen og smed ham tre gange over huset. De to gange greb han ham, inden han kom til jorden, tredje gang lod han ham falde til jorden, så han slog sig fordærvet (*Kr., Sagn II, 99.294*). I et andet sagn sidder Nis på husets mönning og lysker sin skjorte, karlen opdager ham og træffer ham med en snebold. Det kom han til at fortryde, næste morgen vågnede han i en snedrive. Ellers kan det være karl og dreng, der med en kæp dasker til Nissen. Han mærker sig, hvem det er, lægger de sovende over brønden, men passer dog på, at de ej falder ned, idet han leende siger: »tehi, tehi, den lange og den stakken !« (∫: korte). Da gårdens folk kom op, blev de samlet ind (*Kr., Sagn II, 75.138.182, jfr. 74.129*).

På Falster fortælles, at Nis sad på en leddestolpe og lyskede sin skindpels, som han bar med det lådne indad efter falstringske Nissers skik. Der gik just en sky for månen, da en tærsker vendte hjem fra sit arbejde og opdagede Nis, der ærgerlig udbrød: »lys op, lys op!« Tærskeren gav ham da et rap af plejlen, idet han udbrød: »ja, jeg skal lyse for dig!« Nis trillede fortumlet i grøften og sagde helt ynkeligt, da han ikke forstod, hvorfra slaget kom: »lys op, lys ned, lys hvilket du vil!« (*Gl. d. M. II, 79.37, jfr. endnu Kr., Folkem. IV, 8.13, 53.64, Nissen siger til månen: »du lyser skidt !«, drengen puffer ham ud af logabet; Skattegr. II, 189.768*).

I de øvrige varianter sidder Nis på en høstak, på en stente, gör skrædderarbejde for en af karlene, stopper sine hoser eller bøder sine bukser, og når han får smækket af karlen der går forbi, opfatter han det som en straf enten af den stole mand, Vorherre selv, eller af månen, fordi han ikke høflig nok har anmodet om mere lys og udbryder: »lys höjt, lys lavt! lys ligesom du vil !« med underforståelse af: »men lad mig gøre mit arbejde færdigt i fred !« (*Jfr. Kr., Sagn II, 74.128.130.131.134*). Og udtrykket: »lys höjt, lys lavt, lys ligesom du vil«, skal på Fyn være blevet et mundheld (*Kr., Sagn II, 75 f. o., jfr. endnu s. 60.81*).

Men siden vi er ved det træk i sagnene, at Nis får et slag af karlen, så lad os fortsætte.

I de gamle huse bestod loftet over stalden jævnlig af utilhugne lægter, dækkede af græstørv, eller når det kom lidt højere, af gamle, løse fjæle. Sålænge hø eller korn lå deroppe, var der ingen vanskelighed ved at færdes, men anderledes hen ad foråret. Så fortælles der, at Nis løb deroppe henover loftet, og hans ene ben slap igennem. Drengen som opdagede det, var straks rede og slog ham med møggreben over benet og roste sig naturligvis bagefter af sin bedrift ved middagsbordet: »a fik sådan en far (færd) på Nis i dag og smak ham en helvedes tærsk med min greb, da han stak benet ned gennem loftet !« — »Nej«, råbte Nis udenfor vinduet, »du gav mig ikke én, men tre, der var tre flener på din greb, og du skal få det betalt«. Om natten tog Nis den sovende dreng, kylede ham otte gange over huset, greb ham hver gang og lod ham den niende med et klask falde i en stor vandpøl og slog derpå en så vældig skoggerlatter op, at alle vågnede (*Thiele II, 270 flg. (Vosborg), jfr. Gl. d. M. I, 156.²⁰⁴; Kr., Folkem. VIII, 49.⁹¹; Kr., Sagn II, 82.¹⁶⁰, karl kan ikke træffe Nis; Grönborg, 128.⁵⁰ (Vendsyssel); Nis stikker ben gennem hul i høløft, pige trækker ham ned i grebningen. »Fy dig an, så sølet du blev!« sagde hun og slog en skogger op. Næste morgen lå hun sovende på en fjæl over brønden, Kr., Folkem. IV, 54.⁶⁶).*

Til dette motiv kan endnu henføres, at karlen slår Nis med loriven, så han hvirmer ned, at drengen svirper Nis over benene med et ris; at mens Nis soler sig i kvistlugen, langer karlen ham med en kæp en over benene. Det hævnnes naturligvis altsammen af Nis, som intet glemmer. I det sidste tilfælde bandt han de sovende karles ben sammen, hejsede dem op over hanebjælken med hovedet nedad, så de måtte råbe om hjælp for at blive friet (*Kr., Sagn II, 72.^{123,124} (sml. her s. 77 n. 1), Kr., Folkem. VIII, 52.⁹⁵ (Sevel)*).

Der er en lang række andre drillerier, som øves mod Nis. Mens han rolig står på en stige og ryger tobak, trækker karlen stigen fra ham. Følgen deraf var, at karlen forbrændte sin hånd og hele natten, sovende, blev trukket frem og tilbage i sengen. Så blev karlen omsindet og købte en ny pibe og tobak til Nis (*Kr., Sagn II, 72.¹²²*). En anden karl slog Nis med en snebold og vågnede om morgenen i en snedrive. En tredie tog grøden fra ham. Næste morgen vågnede karlen liggende på en harve med opadvendte tænder på rygningen af laden. En fjerde blandede grus i hans grød, og fik alt sit tøj dyppet i tjære. Et sted vilde de drille Nis og satte derfor hans grød på brøndrammen, og det lykkedes: da han spiste, faldt han i brønden. Hvordan han hævnede sig, fortælles ikke (*Kr., Sagn II. 75.^{183,128}, 49.³⁷, 76.¹³⁸*).

Og vi kan fortsætte. En karl kastede tre gange Nisses gamle bukser i stranden, de kom ligeså tit tilbage, og karlen måtte fortrække. Et sted bandt pigen sammen med den store høstkrans en krans af nælder, som hun hængte på kornhæsset, hun vågnede næste morgen liggende på en stige over brøndåbningen. Karlen hos en brændevinsbrænder i Frederiksborg satte

sig på et kar ved ildstedet med en salmebog i hånden, men fik så slig tryksejsten af Nis, at han i flere dage ikke kunde røre sig (*Kr., Sagn II, 76.139, Gl. d. M. I. 13.10, Kr., Sagn II, 77.140*).

En gruppe af disse sagn, hvor drilleriet stærkt går ud over Nis, findes herhjemme i en række varianter. Nis plejede, når karlene gik ind, at sætte sig i ladehullet. Karlene var vrede på ham, en af dem tog lejligheden i agt, puffede bagfra til ham, så han faldt, klask, ned i loen. Nis stødte sig ikke, men mente dog, at dette burde betales. Da karlen sover til middag, bærer Nis ham op på brøndvippen og lader ham ligge dær, til husbonden kalder. Denne fik jo da fat i karlen og fik ham med besvær ned, mens Nis stod henne i laden og skoggerlo. Eller en variant: Nis plejede at sidde i logabet, hvad karlen ikke kunde lide: »dersom du ikke forföjer dig bort, skal a snart få dig ud !« Nis blev siddende, og karlen puffede ham ud. »Det skal du få skam for !« sagde Nis og tog om natten den sovende karlog lagde ham tværs over brøndkarmen. — De havde en Nisse på en gård, og når hundene kom efter ham, bjærgede han sig gerne op i et høhul og kunde sidde dær og drille hundene, så de gjorde et forfærdeligt spektakel (*Kr., Sagn II. 68.108,112,113*).

Men historien er ikke dermed endt. I Kasse by boede en mand, som havde en stor bindehund, og så var det om vinteren, karlen tærskede og hørte, at hunden blev så gal, gøede uafbrudt, og han gik da ud for at se, hvad der var påfærde. Han blev Nis va'r, der sad i lugen og stak benene ud til hunden, idet han sagde: »dær er Nisses store tå, og dær er Nisses lille tå!« Karlen puffede Nis ud til hunden og sagde: »dær er Nis altsammen !« I varianter siger Nis: »puds mig den lalle !« eller »Tisse ta tå !« eller »puds mig nu den pussinalle !« (*Kr., Sagn II, 69.114,115, 92.197,199, Kr., Folkem. III, 72.98, Thiele II, 273*).

En hel række varianter er der af Nissens ud æskende råb til hunden: .»Tosselalle, ta i den tå!« — »Tåggi (hundens navn) ta tå!« — »Lådne, ta tå!« — »Bid mig i den tå!« — »Puds mig den fodlalle!« — »Kys mig den lalle!« — »Sko mig den lanke, eller lalle, eller fodlaller !« (*Kr., Sagn II, 68.110,111,125. Kr., Folkem. VI, 48.64,65, Kr., Sagn II, 70.116,117, 81.158, Kr., Folkem. III, 69.91,90, VI. 48.65, Gl. d. M. II, 228.340 Grönborg, 226.3 (Vendsyssel)*).

Sagen er for Nis temmelig ubehagelig, thi det siges forvist, at hundene er slemme til at gø ad Nisserne og bide dem, og de er ikke istand til at værge sig mod dem, hundene river klæderne af Nis. Da drengen med en høfork puffede Nis ned til den store hund, var han nær blevet bidt fordærvet. Men drengen fik det jo betalt. Aldrig såsnart var han om aftenen blevet varm i sengen, förend Nis slog hestene løse, fik dem til at slås, drengen måtte op at binde dem, og således gik det hele natten, drengen fik ikke et blund i sine öjne (*Kr., Sagn II, 70.118,126*).

En variant kan hær medtages fra Hvidding herred, Sydslesvig, hvor der fortælles, at Nis sidder i

gavllugen og glæder sig over sine ben, krumme som de er, og udbryder: »hær er Puks ene ben !« og »hær det andet!« I en af meddelelserne tilföjes, at han fremsagde et rim om sine egne fortræffelige egenskaber, men under det gav karlen, som havde stået og lyttet og sét til, ham et puf, så han røg ud, og sagde til sine medtjenere, der lige var kommet hjem: »dær har I ham, nu kan I slå ham ihjel!« De var ikke sene, de kom med plejle og stænger, men da de vilde slå til, lå der nogle potteskår, og Nis var borte (*Weinhold: Zeitsch. f. Volkskunde II, 415*). Næste morgen vågnede karlen op på randen af det åbne brøndhul.

Inden jeg slipper dette træk, må jeg gøre opmærksom på, at det i en noget anden form synes at måtte regnes til de europæiske vandresagn. I Jylland fortælles, at der i en stald er en bås, hvor aldrig en hest kan holdes bunden. Karlen vil opdage årsagen, lægger sig på lur på loftet, ser en hvid skikkelse rejse sig, der kyser hesten løs, hvorpå den tager en sten op i båsen. Nis er også nysgerrig, vil se, hvad der går for sig, og det ender med, at karlen puffer ham ned, hvorpå der begynder et vældigt slagsmål mellem Nis og genfærdet (*Kr., Folkem. III, 75.102, Kr., Sagn II, 75.185, Efterslæt 195.135, jfr. Asbj. III, 75*). Dette er öjensynlig en afslidt form af fortællingen. Alt bliver tydeligere ved at sammenholde svenske varianter med den. I Skåne nævnes en frygtet genganger Putta-långhaka. Karlen søger et sted, hvor han kan være i fred for hende og kryber op i en halmstak, Nis søger sammesteds hen. Og nu vil genfærdet have fat i Nis, men kan ikke komme op, stakken er for høj og stejl, og Nis morer sig, ler, og hver gang kællingen glider ned, råber han: »Tasse, ta fot !« Men da hun er ved at nå op, og stillingen bliver farlig, puffer karlen Nissen ned til hende og råber: »Tasse, ta alt ihop !« Så reves og sloges han og kællingen, til dagen gryede (*Wigström II, 230*).

Men »Tasse« er et folkeligt navn på ulven.

En ny form af sagnet findes hos Afzelius. Dær er det en skovfrue, der flygter for en ulveflok og hopper op i en ladeglug, hvor også nogle jægere havde søgt tilflugt. Dær mente hun sig i sikkerhed, rakte snart den ene, snart den anden fod ned mod dem og råbte: »Tasse, ta fot; får du bægge, så ta emot!«. En af jægerne puffede hende ned, idet han råbte: »ta allt ihop!« I et nu blev skovfruen opædt. Og meddeleren tilföjer: det samme fortælles om »mylingar (☉: myrdedes genfærd) och tomtar !« (*Afzelius, Sagohäfder II, 192*) Endnu en svensk variant har jeg truffet: en »jättesa« flygter op i en ladeglug for en ulv, mener sig i sikkerhed, slænger med fødderne og siger til ulven :

»Tasse ta tå,
om du kan nå!«

Manden, som lå i laden, sagde :

»Tasse tar tå,

når han kan få!«

I det samme gjorde ulven et spring, greb kvinden, slæbte hende ned og rev hende ihjel (*Dybeck, Runa I (1842), 36.48.*).

Hvorfra så end dette sagn stammer, det findes også udenfor de nordiske lande, ialtfald blandt slaviske folk. I Böhmen fortælles om en slags Nisse, »Schotek«, der morer sig ved fra høløftets luge at drille bundene. Folkene kan ikke få ro til deres middagssovn, idet »Schotek« snart rakte den ene, snart den anden fod ned til dem, idet han råbte: »her en fod, der en fod, hvad for en får I først fat i !« Tilsidst greb en af karlene et knippe hø, kylede det ud efter Nissen, som stod på stigen udenfor, så han trillede ned til hundene, som straks for løs på ham. Men han slap dog bort og fik senere lejlighed til at hævne sig på karlen (*Grohmann, Sagen aus Böhmen, 200, Wenzig, Westslawischer Märchenschatz, s. 194, hvor Nissen kaldes Rarasch, jfr. Naacke, Slavonian Fairy Tales, s. 95, hvor det er »Pestfruen«, der skubbes ned til hundene, som er hendes bittreste fjender, se Krauss, Pestsagen 15, 24, 28, 33*).

Nis er, som det har vist sig, rap til at tage sig selv tilrette, når noget ikke passer ham. En dag gjorde karlen på Birkumgård nar ad ham, mens han sad i lugen. Om natten kom kærestefi til karlen, og næste morgen, da folk kom op, lå parret på møddingen og sov (*Kr., Sagn II, 73.127 (Vendsyssel)*). Især er Nis omtålig, når det gælder maden. Et sted i Norge havde han omhyggelig passet en kælvende ko, og så sattes en stor gryde med lidt »kgyrost« og mange skeer ud til ham, og folket stod på lur for at se, hvad Nis vilde gøre. Nis lo ganske vist, da han så anretningen, men det kostede bonden en god ko (*Storaker, 31.81*). På Egeland i Kvinesdal sultede de Nissen, han blev vred over forsømmelsen, tog staburet på ryggen og bar det op på bakken, men dær sank han i knæ og udbrød ærgerlig: »surt saup (kærnemælk) og brændt brø fædle ein mann i kne (sætter en mand i knæ)!« (*Storaker 35.40, jfr. Asbj. III, 77, pige spiste flødegrøden og gav Nis havregrød i grisetrug, slgn. Fataburen 1912, VII, 29*).

Efter en anden fortælling slæbte Nissen hø til en fattig kjærring, som da med tak satte mad ud til ham. Men så traf det sig, at to fremmede karle kom til gården; de vilde ikke vække folkene, skönt de var sultne. De gik ind i høladen, opdagede Nissens mad, spiste den og satte den tomme skål bort. Lidt efter kom Nissen med en byrde hø, som han slængte hen, og vilde så i lag med maden. Fadet var tomt, Nis blev sint, snøftede, så laden rystede, gik derpå op på taget, satte ild på udhusene og drog bort (*Storaker 37.45 (Bjerland)*).

Jeg medtager her fortællingen om pigen, som spiste Nissens julegrød og gav ham til spot den tomme tallerken. Nis greb hende og dansede slig springdans med hende, at de næste morgen fandt hende sprængt. Under dansen sang han:

»Har du iti (ædt) up grauten for Tomten, du,

så skal du få danse med Tomten, du!«

(*Faye s. 43, Asbj. III, 77, jfr. Fataburen VII, 29*)

Endnu et træk: Karl og pige på gård vender Nisses grødeskål med bunden i vejret. Han er straks rede til at værge sig, kyler sæd og hø ned i gården og anstiller en forfærdelig uorden. Husmoderen er imidlertid den kloge, sætter rigelig mad ud til ham, og da folkene næste morgen kom op, lå alt på sin plads (*Wigstr. II, 116*).

Med disse træk kan sammenstilles et sagn fra Pommern. Husvætten slæbte en stor byrde sæd hjem til bonden, som havde sat mælk ud til ham. Men tjenestekarlen blev det va'r og drak mælken. Da Vætten så kom, udbrød han :

Marcheret halvtreds mil,
båret halvtreds traver,
og endnu ingen frokost.

Og det varede længe, inden Vætten igen blev god. I en variant lyder rimet :

Draget hundred mil,
båret hundred skæpper,
og så menneskeskarn til aftensmad.

(*Jahn, S. 125.¹⁴⁷, 552.⁶⁸⁹ (Pommern), jfr. Knoop, Volksagen 79.¹⁶² (Østpommern)*).

Hermed göres overgangen til en beslægtet sagngruppe, som vi også kender hærhjemme, hvor tjenestefolkene spiser Nisses mad og forretter deres nødtörft i skålen.

Lillepigen i Lumby (Fyn) kom engang noget andet i fadet, da hun selv havde spist Nisses grød, den var bedre end den folkene fik. Da hun satte fadet hen, sagde hun :

»p.. i potte, sk... i fa',
det kan lille nisse ha !«

Han hævnede sig naturligvis på pigen og trak hende, lille som hun var, frem og tilbage i sengen hele natten.

I en anden fynsk variant er det en stodder, der tager Nissens mad. Nis endevender hele kornfaget for at finde ham, og folk, der skal i kirke, kan næsten ikke komme frem ad gaden for hø (*Kr., Sagn II, 77.^{142,143}*).

Med dette træk kan vi fortsætte udenfor vort eget lands grænser. Fra Skåne fortælles, at omrejsende »Knallar« så, at bonden satte mad ud til Tomten, selv havde de ingen mad fået, nu, så spiste de maden, fyldte skålen med snavs. Nissen kom, blev va'r, hvad der var tiltænkt ham, og udbrød :

»aderton trafvar säd til lass
och så lort til kvällsmat !«

Han fór bort og tog taget med.

I en variant synger karlene en vise om deres bedrift og danser rundt. De nødes til at fortsætte med dansen, så de sled både sko, strømper og skindet af deres fodsåler (*Wigstr. II 115, 116, I 199, Aminson, Södermanland VI, 108, Nordlander Myth. S. 14, jfr. Olsen 4 (Nordland)*). Dette træk synes at findes i videre kredse, i Pommern (Jahn 552.⁶⁸⁹), i Schweiz (Henne am Rhyn 105.²¹¹). I det franske Schweiz er det »le servant« eller feerne, det går ud over (*Ceresole, Légends d. Alpes 44, 89, jfr. hyrder, som lånte bryggerkedel af de underjordiske, havde i stedet for tak tilsvinet kedelen, den blev aldrig senere udlånt, Kuhn, Westphalische Sagen I, 200.^{224.239.345}*).

Det var mod syd, men mod øst, på Ålandsøerne, er det samme træk optegnet. Da Nissen har kastet sin byrde, udbryder han:

»sju milar och sju skylar (∫: kornstakke),
och bara sk— i koppen ändå!«

(*Renvall, Sv. L. VII, 9, s. 7, Nyland IV, 120*)

Her er en historie, som ikke må forbigås, og som passerede for mange år siden i Wales. Nissen (bwca) og tjenestepigen var hjærtensvenner, han hjalp hende, hvad enten hun vaskede, strøg, spandt eller tvandt, og han ventede for sin hjælp kun en skål sød mælk og et stykke hvedebrød eller lidt melvælling. Det blev hensat om aftenen til Vætten, og hver morgen var skålen tømt. Således gik det lange tider, men så hittede pigen en dag på at fylde skålen med gæret urin fra husets »løgryde«. Det kom hun dyrt til at betale. Som hun stod ud af sengen næste morgen, blev hun grebet af Bwcaen, der slog hende og sparkede hende fra den ene ende af huset til den anden. Hun råbte naturligvis om hjælp, blev omsider udfriet, Vætten forlod huset og kom aldrig mere tilbage (*Rhys, Celtic Folkl. 594*).

Nis holder ikke af, at man taler om ham, hverken på den ene eller den anden måde. Lillepigen i en gård i Rönnebæk hjalp han daglig med at muge kvæget, det var dengang pigearbejde. Da nogle andre piger beklagede sig over det svære og skidne arbejde, sagde lillepigen: »for mig går det nu så meget let, den lille dreng der kommer i vores gård, går det meste af arbejdet for mig«. Næste morgen lå hun ude på møddingen og sov (*Gl. d. M. III, 98*). Sønneren i gården forklarer, at deres heste er så fede, fordi Nis passer dem. »Jeg så ham forleden kaste foder ned til dem!« Siden den tid fodrede Nis aldrig mere hestene (Falster). Et sagn om, at Nissen til tak for lån af øl hælder bondens tønne fuld, men da det omtales, er den straks tom, hører nok andetsteds hen (*Gl. d. M. II, 80.^{39,40}*). Hermed kan sammenstilles et norsk sagn. Nis ligger på langbænken i bondestuen. En fremmed kommer ind og sætter sig, mærker, der er noget og spørger, hvad det er. Bonden svarer: »aa, de æ grannedrengjen, Bisse«. I samme nu var »Bisse« borte

(*Storaker 30.30*). I et skånsk sagn fortælles, at en Smålænding kom kørende og mødte Nissen, der slæbte afsted med et par læs utærsket sæd. Idet han kørte forbi, tændte han fra sin brændende pibe ild i sæden, som brændte op. Da han kom i kvarter, fortalte han bonden det puds, han havde spillet Nis. Det blev ham en dyr spas, for Nis lå oppe på ovnsmuren og hørte det hele. Næste morgen lå begge Smålændingens heste kvalte (*Wigstr. II, 232*).

13. NISSENS HÆVN.

Nu er der jo det at mærke, at Nissen våger, når Andre sover, at han har omhyggelig tilsyn med hus, hjem, stald og lade og hartad med alt, hvad der er inden døre; Tomten, »Vården«, holder alt rent og pynteligt og tåler intet sjuskeri, fra hvis side det så kommer. Han er villig til at hjælpe tilrette, han varer husbonde om, at ko skal kælte, at karl tildækker brøndhullet, for at ingen ulykker skal ske. Går noget galt i stalden, hvisker han i den sovende husbondes øre, at han må stå op, og han vækker pigen på bestemt klokkeslæt, han ser kortsagt til, at intet går i urede inde eller ude (*Fatab. 1912, VII, 29 (Värml.)*, *Wigstr. I. 138*, *Shakespeare, Merry Wives of Windsor V, 5*, *jfr. her s. 23, Kr., Anholt 72.157, Wigstr., Sv. L. VIII. 142.465, Nyland IV, 119. Renvall, Sv. L. VII. 9, s. 6; han varsler ombord sovende rorgænger ved slag i dækket, Jonsson, Sv. L. II, 5, s. 19; Bartsch I, 74.82 (Meklenburg), vækker sovende klosterbroder*).

Men drilles han, eller gör man ham imod, sidder hænderne løse på skaffet, og så alvorlig slår han, »att för hans örfilar stupar den starkaste karl« (*Jonsson 16 (Möre)*). Jeg skal anføre eksempler, et par enkelte fra Danmark: pigen, der korsler ilden for ham juleaften, får en vældig ørefigen, og en karl, der stjæler æbler, slår han halvt ihjel (*Kr., Folkem. VI, 46.61, G1. d. M. I, 139*). Såmange flere er der fra udlandet. Fra Sverige siges, at om staldkarlen passer sit arbejde, giver hestene kvældsfoeder kl. 10 og morgengift kl. 4, har han intet at frygte, men skødesløse og forsømmelige får lussinger, ligeså pigen, der har spist hans mad (*Afzellus II, 190, Fatab. 1912, VII, 29, Aminson VI, 107, 108, (Sörmland), Allard, Nyland 8.14*). Selv en så tilsyneladende uskyldig ting, som at karlen slipper en vind i stalden, påtales ved en lussing, eller ved at han smides ud på møddingen. Den der sover ind ved kul- og brændevinsbrænding, vækkes ved lussing, ligeså forsømmelig garverikarl (*Renvall 8 (Åland), Wigstr., Sv. L. VIII, 142.464 (Uppl.), 143.467, Wigstr. I, 154, Rääf 69, Afzelius II 190, Aminson V 84*).

Fra Tyskland kan ligeledes anføres en række eksempler. Karl, der uden Nissens tilladelse vil fodre, bonde, der går i stald for at tilse hestene, dreng, der sover over sig, søvning pige, forsømmelig person, alle får de mere eller mindre alvorlige lussinger af

Husvætten (*Müllenhoff* 322.⁴³⁴, *Haas, Pommern* 35.³⁴, *Bartsch I* 229.²⁹⁸, *Knoop, Pommern* 124, *Kuhn, Niederdeutschen S.* 205.²²⁸, *Wolf, Deutsche Märchen* 232.¹²², *Jahn, S. nr.* 130 (Rügen), *Birlinger I*, 49.⁶⁵ (*Schwaben*)).

Ligeledes er der fortællinger fra England med samme indhold, jfr. s. 25 m. noter (*Jfr. Campbell, Superst. of the Highlands* 159).

I det hele taget synes en hel række Vætter, når der er noget de ikke synes om, at bruge slående argumenter, både Rengangere og spøgelse, djævel, nøkke og skovrå (*Se J. Ordb. under lussing*). Ejendommeligt for Nissens måde at hævne sig på i modsætning til andre Vætters, er, at den jævnlig gemmer et stæk af humor. I forvejen gör jeg opmærksom på, at folk i gamle dage som regel lå nøgne i deres senge, så fortællingerne derom intet mærkeligt har ved sig. Fremdeles har de gammeldags brønde jævnlig været uden hegn af brædder, et hul med en træramme om eller helt uden den, og vandet blev taget op med en spand i et reb eller en stang. For at den ikke skulde knyge til ved vintertid, var der tit lagt en fjæl eller to over hullet.

Så sker det, at drengen driller Nis ved at få smörret i hans grød til at synke tilbunds. Karl og dreng sover i samme seng, og nu trækker først Nis dynen af dem, og da han ser den lille dreng ved siden af den lange karl, udbryder han: »stakket og lang — ulige!« og trækker drengen ved benene ned til karlens ben. Derpå går han til hovedgærdet, hvor det nu er galt, og bliver således ved at trække drengen hele natten frem og tilbage til den lyse morgen (*Thiele II*, 272). Andensteds er det to karle, som han lægger på en mögfjelover brønden, og trækker dem natten igennem lige lange, eller han trækker en enkelt karl frem og tilbage (*Kr., Sagn II*, 97.²¹⁶, 72.¹²²). Eller det er en lille og en stor pige, idet han siger: »en lang og en stumpe og to mage lige«. Eller atter karl og pige over brønd, med de ord: »en stakket å en lång!« eller: »kjönn måg', lig' lång!« (*Kr., Sagn II*, 67.¹⁰⁶, *Kr., Folkem. III*, 70.⁹², VIII, 55.¹⁰², jfr. *Kr., Sagn II*, 51.⁴², 75.¹³²).

Det samme træk kan genfindes i Tyskland. Fiskere i Köpenick ved Spreefloden bliver trukket lige lange af en kobold, og gæster, der må ligge på halm i søsterseng (vel i Uckermark), trækkes »liek lank« af et genfærd, »das Hoawief« (*Kuhn, Nordd. Sagen* 81.^{86,1}, *Weinhold, Zeitsch. f. Volkskunde XV*, 348, er det en omdigtning af den antike Prokrustesseng? *Se Preller Griech. Myth.*² II, 291).

Den störste del af disse sagn ender med, at personerne, Nis er fornærmet på, finder sig om morgenen liggende på en vognfjæl, en mögfjæl, et par stænger, en stige, ofte nøgne, over brøndhullet eller på en rammesavover en bæk, hvor den mindste bevægelse kunde styrte dem i vandet (*Kr., Sagn II*, 68.^{109,121,132,197,199,216}, *Kr., Folkem. III*, 70.^{91,92,98}, IV 54.^{66,68}, VI 48.⁶⁵; nøgne, *Kr., Sagn II*, 70.^{117,119}, *Kr., Folkem. VIII*, 54.¹⁰¹, *Gl. d. M. III*, 98).

Også hænger han karlen op på brøndvippen, hvor en sådan findes (*Kr., Sagn II, 68.108, Folkem. III, 70.91*). Istedetfor ved brønden lægges de sovende i en snedrive, på en tilfrossen dam eller sø og vågner op forkomne af kulde (*Kr., Sagn II, 75.133,136, Kr., Folkem. VI, 48.64, VIII 54.101, jfr. Storaker 37.44, pige, som belurer Nis, opdages, kastes i snefon; pige, som skælder ham ud, sværter han i ansigt til gilde, Thiele II, 267*).

Forurettelsen kan hævnnes på mange andre måder. Nis kaster synderen over huset, griber ham igen eller lader ham med et klask falde ned i møddingpølen, eller lægger karl og pige til hvile ude på møddingen, eller pigen på en møgfjæl oppe på husmönningen, eller for at vedkommende sikkert skal få svie og mærker af sit ufrivillige natteleje, på en harve med de opadvendte spidse tænder (*Kr., Sagn II, 99.224, Kr., Folkem. III, 72.96, jfr. Kr. VIII, 17.37, bjærgmand kaster kirkefolk over kirke, Kr., Sagn II, 73.127, Gl. d. M. I, 156.204, III, 98, Grönborg 129.61, (Vendsyssel)*). En enkelt gang hejser han karlene i fødderne op over hanebjælken og lader dem hænge dær, til folk kommer op. En nærliggende og ret almindelig hævn af ham er at volde uro i stalden natten igennem, binde køer og heste løse og tirre hestene til at slås, så der natten igennem ikke bliver et øjeblik ro for de trætte karle til at sove (*Kr., Folkem. VIII, 52.95, Sagn II 73.126*).

Hvor grove nu end disse löjer er, tager Nis ved forskellige lejligheder meget alvorligere fat. Karlen slår med loriven til Nis, så han styrter ned, en kåd tjenestedreng slår ham over benene med et ris, men det kostede dem bægge livet; karlen forsvandt sporløst, ligeså drengen. Først da hø og halm henad foråret mindskedes stærkt, fandtes de i en krog, kvalte i foderet (*Kr., Sagn II, 72.123.124*). En anden karl, der ikke vil lade Nissen råde med hensyn til fodringen, findes dræbt i sin seng (*Kr., Sagn II, 79.147*). Og endelig indlader en pige sig på at drille gårdbukken. En dag, hun havde bagt, kom han efter hende. Hun krøb da ind i ovnen, slog kors for ovnsmunden, vendte sit forklæde og mente at være sikker. Nis bemærkede dog: »kors for ovnsmund, men bitte Niels kan gå ind ad tuden !« Han mente det lille trækhul, der på den gammeldags ovn findes over ovnsmunden. Dær krøb han ind og klemte pigen ihjel (*Kr., Sagn II, 77.141, jfr. Grönborg 129.55, hvor hun slipper med livet*).

Det er alt omtalt, at han efter det norske sagn dansede pigen ihjel, da hun fornærmede ham (*Asbj. III 77, Faye 43, Storaker 32*). Nu, så galt går det ikke altid. Et sted havde de en ond Nisse, der var vanskelig at komme tilrette med, og væddemål blev gjort, hvem der turde vove at møde ham. Pigen påtog sig det. En skæppe, der stod i laden, skulde hentes. Hun råbte ind ad lodören : »Nis, tag mig skæppen !« Han svarede: »havde du ikke sagt det, var du ikke iaften kommet herfra!« Der gives dog ingen forklaring (*Kr., Folkem. III, 70*). Ved en anden lejlighed fornærmer en karl Nis, flygter til kirkegården, hvor han i det sidste øjeblik smutter ind, »ellers havde Nis taget ham« (*Kr.,*

Sagn II, 63.⁸⁹). Sammenstilles hermed kan det nordtyske sagn om »Hans mit dem Hütchen«, der dræbte og kogte køkkendrengen, og i et fransk sagn dræbes pigen der varmer stenen, han sætter sig på, så han brænder sig (*Kuhn, Nordd. Sagen 252.2, Trad. pop. I, 143*).

Et lille træk medtager jeg endnu :

En kending af folkene i Aarvik overnattede på gården. Pigen der fulgte ham op, viste ham hans egen og Gardsvorens seng, som hun advarede ham mod at røre. Gæsten troede ikke, at der var slig Vætte til, og lagde sig på trods i den forbudte seng. Næppe havde han fået sit første blund, for Gardsvoren kom, tog ham forsigtig og lagde ham på bænken. Den fremmede var dristig nok til atter at lægge sig i sengen, men blev atter med et forsvarligt tryk henlagt på bænken. Da han tredje gang lagde sig i sengen, blev han straks kastet hen på bænken, så det knaste i hans sideben. Så havde han nok af legen, samlede sig sammen og krøb med besvær i den anden seng, hvor han fik lov at ligge i ro. Måske hører en kort bemærkning i en anden norsk sagnsamling herhen, at Nissen på gården Höskuld næsstrand kastede rejsende ud af sengen på gulvet.

Et par vendiske sagn har et lignende træk. En soldat der overnattede på et gæstgiversted, lagde sig på en bæk med tornistret under sit hoved. »Kobolden«, der om natten vilde skure bænken, tog forsigtig soldaten og lagde ham på gulvet. Denne rejste sig og lagde sig igen på bænken, men blev hårdt kastet på gulvet og havde fået nok, han blev liggende rolig, til Vætten atter løftede ham op og lagde ham på bænken (*Hankenæs, Hardanger VI, 233, Staraker, Till. 16. — Schulenburg, Wendische Valkskunde 154, Wendisches Volksthum 75*).

14. NISSENS DRILLERI.

Nu er det jo ganske vist, at Nis bliver drillet og kan have grund til både en og anden gang at værge sig, men ligesåvist er det, at han driller og ler aldrig så höjt og så hjærteligt, som når det lykkes ham at føre husbondens tjenestefolk bag lyset — dem er det tiest det gælder, eller spille dem et eller andet mere eller mindre godmodigt puds. Det er dog ikke altid let at se, hvem der begyndte legen.

Som et udtryk for Nisses samliv med tjenestefolkene kan følgende lille historie være oplysende: Han hjalp drengen med at trille hø ned fra stænget, men opdager, at drengen stod yderlig, gav ham så et puf, så han styrtede ned. Drengen rejste sig og udbrød: »A trower, do æ gal, Nis! a ku jo nær ha brækket æ hals!« Drengen greb ganske vist en anden gang lejligheden og puffede Nis ned til hundene (*Kr., Sagn II, 81.¹⁵⁸*), og hermed var da krigen erklæret. Det var jo nok især drengene, det gik ud over. Drengen havde ikke anden bestilling end at bringe hø og foder

til køerne. Så havde han en dag fået fat på en rigtig stor »ville« (favnfuld) hø til køerne; men den blev ham for tung, og han var ved at kaste den på gulvet, da Nis på engang sprang ud af hans arme og opslog en vældig skoggerlatter (*J. Kamp 25 (Thimgd.)*). Men også karle, som Nis ikke kunde lide, fik hans uvillie at føle, en blev smidt på hovedet ned fra stænget, da han vilde kaste hø ned, en anden var på et hængende hår nær blevet slået ihjel af en faldende lem. Synes han, karlen kaster formeget hø ned, kaster Nis ligeså rask det overflødige tilbage, og det kan ske, når røgteren hælder af sin skovl hakkelse i hestens krybbe, at Nis blæser det hele tilbage om ørerne på ham, eller at karlene, der i mørke går op på stænget, ej kan finde ned igen (*Kr., Sagn II, 80.152,151.153,104,159, jfr. Wigstr. I, 199, puffer bonde ned af høloft, fra vinden, hvor Nis syr sække, Nyland IV, 119; spredte den skårne hakkelse til alle sider, Veckenst. Zeitschr. f. Volkskunde I, 75.3 (Sachsen)*).

Ved en lejlighed var Nis utilfreds med, at hesten skulde spændes for til en hovrejse. Han skjulte den oveni rugladen, og bonden måtte låne sig frem (*Kr., Sagn II, 81.155, jfr. 52.43, hingst sat på husmönning*).

Nu og da fortælles, at Nis rider på hestene, mishandler kvæg, om det da ikke er »Marens« rolle han har fået (*Kr., Sagn II, 81.156,157,160*). Bonden mener ikke, at han behøver at køre af sporet for en slig lille person som Nis, men på engang er den ene hest flyttet over stjärten til den anden, og vognen står der. Det var forsåvidt heldig sluppet. Da den norske bonde en vinteraften mødte Nis på landevejen og i en myndig tone befalede ham at gå af vejen, blev han kylet tværs over gærdet og langt hen i sneen (*Kr., Sagn II, 80.154, jfr. Faye 43, Storaker 32*).

Han ynder ganske vist löjer: trækker om natten dynen af karlens seng (*Kr., Sagn II, 82.160, jfr. Müllenhoff 318, Ceresole 40, Trad. pop. II, 78 (Engl.), jfr. Vernaleken Mythen 236, slæber håndværksmand af seng, Sydow, Folkminnen og Folkstankar I, 84*), sværter ansigterne på pigerne, der skal til gilde, uden at de mærker det (*Thiele II, 268*). Han morer sig med at få karl eller pige til at trække begge strømper på én fod, bringe det tunge sennepslod til at falde på gulvet, fylde håndkværnen med gamle tøfler og træsko, og da pigerne skal rydde den, hopper tøfler og træsko op igen og basker bonden om ørerne, han forstyrrer bægt, blander korn sammen, trækker brudgom af seng og spiser folkenes grød (*Kr., Sagn II, 66.99,101, Gl. d. M. II, 82 flg. (Falsler)*).

Fuldstændig i overensstemmelse hermed er, hvad der fortælles fra Norge, at han slipper kør løse, kyser budeien, blæser lyset ud, holder høet fast og giver pludselig slip, så pigen falder baglængs om, og at han kniber katten i halen, så den vræl er i vilden sky. Det kan også ske, at han trækkes med bonden i stalden om møggreben og gammelfa'r stiller trætten og gir Nis ret, eller at gutten og Nis smider snavs efter hinanden (*Faye 42 flg., Wigstr. I, 199; Storaker 31.33, 32*).

Engang imellem hører pigerne en forfærdelig larm i køkkenet, som om tallerkener og pletter med magt blev kastet på gulvet og knust, så skårene røg til alle sider. Når de løber ud for at se, hvad der er på færde, hører de Nissens skoggerlatter, mens alt, uskadet, står på sin plads (*Asbj. III, 78*). Hos en skomager vrænger han ondskabsfuldt alt hans fodtøj (*Storaker 34.37*)

Nissen kan dog også fordrive tiden stiltødt på bondevis, siddende i loftslugen og rygende tobak. Man kan møde Nisser eller Bjærgfolk ved aftenstide og se dem fredeligt rygende på små sølvpiber. Og der fortælles, at Bjærgfolk kunde komme ind på gården efter solnedgang og sidde og ryge deres pipe sammen med husets andre folk efter endt arbejdstid (*Kr. Sagn II 49.37, I 18.72, 125.478*). Også i svensk Norrland kunde man træffe Tomten, gråklædt, med rød toplue og rygende på en kort pipe (*Wigstr., Sv. L. VIII, 143.467, jfr. Hertz, Elsass 29, Zeitsch. f. Myth. I, 401*).

Men også anden morskab kunde de drive. Ved selskabelige sammenkomster om aftenen, hvor der var en hel del Nisser tilstede, fordrev de tiden ved kortspil, deres bord var en omvendt skæppes bund. Ikke så sjælden spillede de om penge, kunde også rage uklar om spillet, og så blev der svær spektakel. Der er også set dværge, der sad under en enebærbusk og spillede kort (*Kr., Folkem. VIII, 52.96, Kr., Sagn II 43.18, I 40.179*).

I Norge har man i vintermånederne set dem, når det var måneskin, age på kælke eller springe omkap over gærder (*Storaker 33 flg.*).

Men sin største morskab finder dog Nissen i at drive løjer med sine husfæller. Særlig knyttet til stald og husdyr, som Nis er, benytter han jævnlig deres lyd eller deres skikkelse til at narre sine husfolk med. Han grynter som et svin, hænger sig i væderham over en stente med forkroppen på den ene side, bagkroppen på den anden eller lægger sig som en væder i agerren med alle fire ben i vejret, og når han bliver hjulpet tilrette, løber han leende bort (*Kr., Sagn II, 67.105,102,103*). Som føl snuser han til fremmed karl, der ligger i seng hos røgteren, men går skikkelig sin vej, da denne siger til ham: »Nis, du skal skikke dig !« I hesteham lokker han karl til at løbe efter sig (*Kr., Folkem. III, 74.100, Kr., Sagn II, 83.161, jfr. Folklore XII, 172, som føl (Lincolnsh.), Meiche 298.387,380 i dyrehamme*).

Fornemmelig morer han sig med at spøge i stalden som en ko, der ingen bås er til, eller som en løs stud, der den ene gang efter den anden bindes, men bestandig er løs på ny, ja, som sådan puster og snøfter han over røgterens seng og får ham vækket og op, og da han trækker afsted med studen, slipper den ud af hænderne på ham, og Nis skoggerler, når røgteren ærgerlig udbryder: »så skal du da også ske en ulykke !« (*Kr., Sagn II, 86.172, Kr., Folkem. VI, 48.63 — ko. III, 68.89,90, VIII, 50.98,99,100, Kr., Sagn II, 86.174,177 — stud; Gl. d. M. I, 156.204*).

Men ganske særlig spiller han nyfødt kalv, der ligger i staldgroben og den ene gang efter den anden

slæbes eller køres bort med besvær af røgteren eller pigen, for så med en skoggerlatter at forsvinde. En anden udgang på spøgen er, at Nissen de to gange slæbes bort som kalv, men tredje gang har koen virkelig kælvet, og pigen tror jo atter det er Nissen, slæber kalven med besvær ud, kyler den ind i fårestien: »lig nu dær, din helvedes unge !« Eller også kastes den ud i mødding pølen. Ved en lejlighed fortælles, at kalven var tung, de rykkede og sled og hjasker jo da ved, til de kommer, hvor de vilde have den. Da sprang gårdboen grinende op, og røgteren blev vred og udbrød: »så skulde da F. også regere dig, vil du ordentlig gøre nar af gamle folk !« Nu vilde Nis prygle røgteren, men denne tog til sin kniv, og Nis lovede at være god og næste morgen give ham en lomme fuld penge. Dermed var freden sluttet, men næste morgen var røgterens klæder udstoppede med halm, og andet fik han ikke (*Kr., Folkem. III 68.88,89,101, VIII 54.99, Kr., Sagn II, 70.117,162 — 66,167,168,172,175 Gl. d. M. I, 156.204; i møddingpøl, fåresti, Grönborg 128.44, Kr., Sagn II, 84.166,169,170, Folkem. VI, 47.62, jfr. Wigstr. II, 117, Trad. pop. II, 78 (Engl.), Sébillot, Trad. de la Haute Bretagne I, 142, Lütolf 95 c, en vætte, »Unghür«, der vugger börn, leger med dem, vækker folk til fromesse, melder også, at ko kælvor (Schweiz)).*

Hertil kan anføres et par varianter fra Norge. En pige på Lister, der efter Nisses mening ikke tager forsigtig nok på kalven, bliver slået lam og krum. En pige fra Birkeland i Fede sogn gik det ikke stort bedre, hun slæbte tre gange Nis i kalveham bort, men faldt så lam om og blev lam alle sine dage. Ved en tredje lejlighed blev hun ærgerlig, da Nis lo ad hende og sparkede til ham, men fik så mén deraf i sin fod for livstid (*Storaker 33.34.41 Tillæg 16 (Lister)*).

Når det så rigtig er lykkedes Lille Niels at få held til et af sine mange optøjer, så morer han sig ubeskrivelig, brister i skoggerlatte, så det høres over hele huset, som når han har fået drengen smidt i vandpølen eller hvadsomhelst andet (*Thiele II, 272, Kr., Sagn II, 66.99,108,162 jfr. I 50.222, bjærgmand skoggrer; Gl. d. M. I, 13.8, Nøkke i hesteham*). Og det gælder Norge (*Asbj. III, 24, 78, Storaker 35.38, ler med, når han ser ungdommen morer sig*) og en stor del af Europa syd og vest for os.

I Tyskland har man endog talemåden: »lachen wie ein Kobold« (*Grimm Myth. 469*), og dette træk kan følges fra Sydslesvig (*Müllenhoff 319*), Pommern, Schweiz, Sydtyskland (*Pom. Vlk. IV, 36.18, Kuhn, Nordd. S 83.87, Schw. Volksk. II, 172, foletto — uno scrosio di risa; Ceresole 45; Weinh., Z. f. Volkskunde IV, 132 (Tyrol), Birlinger I, 47.61,62 (Schwaben)*), Frankrig og Italien (*Trad. pop. I, 144, le lutin se met à rire de plus belle, jfr. 146, IV 276, formidables éclats de rire (Bretagne), XXIV 149 (Ain); IX 459 (Corsica), Crane 237 (Venezia)*). For Englands vedkommende er der alt anført exempier (se således s. 24 o. fl. st.), flere findes i *Grimm Myth. 470, 479, 480, III 144* med talemåden: »laughing like pixies« (*Jfr. Henderson 255 (Nordengl.)*).

Nu, smådrillerier betyder ikke stort og kan måske give det meget ensformige liv på bondegården, især ved vintertid, nogen afveksling, men det kan jo også undertiden gå rigelig vidt, jeg skal give et slående eksempel. I året 1696 opholdt der sig en »kobold« i Pausitz i kongeriget Sachsen hos en lille gårdmand. Vætten slæbte mad og linned ud af huset og skjulte det på forskellige steder. Smörret trillede han sammen til store klumper og begravede det blandt avner; i surdejgen æltede han jord og avner. Gryderne, der stod over ilden i køkkenet, fyldte han med kul og aske, tilsølede på det vederstyggeligste tallerkener og skåle, trak ved nattetid dyner og linned af husets kvinder og opførte sig kun skikkeligt mod en enkelt blandt börnene, en halvvoxen pige (*Meiche, Sagenbuch 297.386 (Sachsen)*)).

15. NISSEN FLYTTER MED.

Selvom nu slig person på andre måder kan bringe et hjem fordel, er det forståeligt, at man kan ønske at blive ham kvit. Af og til fortælles det, at han går frivillig. Da gårdmanden dør, flytter han op på herregården, og da provst Hammer forlod præstegården, drog han over til en mand på Taftegård. Det er også skét, at han et sted er blevet forsömt og så er gået til en anden gård. Han kan ikke finde sig i, at de heste han holder af, mishandles eller sælges. Da gårdmanden en gang havde kørt for stærkt med de heste, Nis passede, forlod han sin plads, og da den hvide hest, hans yndling, blev solgt, fulgte han hesten til dens nye ejer. En mand, der står sig vel, kører sin Nisse i en trillebør ud til sin fattige broder, at han også kan få vættens hjælp. En tvivl eller kritik med hensyn til hans arbejde finder han sig ikke i. Da han tilbyder gårdkonen hjælp på sit nissemaal: »kom så da, så skal Nis hjælpe bitte mo'r !« og manden ytrer tvivl, om han formår noget, går han straks bort (*Thiele II, 265, 269, 270; Kr., Sagn II 80, Wigstr. I, 138; Kr., Folkem. VIII, 55.103, Henderson 251 (Nordeng.)*)).

Man vil helst have ham til at gå med det gode, og da folkene i Norge, hvor han med bulder og brag kastede tallerkenen banken i gulvet, blev »fælen« ved ham, så søgte kokkepigen ham og bad ham, hun skjalv lidt i røsten, om han ikke hellere vilde rejse over gaden til kobberslageren, dær gik de i seng kl. 9. Hun talte ikke om, at mesteren begyndte at hamre kl. 3 om morgenen. Men nok er det, Nis likte sig godt derovre, fik sin grød hver torsdagften (*Asbj. 1870 III 78*). Da han en gang efter et godt lag ved midnatstide kom leende ind i pigens kammer, jog hun ham ud med en fejekost, han fo'r ud af dören og kom ikke tilbage. Ugerne flyttede han til Homme, da gården Fidjesdal, hvor han havde sin tjeneste, brændte (*Storaker 33.34,38 (Mandal og Lister)*)).

Endnu er der et par små hjemlige sagn, som må nævnes. Nis lægger sammen med bonden favnetræ i skoven, men de blev på en gang usåttede, og bonden sagde: »nu kan du rejse, når du vil, du er færdig her !« »Itte rejti !« svarede Nis og gik bort, men da de tidlig næste morgen skulde have brændet kørt hjem, lå alle slæderne væltet med mederne i vejret. Et andet sted skete det, at bondekonen var ond ved Nis, trods det han skaffede hende en stor sum penge. Manden var kørt til Viborg og så ved hjemkomsten Nis sidde på havediget. Han bød ham ind at få en tår af dunken. Nis sagde nej tak, men tilføjede: »du har været god ved mig, og jeg siger dig farvel og tak ! Jeg gir dig nogle småsten til afskedsgave !« De viste sig senere at være guldpenge, men Nis drog bort til de underjordiske. Også herhjemme har vi en fortælling om, at Nissen, da gården, hvor han havde tilhold i Fjaltring, brændte, blev sét løbende ud af gården ad havet til, idet han klappede i bagen (*Kr., Sagn II. 98.220,228 Folkemind. IV, 56.70*).

Endnu kan anføres et par fortællinger, hvor Nis forjages. Han puffes ned til hundene, slipper fra dem og løber til skovs og kommer ikke mere igen. Fra Lolland fortælles, at karlen påtog sig at jage husets Nisser bort. Han fyrede da under bryggerkedelen, og vætterne, fem i tal, som var nysgerrige, krøb op på randen for at se, hvad det var. Karlen havde imidlertid bundet sig ind i et halmknippe og nærmede sig, mens Nisserne med ny forundring så på ham og udbrød: »strå går !« Det lykkedes ham at puffe dem ned i det kogende vand, og så sås de aldrig mere (*Kr., Sagn II. 82.158,221*).

Nå, det lykkes jo ikke altid, selvom man nok så gerne vil af med lille Niels, at slippe ham. En fortælling, hvor tilfreds han er med at forandre bopæl, er vistnok fællesvesteuropæisk. Husbonden er led og ked af alle de mange måder, hvorpå husvætten morer sig med at drille og ærgre sit folk og beslutter sig til at flytte, men da det sidste flyttelæs kører ud af gården, læsset med skrammel og tomme tønder, stikker Nis fornøjet sit hoved op gennem spundshullet af en tønde og udbryder: »vi har da rigtig rart vejr idag til at flytte i !« Bonden giver så tabt og indser, at han og Nis må vedblive som husfæller og forliges. At Nis skoggerler, kan man jo tænke sig (*Thiele II, 263, Kr., Sagn II, 100,225-27, Folkem. IV, 56.71, Müllenhoff 335.449, »vi flytter edau« (Angel)*). Dette er omtrent den danske form for sagnet. norske og svenske kender jeg ikke, men i Tyskland er der en mængde varianter. Fra Hattstedter Marsk fortælles, at pigerne med nogle koste på skuldrene sidst gik ud af huset og mødte en bekendt, som spurgte: »hvorhen gælder rejsen ?«, hvorpå mange fine røster fra kostene svarede: »vi flytter !« Pigerne kastede dog kostene i en dam, hvor alle fisk døde (*Müllenhoff 335.449*). Og nu kan vi fortsætte. Bonden brænder sit hus af, efter at have læsset sit indbo på vognen, da vætten, som sidder på vognen, udbryder :

Havde vi ikke sådan rendt,
så var vi vist brændt !

(*Meiche 294.282 (Sachsen); Grimm, Sagen I, 82.73 (år 1689); Veckenstedt, Volkskunde III, 217.11 (Wendische Sagen.)*)

En klog mand i Blankensee giver bonden det råd, at han skal lokke vætten i skoven at hjælpe med at fælde træer. Alt går vel, Nis sidder i trætoppen og gynger frem og tilbage for at lette træets fald, mens bonden hugger ved roden, men på en gang kaster bonden øksen, springer på vognen og kører i firspring bort; da hører han en røst bag ved sig: »hvorfors jager du så stærkt afsted ? er du bange, at træet skal træffe dig ?« (*Kuhn, Märhische S. 107.103, .Watt jechste denn so, de löwst wol, de jrüne kummt?«*). Nis sad bag ved ham. I Thüringen ser man dagen for flytningen skal finde sted »das Futtermännchen« have travlt med at vaske sin kjole i bækken :

Jeg vrider, jeg vasker min kjole ud,
i morgen vi drager i det nye hus !

(*Eisel Sagenbuch 54.122, Köhler, Volksbr. 494.64 Witschel I, 244 (Thüringen), Kuhn, Nordd. Sagen 82.3 (Köpenick), Grimm, Myth.⁴ III. 148, hvor også henvises til Börne, Orlagau 246*)

Fra Polen anføres en tilsvarende fortælling: »Vær ikke bange, Iskrzycki er hos jer!« (*Grimm, Myth. 480a**, sml. Grohmann, Sagen aus Böhmen, s. 198*).

I Nordengland fortælles, at bonden kører med flyttelæsset, og en bekendt møder og spørger: »er du ved at flytte?« Inden kusken kunde svare, råber Robin Roundcap fra vognen: »Ja, vi er ved at flytte« (*Nicholson, Yorkshire Folkl. (1890), s. 80, Hartland Folkl. & Fairy Tales 148, Yorksh. Folkl. 133, Hardwich Traditions 127 (Lancashire)*). Da manden vel er kommet i det nye hus, har fået alt opstillet og ser efter, om intet mangler, hører han glade røster: »her er vi allesammen!« I Shropshire lyder historien, at folkene flytter fra Nissen, men er så uheldige, at de glemmer et saltkar, de særlig satte pris på. De opdager deres uheld i det nye hjem og sender en mand tilbage for at finde det og hente det. Undervejs møder han vætterne, to gamle, en mand og en kone, der siger til buddet: »gör dig ingen ulejlighed, vi kommer med saltkarret!« (*Burne, Shropsh. 47, 48*) Også i Irland findes dette træk, den irske husvætte, Cluricaun, sidder på tøndens, holder i spundshullet og udbryder: »herre, nu følges vi ad allesammen !« (*Grimm, Elfenm. 93, 213*) I Bretagne hjælper vætten, lutin kaldes han på fransk, i sort katteham ivrig ved flytning. Bondekonen udbryder forbavset: »hvad tager du dig dog for?« — »Fanchons je délogeons!« — vi flytter jo. I en redegørelse for folketroen i Normandiet har jeg kun fundet det danske sagn gengivet, så meddeleren har vel ingen hjemlig

form kendt (*Bosquet, Normandie 127*). Derimod har jeg i Syditalien truffet en variant. Lauro, husvætten, plager folket, og de bestemmer sig til at flytte; alt er på vognen, uden en gammel kost, som konen går hen at tage. Men Lauroen griber den og siger: »den tager jeg, lad os se at komme afsted til det nye hus!« (*Folklore IV, 400*).

Der er vel rimelighed for, at dette træk kan genfindes i langt videre kredse, end det har været mig muligt at overse. I den nuværende krigstid er der intet at udtette i den store verden. Grimm anfører træffende, hvor han omtaler dette sagn, af et middeltysk håndskrift en fortælling om »Ulykken«. Mennesket rejser bort fra den; i en skov vender han sig om og udbryder :

»Ulykke, nu er jeg løbet fra dig«.
»Nej«, sagde Ulykken, »jeg har vundet sejr,
dengang du løb, løb jeg selv med,
på din nakke har jeg nu mit sæde«.
Manden sagde da til sig selv:
»det er vist det bedste, jeg vender hjem«.

og han tilføjer en henvisning til Horats: »bag rytteren sidder den sorte bekymring« , og slutter: her har den personificerede Unsælde (☉: Ulykke) indtaget husvættens plads ! (*Grimm, Myth. 833*).

16. NISSENS NYE KLÆDNING.

Et træk i Lille Nielses historie kræver en særlig behandling. Det er jo en naturlig følelse, om husbonde eller madmoder på gården, der daglig modtager udbyttet af hans arbejde, mens husets velstand stadig øges, ønsker på en eller anden måde at vise ham deres tak. Under sit arbejde ses han nøgen eller klædt i pjalter uden strømper på benene, og da sørger husmoderen for at skaffe en ny klædning, der bliver henlagt til ham; men så sker det mærkelige, at han forstår gaven i de fleste tilfælde som en opsigelse og drager bedrøvet bort (*Mange henvisn., se Kuhn, Westphal. Sagen I, 157.163, Bolte, Kindermärchen I, 364, nr. 39, Grimm, Myth.4 III, 141, jfr. Mannhardt, Baumkultus I, 80, anm., forsøg til forklaring*). Det kan også ske, at han anser de nye klæder alt for fine til sit arbejde og af den årsag går sin vej. Jeg skal gøre kortelig rede for, hvad sagnene derom har gemt.

Der er da først at mærke, at i nogle enkelte fortællinger er en klædning med i overenskomsten, når han tager tjeneste.

En Puge (Puck) tager tjeneste i et Franciskanerkloster i Mecklenburg og forlanger straks for sit arbejde en broget kjole med bjælder, som skal gemmes, til han rejser. I 30 år er han Guardianens og munkenes ærlige og tro tjener, så siger han op, forlanger den brogede kjole og får den, hvorpå han forsvinder. Sagnet er anført i en Schweriner Chronica

(Rostock 1598) og menes af nogle at stamme fra klosterets bygning 1222–1236 (*Bartsch, Sagen I, 72, 74, nr. 86, Gr., Myth. 479, »tunicam de diversis coloribus et tintinabulis plenam, jfr. Liebrecht, Gervasius 29 (Portuni), panniculis consertis induuntur, jfr. Grimm, Mythol, 479, a shellycoat*)).

Fremdeles fortælles om en Kobold i Jena, at han fik ½ stob øl, kød og anden mad, samt årlig en rød klædning og blev drilsk og ubehagelig, om noget forsømtes (*Sommer, Sagen 32.28 (Thüringen), Witschel, S. I, 239.240, årstallet angives til 1731 (Thüringen)*). En dværg, der tjener hos en møller i Flandern, får en klædning, men afbryder derfor ikke sin tjeneste. I Schweiz fortælles om en »Bergmännchen«, Beckli, der daglig får en skål mælkebrød og hvert ny år en dvælgs klædning (*Kuhn, Westphal. Sagen I, 158, Rochholtz, Argauer Sagen I, 200.19*). Andre steder er det ikke dragten, der henlægges til Husvætten, der er noget i vejen med, men det er farven eller stoffet. Bonden i Tyrol lover »Nörglein« en rød klædning, denne svarer :

»Jeg skal kun have en grøn eller grå klædning,
den røde får mig til at vandre over Land«.

Hermed passer en anden fortælling. Bønderne vil give en »Pechmannl« (dværg) løn for tro tjeneste og spørger ham, hvad han helst vil have. Han grundede længe og sagde omsider, at han foretrak en rød kjole. Han fik den, blev overmåde glad og udbrød :

»Da jeg nu har en rød dragt,
kan jeg ikke mere passe kvæg«

og forsvandt for stedse (*Zingerle S. 61.95.97, (Tirol)*).

Fra Lincolnshire i England fortælles, at husvætten (the Hob Thrust) fik hver lørdag aften en ren linned skjorte, men bonden mente at kunne spare noget og lagde en lørdag en grov, simpel, blårlærreds skjorte ud til ham, hvad vætten var overmåde ilde tilfreds med og udbrød :

Grovt, grovt blå,
grov, grov skjorte.
Hvis du havde givet mig hörgarns at bære,
havde jeg tjent dig trofast så mangt et år.

(*Folklore VIII, 69; II 509, Rhys, Folkl. celtic 824, Fenedyree (Manx), jfr. Nicholson, Yorksh. Folkl.80, 131 flg., Bast Riding 54, North. Riding 132*)

I Galloway drives en Brownie, Aiken-drum, bort af en nygift kone, der forlangte, at han skulde bære hendes mands aflagte bukser (*Rhys 325*).

På øen Man vilde husbonden vise Husvætten (the Fenedyree) en venlighed og henlagde en ny klædning til ham, hvor han plejede at have sin gang. Dette viste sig at være uheldigt, han undersøgte hvert enkelt stykke, anførte hvad slags sygdom (hovedpine, rygpine

o. s. v.) det bragte og drog misfornöjet bort (*Rhys 287, Folklore II, 286*).

Endnu nævner jeg fra Wales at en Husvætte (fairy), der om aftenen plejede at lægge småbørnene i seng, modtog en kjole for sin hjælp, men næste morgen lå den sönderrevet i små stumper (*Rhys 109*).

Herefter følger en anden sagngruppe, hvori motivet er, at Husvætten til hvem klæderne er henlagt, ifører sig dem, ser sig i spejl for at glæde sig over pynten og for fremtiden mener, at han er for fin til at arbejde og vil mere sig.

Trækket kommer overmåde tydeligt frem i det svenske sagn, som jeg begynder med.

I Ytre herred mærkede husmoderen, at der var en usædvanlig dröjssel i hendes hvedemel; hun opdagede, at det var en lille Tomte, der sigtede melet for hende. Da han havde overmåde dårlige klæder, syede hun en ny klædning og hængte den inde i melkammeret til ham. Han kom, så på klæderne, trak dem på, men blev hurtig va'r, at den nye dragt blev plettet af melet; han kastede da sigten i kroge og udbød:

»Junker är granner,
han sig dammer,
han siktar aldrig mer!«

Dermed hørte hans arbejde op (*Rääf, Ytre h. I, 72, Afzelius III, 80, Hofberg 108, jfr. Wigstr. I, 138, Frederik Grundtvig, Svenske Minder fra Tjust 34, Alden, Getapulien 127, Jonsson, Sv. L. II, 5, s. 16 (Möre)*).

Hertil slutter en dansk variant sig, der ser ud til at være det svenske sagn i omdigtning. Nissen siger :

»Bli'r Nissen klædt som junker,
som junker han sig ter;
det støver, det gör melet,
som vel sagtens du ser,
nu siger jeg farvel og sigter aldrig mer !«

(*Arne, Slagelseegnen 1862, 46*).

Pålideligere er et par andre sagn. Bonden har på gården en Nisse, iklædt stumpet tröje, og bondekonen syr ham i stedet en langskødet ny vadmelskofte, som hun lægger til ham. Nu havde gårdmanden for skik, når han kom om aftenen hjem fra byen blot at kaste tömmerne til Nis og selv gå ind. Siden hørte han nok om natten i sin seng: »å, dem sølle hest', å, mi gue nöj kjowl !«, men brød sig ikke videre derom, men næste morgen lå hestene ihjelfrosne i gården (*Kr., Sagn II, 96... (Jyll., Fyn), Kr., Folkem. VI, 45.59*).

Det nærmest vort fædreland, jeg har truffet dette træk, er i Westphalen, hvor Husvætten, som arbejder hos en skomager, får nye klæder og siger da :

»Jeg er en svend så fin og fager,
jeg behøver ikke at være skomager !.

(Kuhn, Westphal. Sagen I 158.168, jfr. »Hm, soll der Junker schleifen ?«, nr. 155, 161, smlg. Zingerle S. 607 (Tyrol), Lyncher, Hessische Sagen 54.85, Schambach 104.4 med tilføjelse: »nu kan jeg tjene dværgekongen«; Lütolf 475 d. 478 anm. (Schweiz)).

Dernæst i Flandern, hvor »Alfen« danser rundt om den nye klædning og synger :

»Er vi mod mange faver og fin,
hvorfor skulde vi så længer være fuskere«.

(*Ons Volksleben IX, 160, knoeier, fusker*).

I Eifel distriktet trækker das Erdmännchen klæderne på, danser glad rundt og synger:

»Rig, rig nok!«

(*Schmitz. Eifel S. II, 19*).

Går man til bjergegnene i Sydtyskland, Schweiz og Tyrol synes disse sagn at være almindelige (*Walliser S. II, 46.35., Jegerlehner, Walliser S. II, 4.5, Vernaleken, Alpensagen 232, Henne am Rhyn 167, Rochholtz, Argauer S. I, 286.201, Vernaleken 213, Zingerle 63.98, Henne am Rhyn 166 fn*). I Vorarlberg f. Eks. ler Fenka-Mäntschli, da han ser den nye kjole og siger:

»En så smukt pyntet mand som mig
kan da ikke mere vogte kvæg !«

(*Zingerle 607, Vonbun Sagen 53*)

En »Fegmännchen«, som arbejder i mølle, springer højt i vejret, da han ser de nye klæder og synger :

»Jeg vil ikke mer stampe byg,
jeg har smukke klæder,
jeg vil nu gå til dans!«

(*Henne am Rhyn 164.318,325, Vernaleken 230; endnu kan henvises til s. 212, Wildes Männlein og hyrde får klæder, den sidste lo af glæde og kylede hyrdestaven langt bort*)

I engelske sagn synes et enkelt rim at være særlig fremtrædende. Det stammer fra Cornwall, hvor Husvætterne kaldes pixies eller piskies :

»Piskie fin og piskie net,
piskie nu vil rejse væk !«.

Han tærskede for bonden, men vilde ikke fortsætte med de fine, nye klæder (*Hunt, Popul. Romances* 130, *jfr. Henderson* 249 (*Nordengland*), *Folklore Journal* V, 179, *Wentz, Fairy Faith* 184. *Athenæum*, Okt. 1846, s 1092, *jfr. afvigende variant hos Rhys* 325, *Choice Notes* 76, *Folkl. Journ.* V, 180, *jfr. Folkl.* XI, 214, *Halliwell, Nursery Tales* 190).

Fra Irland, hvor der er en Phooka, der får klæder, siget han: »fin herre vogter ikke køer !« og föjer til, at han vil gå ud i verden og vise sin stads (*Lady Wilde, Ancicnt Legends* 49, *sml. Campbell, Superstitions* 182 (*Höjlandene*)), hvorpå han sparker sine gamle pjalter bort.

Et tilsvarende sagn synes kendt i Frankrig. Et sæt klæder, lagt i stald til dværge (nains), bringer dem til at danse af glæde, hvorpå de forsvinder. I Lothringen fortæller man det samme om »Le Follet«, der tærsker hos bonde. Da han opdager den nye klædning, giver han sig til at springe og danse, og siger: »den som tjener en god herre, får god lön !« tager klæderne på og tilföjer: »nu har jeg fået betaling, så kan hvem der vil tærske kornet !«, og dermed forsvandt han (*Cosquin, Contes pop. de Lorraine* I, 83. VI).

Endelig findes sagnet i Spanien. Der henvises til *Caballero, Cuentos* 1878, s. 81, hvor rimet lyder :

»Frailecito con habitos nuevos ni quiere amasar ni ser panadero«, d. e.: »munken med sin nye klædning vil hverken ælte dejg eller være bager« (*Bolte, Grimm, Märchen Anmerkungen* I, 365, *jfr. Cosquin* I, 83). Om munkene mere herefter.

Den tredie sagngruppe, hvori dette træk med de henlagte klæder findes, kan atter passende deles i tre mindre afdelinger under forudsætning af, at de meddelte sagn er fuldstændige. Jeg kan bekvemt begynde med et par sagn fra Harzen. Fra arbejdere ved en smelteovn henlægges stövler til dværgekongen, der barbenet har hjulpet dem. Han tog dem, forsvandt og kom ikke mere tilbage. Man har dær i egnen talemåden: »der bekommt bald ein paar Schuhe«, ☺: han får snart løbepas. Sko eller stövler er et billedligt udtryk for, at vedkommende passelig kan bruge dem til at gå sin vej (*Pröhle, Unterharzsagen* 9.30, 14.44). Man må derfor vogte sig for at give Husvætten sligt. Fra Thüringen omtales, at der henlagdes huer og sko til de hjælpende smådværge, men de blev så ærgerlige derved, at de straks forsvandt. I et andet sagn siger »das Futtermännchen« gådefuldt, da han, der er barfodet, får et par nye sko: »ak, nu véd de det, og jeg må bort !« Men forklaring gives ikke (*Kuhn, Norddeutsche Sagen* 15.17, *Witschel* I, 185.182, 224 (*Thüringen*), *Eisel* S. 55.128 (*Voigtland*)).

Blandt folket i Alperne fortælles lignende sagn. En »wildes Männlein« begreb først ikke, hvad skoene var til, men da det gik op for ham, tog han dem på og gik bort (*Vernaleken, Alpensagen* 212, *Henne am Rhyn* 166.324). I Vendée, Frankrig, får feen strömper og udbryder: »Bror Fadet, vor tjeneste er omme, tag dine tøfler !« Og endelig i Ungarn ser pigen »Berggeister«

danse med nøgne fødder, og hun henlægger røde sko til dem. De gik straks bort til et andet bjærgværk og kom ikke igen (*Trad. pop. XXII, 376, Zeitschr. für Mythol. I, 267*).

Den anden sagngruppe, der er temmelig udbredt, melder blot, at når der henlægges klædningsstykker til husvætterne, bliver det fra deres side uvægerligt opfattet som en opsigelse fra husbondens side, de får derved deres løn betalt og kan gå. Således siger vætten, der har arbejdet hos en skomager, da han får klæder: »Mester, nu har du gjort afregning med mig, nu er det forbi med arbejdet !« (*Temme, Pomm. 258.218, Jahn, S. 550.686, (Pommern), Grimm, Myth. 2 453, de går fra smed (Samland). Hos Kuhn, Westphal. Sagen I, 159.104, hvor der er tale om hyrde, hedder det: »jeg står ikke op, jeg driver ikke ud med kvæget, mit år er omme«; Wucke 2 nr. 114, »Wichtelmänner« i slibemølle, Köhler, Volksbr., s. 477, »Heugüdel«, Meiche 291 (Sachsen); Mones Anzeiger (1837), s. 175, »Seemännlein«, Baader (1851), nr. 99, Baader (1859), 16, 93, »Erdmännlein«, »Erdweiblein«, Birlinger I, 44.55 61.80 nøgen »Burenweibl«, III, 191.167, vaskende vætte (Schwaben); Grimm, Myth. 453, »Waldmännchen« i mølle (Schwarzwald), Kindermärchen nr. 39, Panzer, Bayrische Sagen I 156.179, II 102.154, Rochholtz, Naturmythen 116.11,12, Argauer S. I 358 m. henv., 285.199,200, Meier, Sagen 62 (Württemberg)).*

Fra Schweiz fortælles det samme, at »Strazeln« jages bort ved hjælp af gaver, ligeså »Bergmännchen«, »Wilde Mannli«, »Zwerglein« ved klæder (*Henne am Rhyn 165.220—23*). I et schwabisk sagn siges, at der blev lagt klæder ud til »Erdmannli«, som gik bort med den bemærkning, at bonden havde givet dem løn, hvad de ej kunde finde sig i, da de vilde udføre deres arbejde uden betaling (*Meier, Sagen 63.71,74*). I Tyrol fremsiger »das Nörglein« et rim:

»Nu må jeg bort
fra dette sted,
lev vel for bestandig,
jeg kommer aldrig mere !«

(*Zingerle Sagen 61.94,96, jfr. nr. 84, 85, 173*)

Endelig bemærker jeg, at vor landsmand Ole Worm i et brev omtaler, at en husvætte hos en bager i Leiden forlod sin plads, da han fik en ny klædning (*A. Worm, Epist. 2, 669 (1751)*).

I England findes tilsvarende træk. Gave af klæder til husvætten opfattes af ham som afsked fra tjenesten. Da den nordengelske »Brownie« får nye klæder, går han sin vej, idet han siger:

»Giv Brownie klæder, giv Brownie skjorte,
og Brownies arbejde er for jer borte !«

(*Folklore VI, 199, klæder »ensbetydende med afsked«, Henderson 248, Denham Tracts I, 201*)

Så er der sagnet om »the cauld Lad of Hilton«, til hvem der henlagdes en klædning med tilhørende hætte. Men han tog det ilde op, sagde :

»Her er en kappe og der er en hætte,
den brave knøs fra Hilton vil ej mere arbejdt forrette!«

(*Hartland, Folk Tales 143, Jacobs, Engl. Folkt. 204, Henderson 246, Denham Tracts I, 56, Grimm, Irische Elfenm. Ll. flg., jfr. Folklore VII, 54: »Farvel, I vil aldrig se mig mere !«*)

Om »Glaistig«-vætten fortælles, at hun havde betinget sig et par bukser af ugarvet læder, men såsnart hun modtog dem, gik hun bort, for ikke mere at vende tilbage. På Shetlandsøerne er der med hentydning til et sådant sagn bevaret den talemåde: »Da han fik sin trøje og hætte, gjorde han ikke mere arbejde« (*Campbell, Superst. 182, 188, jfr. County Folkl. III, Orkney & Shetl. Folkl. 22*).

Det irske sagn, at Phookaen i æselsham fik en klædning, som han fornøjet gik bort med, fordi hans straf var sonet, når han fik løn for sit arbejde, er næppe så pålideligt, at der kan bygges noget på den (*Kennedy Fictions of the Irish Celts 128, jfr. Douglas Hyde. Beside the Fire X flg*).

En tredje gruppe står tilbage, busvætten modtager en klædning og går grædende bort.

Jeg begynder med et par sagn fra Oberpfalz. Gav man »die Razeln« (dværgene) klæder, jog man dem bort. Tolv slige arbejdede i en mølle, og der blev henlagt klæder til dem. De trak de nye klæder på, tog de gamle under armen og drog bort med hjerteskerende gråd og jammer. Hos en bonde arbejdede der dværg; i taknemmelighed mod dem hensatte han ved jul nye trætøfler til dem, men forsømte at tilføje, at de skulde komme igen. Så gik de grædende bort. Endelig arbejdede »Hüttenmännlein« i et hammerværk, husbonden lagde forskellige sæt nye klæder til dem på ambolten, de tog klæderne, udbrød i jamrende klage og drog bort (*Schönwert, Aus d. Oberpfalz 300—3, 326, 332*). Om en skovfrue (Holzfräulein) fortælles, at hun om vinteren sad på ovnen og fik mad tre gange daglig sammen med husets folk. Ved forårstide sattes maden ud til hende på en træstub, og klæder lagdes hos. Da brast hun i gråd, hun måtte nu lide så længe, indtil den nye dragt var opslidt, hun turde ikke rive den i stykker, og dermed forsvandt hun (*Schönwert II, 379.21*).

En tilsvarende sagnrække findes i Lnxemburg. Gav man »Wichtlein« klæder, forstod de det således, at man ikke mere trængte til dem, ligeså, om man satte mad til dem. Til »Heinzelmännchen« blev der daglig sat mad ud, men uden ske, men vinteren blev streng, og husbonden lagde et par bukser ud til ham med anmodning om at trække dem på. Vætten antog, at det var løn for hans arbejde, at de vilde af med ham og gik bitterlig grædende bort. Da en broget hue og trefarvet

kappe hænges ud til husvætterne, går de bedrøvede bort (*Grede, Sagenschatz 49, nr. 76.1, 77, 79, 80, 88, 93*).

I Harzen er det en »Kobold«, »Erdgeist« eller »Hüttenmännchen«, der får klæder og går grædende bort. I Sachsen hensattes små tøfler til en »Heugüdel«, han klager og hyler natten tilende og er borte om morgenen (*Pröhle, Unterharzsagen 113.296, 150.279, Meiche 293 (Sachsen)*).

Går vi så til bjærglandene træffes lignende sagn. I Tyrol tjente en »Lötterl« på sæteren, fik mælk og ost, som han medtog. Ved en lejlighed, da sætergutten efter vættens indstændige opfordring var gået til bryllup og atter kom hjem, traf han alt i den skønneste orden og spurgte vætten, hvad løn han dog skulde give ham. Denne tav, som han plejede. Gutten gav ham da en brugt kjole. »Lötterl« brast i bitter gråd og sagde, idet han gik bort: »havde du dog blot sagt »Gud lønne dig«, så havde jeg været udløst og kunde have gået ind i himlen !« (*Weinhold, Zeitsch. für Volkskunde VIII, 323–24 (Tyrol)*).

Og vi kan fortsætte. I en mølle arbejdede »ein Nörglein«, og da han så den nye klædning, der lå til ham, græd han og sagde:

»Nu må jeg gå med mit hele øje
i Ostzdalen op og ned.«

Havde man ikke givet ham klæder, før de gamle var faldet af kroppen på ham, var han blevet udløst. En »Salgfräulein« spinder for en bondekone, hun vil betale for det fine spind, men vætten går bedrøvet bort (*Zingerle S. 56.86,87, jfr. s. 608, Alpenburg Mythen 115.27, Z. für Mythol. II, 60 (Tyrol)*). Fra Böhmen fortælles om to små husvætter, dreng og pige, der arbejdede nøgne. Da de opdager de henlagte klæder, græder de, og drengen siger: »nu bliver vi også her betalt og tør ikke arbejde mere, hvor skal vi nu finde »en skikkelig familie« ? (*Grohmann, Sagen 204*). Dermed gik de bort. Denne historie er dog sagtens pyntet op.

Om et par engelske sagn hører herhen, er mig ikke klart. Husmoderen hensatte til »the Brownie of Bodsbeck« en skål mælk og lagde et pengestykke bos, men vætten bortes hylende råbe hele natten igennem: »farvel, dejlige Bodsbeck !« I et andet sagn siges om den skotske Brownie, at lagde man gamle klæder ud til ham, tog han dem med stor sorg, gik bort og kom ikke mere tilbage (*Henderson 251, Dalryell, Dark Superstitions 530 flg., jfr. Scott, Dæmenology 372*).

17. NISSEN SOM OND VÆTTE ELLER

FALDEN ENGEL.

Sagngrupperne der på de foranstående blade er omtalt, kan man betragte som en enhed. Nis er den

venlige, hjælpsomme Husvætte, ganske vist noget hastig i sindet, af og til drilsk, men han er til at komme ud af det med, når man blot tager rimeligt hensyn til hans ønsker og krav. Men hvordan han forholder sig til kirke og kristendom, det er et andet spørgsmål, og her viser det sig, at han i de kirkelige kredse ikke hører til de synderlig velsete (*Jfr. navnet Puge, isl. puke, djævel*). Folk, som sætter grøden ud til ham, har ingen god samvittighed.

Jeg anfører et skånsk sagn, der klart udtrykker dette. Skönt man ikke anser det for fuldt så slemt at holde Nisse som at indgå en pagt med djævelen, så er forskellen dog ikke stor, thi Nissen hører ikke til de gode ånder, trods det, at han kaldes »Goanisse«. Også i danske sagn kan denne tankegang findes udtrykt. En bonde blev ked af at have ham, vilde ej beholde ham, »det var jo en af djævelens folk«. En anden ytrer, at man gör bedst i at lade være at have med ham at bestille, for han er dog en af den Ondes håndlangere (*Wigstr. II, 232. Fataburen 1912, 29 (Värml.), Kr., Sagn II, 100, nr. 225, Gl. d. M. III, 97.60*).

Adskillige sagn slår dette fast gennem fortællinger. Det ældste, jeg kender, er skånsk. En bondefamilie plejede daglig at hensætte mad til Tomtarne, som hær kaldes Nisser. Det kom til præstens kundskab, han tog sig af sagen og søgte at overbevise folkene om, at der ingen Nisser er til. »Ja, men hvor bliver maden så af, som vi daglig hensætter til ham?« spurgte husmoderen. »Det skal jeg sige eder«, svarede præsten, »Satan kommer om natten, tager maden, samler den i en kedel i Helvede, hvor han håber at kunne koge eders sjæle i al evighed!« Hermed kan et dansk sagn sammenstilles. Nissen fik altid smör i sin grød og bragte lykke og velsignelse i alle verdslige forhold, men smörret spiste han ikke, det gemte han for deri at stege deres sjæle, som han hær i verden havde stået i forbindelse med (*Afzlius, Sagohäfder II, 190, Kr., Sagn II, 79,150, jfr. Bondeson, Historiegubbar på Dal 144, Wigström I, 198*). Og vi kan fortsætte. Bonden havde en »bitte« dreng, som var så god til at fodre. Så kom hans sön hjem som student, han havde gået i den sorte skole, men syntes ilde om drengen og drev ham som en anden djævel ud gennem et hul prikket i rudens blyramme med en knappenål. På Bornholm måtte præsten hjælpe. Han mødte naturligvis i kjole og krave, befalede, at alle porte og låger skulde lukkes, og da den lille kom og vilde tage mod hestene, begyndte præsten at læse af sin bog, så dværgen måtte vige, fo'r ud ad en låge og var så bister, at både væg og dörkarm revnede (*Kr., Sagn II, 99.222,223*). Et tredie sted kom den studerende sön hjem om sommeren og så Nissen arbejde flittig med at bjærge høet ind. Sönnen spurgte ham, hvad lön han fik. Jo, han fik sin kost på gården. »Men«, föjede studenten til, »du spiser det jo ikke«, og gik hen til en bindesten, de havde i gården, lettede den lidt, og dær lå alle sagerne, han havde fået. Så siger studenten videre: »det var vel din mening, at mine forældre skulde komme til at hvile dærnede under den

sten, men nu skal du selv komme dærned«, og så manede han ham ned på stedet (*Kr., Sagn II, 71.120, 94.202, 99.224, jfr. s. 47.34, den afdøde bonde er hos Nisserne (Sundeved); Wigstr. I, 198, maden gemt under sten i gård*). En anden vending får fortællingen i et svensk sagn. Kællingen laver dårlig mad, Tomten gemmer sin part under en sten, at de skal dæri have et vidnesbyrd på dommens dag mod hende (*Segerstedt, Sv. Folksagor 145*). Endnu et træk kan anføres. Bonden dør, og hans enke, der arvede Tomten efter sin mand, ordnede ligfærden, og blandt alt det andet sørgede hun for, at da han blev lagt i kisten, fulgte hans stoppede tobakspibe med. Hun blev spurgt, hvorfor hun dog gjorde sligt, og svarede: »han skall ha något att fördrifva tiden med; *eld* får han nog, dit han kommer« (*Wigstr. II, 117*). I norske sagn siger Nissen, at han på gården har fået syv sjæle og venter en eller to til, har været der tre mandsaldrer, og mandens stol (i helvede) er færdig, kællingens mangler et ben. Maden har han kastet i en bergkløft (*Asbj. III. 76, 370*). I Sverrige siges, at Nis skal af husbondens krop have et led for hvert år han tjener, begynder med lillefingeren og tager omsider hele personen (*Wigstr. I, 138, sml. Junge, Nordsj. Landalmue 1798 (udgaven 1915), s. 238*). I Norge fortælles atter, at en kone, som har en Nisse, ikke kan dø, vætten sidder på sengehylden. Så, hentes præsten, og Nis må vige gennem kakkelovnsrøret. Et andet sted bliver der sendt bud til præsten, Sören Bjelland, som kommer og maner ham bort (*Storaker, Mandal og Lister 46.65,41*). Som en snurrig nydannelse kan anføres, at Mormonerne bliver hentede på Falster for at jage Nissen bort. I svensk Norrland viger han som andre onde vætter, når man slår stålsöm i stalddören (*Nordlander Trolld. 135*).

Ellers, når man ikke ønsker at have noget med Nis at gøre, værger man sig ved at tegne et kors på stalddören, så må han blive udenfor (*Gl. d. M. I, 147.185, Kr., Sagn II, nr. 204, J. Kamp 25.22, Grönborg, Optegnelser på Vendelbomål 129.54, jfr. Kr., Sagn II, 79.149, Dübeck, Runa IV, 26.5*). Derfor må ilden ej korses juleaften, Nissen skal have lov til at koge sin nadver, og da pigen overtræder forbuddet, får hun en varm lussing af Nis. Herved er dog det at mærke, at sagnenes fremstilling vakler. Da ildskovl og klemme bliver lagt i kors over Nisses hul i køkkengulvet, agter han det ikke, men siger: »jeg er hverken djævel eller genganger, du behøver ikke at korse for mig!« Og jeg kan anføre et tysk sagn med et lignende træk. Smeden henlægger en klædning til Kobolden, der hjælper ham. Denne siger : »du kan ganske rolig beholde mig, jeg skal ikke volde dig skade på din sjæls salighed !« Derpå lagde han to söm på ambolten, slog et kors af dem, tog töjet under armen og gik grædende bort (*Kr., Folkem. VI, 46.61 Kr., Sagn II, 101, Pröhle, Unterharzs. 113.296, jfr. Liebrecht, Otia 6, XVIII, foletti tvinges hverken ved vand eller exorcisme*).

Det går forresten Nisserne som andre vætter, at de ej tåler at høre kirkeklokkerne. Da Molboerne fik kirker

og klokkerne ringede, drog Nisserne bort. Det samme var tilfældet på Samsø, Nisserne drog til Norge, idet de sagde: »vi kan ikke være hær for eders korsen og kryssen og for den store dingdang i Tranebjærg kirke«. På Anholt fortælles, at da kirkeklokken første gang ringede, gik gårdboerne tudskrålende ad Løbekilde til og tog ind hos Dværgene i Dværgehöjen. Den allersidste, som der blev tilbage, satte sig på hanebjælken og græd og druknede sig omsider i mosen (*Kr., Sagn II. 78.144,152, Anholt 71.154,158*).

Det er jo da til at forstå, at hvor forestillingen om Nissen som en ond vætte får magt i menneskers sind, vil man intet have at gøre med ham. Bondesönnen tör ikke leje den lille dreng med »tiphølle«, som hans gamle fader anbefaler og viser ham bort. Den unge slægt kan ej böje sig under fædrenes tro, men —, derved forlader lykken gården og dens ejer. For risiko er der altid ved at afslå hans tjeneste. Den svenske bonde siger, da tilbuddet göres, at han ej har råd til at holde dreng (karl). Straks fo'r en vældig hvirvel henover marken og splittede hans høstakke (*Kr., Sagn II. 98.219, jfr. Djurklou, Ur Nerikes folkspråk 67*). Omvendt går det med en Kobold i Schweiz, hans optöjer bliver for mange og altfor ærgerlige, så bonden griber en møggreb og driver ham ud, er ved at få ham over tagdryppet, da han beder så bönlige for sig, at han tages til nåde mod for fremtiden at skikke sig (*Rochholtz, Argauer Sagen I, 275.30*).

Denne betragtningsmåde af Nissen, at han er en ond ånd, støtter sig så sagtens til en i middelalderen meget udbredt tolkning af et sted i det Gamle Testamente, Esajas 14.12: »hvorledes faldt du fra himlen ned, du morgenstjerne«, i den kirkelige latinske oversættelse: »quomodo cecidisti de cölo, *Lucifer?*« Hvad der saa forklaredes således, at Lucifer, den mægtigste engel, var blevet med alle sine tilhængere styrtet ned fra himlen, da han vilde fravryste den almægtige Gud tronen. For at fylde tomrummet efter englens fald skabtes menneskene (*Jfr. Jac. Chr. Lindbergs bibelovers., I. Mosebog 1.1: I begyndelsen havde Gud skabt himlene og jorden, men jorden var bleven øde og tom*), og for at øde Guds gerning blandt dem, indtog de faldne engle pladsen som hedenske guder, der af kirken opfattedes som djævl, der krævede menneskers tilbedelse og offer. De styrtede ned og faldt mange forskellige steder. »De, som faldt i byer og gårde, kaldes gårdboer; de, der faldt i mark og skov, kaldes dværge; de, der faldt i havet, kalder man havfolk. Gårdboerne går i gårdene og större steder og pusler med et eller andet, hvad de finder for godt« (*Grönborg, Vendelbomål, s. 123, Hertz, Parzival 1898, 524, Dähnhardt, Natursagen I 294, jfr. J. Ordb., Tillæg 129.24 a*) Fremdeles var folkets tankegang med hensyn til de faldne ånder med rimelighed blevet påvirket af ord som Romerbrevets kap. 8.19 flg., hvor der siges, at skabningen tilsammen sukker under forkrænkelsen med håb om at blive frigjort og venter på Guds börns åbenbarelse. Det kommer atter og

atter tilorde i sagnene, at vætter, bjærgfolk, alfer, havfolk håber på udløsning, og det samme gælder Nisserne, de venter at få nåde på dommedag og holder derfor jul med mennesker »i håb« (*Afzelius, Sagohäfder II, 190*) I et svensk sagn siger Tomtegubben rent ud: »jeg regnes blandt de faldne engle, som ej kan nå salighed og ønsker, når dommens dag kommer at fremvise vidnesbyrd om min tro tjeneste og venter da tilgivelse.« (*Bondesön, Historiegubbar på Dal 144, Birlinger, Aus Schwaben III 242, jfr. Heisterbach, Dialogus Miraculorum (1851) I 320, kap. 36: »jeg er en dæmon, en af dem som faldt med Lucifer.... det er mig en stor trøst at være blandt menneskenes börn*).

Mulig knyttet denne forestilling til en anden. I Sydtyskland er til vore dage blandt folket bevaret andre tanker end kirkelærens om, hvordan syndige sjæle vinder fred og får himmerigs dör oplukt, de soner på mangfoldige måder og steder deres syndeskyld (*Jfr. Jul I, 42 flg*). Det er da rimeligt, at den svenske Tomte henviser til sin trofaste tjeneste. Og når Nisserne, Husvætterne, nødig vil fordrives fra gården, nødig opsiges, kan også grunden dertil søges i, at de er faldne ned i gårdene og skal blive dær og skal dær ved trofast tjeneste vinde håb om salighed på dommens store dag. Derfor græder de bitterligt, om de tvinges bort.

18. NISSENS OPSIGELSE.

Når man ser på alle disse forestillinger om Nissen, der ikke vil modtage klæder, men betragter dem som en opsigelse, fremkommer forskellige spørgsmål. Hvorledes kan en gave af klæder betyde opsigelse fra tjeneste? Ja, at en gave af sko eller støvler kan opfattes på den måde, er til at forstå: »tag dem og gå din vej!« Men en klædning? En ting er jo hær klar nok, når der fortælles, at Vætten ikke vil tilsøle sin nye kjole med skident arbejde. Det er der god mening i, om dog ikke hele denne sagngruppe skulde være et rationalistisk forsøg paa at forklare, *hvorfor* Nissen forlod sin tjeneste, da den virkelige grund var glemt. Der er anledning til at tro, at den sagngruppe, der omtaler husvættens sorg over at måtte forlade hjemmet hos familien, står ældre tiders forestillinger nærmest. Og det er tænkeligt, at dette træk må knyttes til adskillige flere af de sagn, der kortelig fortæller, at han tager klæderne og kommer ikke igen, end skét er. Fortælleren eller optegneren meddeler kort og godt, at han gik bort.

Altså, hvordan går det til, at den givne kjole bliver en opsigelse?

Ligestraks kan jeg nævne, at Vætten, som tidligere omtalt betingede sig en ny kjole, når han atter forlod tjenesten. Dertil kan føjes en oplysning, som jeg ikke har kunnet eftergå, at blandt Letter gives tjenestefolk der flytter, en ny kjole (*Folklore VI, 199 m. henv. til*

*Auning, Über den lett. Drachenmythuss.*55). Om dette er et lævn fra en mere almindelig skik, kan jeg ikke oplyse, kun såmeget kan siges, at pengelönnen til tyende i middelalderen har været overmåde lille, vederlaget for tjeneste bestod væsentlig i klæder eller tøj til klæder. Der kan oplyses, at husbonden til livegne kun gav kost og klæder. Det antages at frie tjenere har fået en årlig lön, sagtens en frivillig gave ved udtrædelse eller indtrædelse i tjenesten, omtrent således som lensherren gav vasaller. Tjenestefolk fik kosten, nogle skillinger, en skjorte, en daglig dragt (ein schlechtes Kleid), og der er en fortælling om en pige, der ikke vil flygte med sin elsker, thi så mister hun sin lön, en særk (*Grimm, Rechtsaltertümer* 354, *sml. Hertug Håkon Magnussons retterbod om arbejdstakster for Oplandene* 9/2 1291: *På Hedemarken og i Haðafylki skulde arbejdsfolk, der udfører fuldt arbejde, have til lön et kvart skibpund smör til værdi af to ører og 5 alen lærred eller 12 alen vadmél til værdi af een øre og 3 ører sølv. Men på Raumariki 12 ører vadmél eller lærred til gammel værdi og 3 ører sølv, men de, som har fuldt arbejde at udføre, modtage lön, som det har været gammel sædvane. I Gudbrandsdalen 12 alen vadmél og 3 ører sølv. (Norges gamle Love III, 19.)). Denne sædvane, at tjenestefolks lön væsentlig bestod i klæder og brugsgenstande, har fulgt os ned i tiden, vel tilover midten af forrige århundrede. Et par eksempler giver jeg. Fra Skåne opgives, at en karl fik 4 skæpper byg og en tønde havre, sæet på bondens mark, desuden skind til en pels, skjorter, lærredsbukser, hoser, tophue, støvler, træsko, uld til vanter, eller en dragt. Gamle, veltjente piger fik som årslön en pels (*Bruzélius, Ingelstad Härad* (1876), s. 38).*

Piger fik efter en anden opgivelse 4 al. særkelærred, 8 al. blågarn til »nerdelar«, to blågarns- og et kirkeforklæde, et eller et ½ pund uld, et par lædersko samt i penge omkr. 16 Kr. (*Wigström, Almogeseder*, s.24.). Hos os har jo ganske lignende forhold rådet (*Se Jysk Ordbog, lön, Eneström, Finvedboere* 150, *Meyer, Essays zur Volkskunde* (1885) 192, *Meyer, Baden* 332). Videre kan jeg ikke oplyse, men det ligger jo da ikke så fjærnt, at når klæder efter en kortere eller længere tjenestetid henlægges til Vætten uden videre forklaring, kan det af ham opfattes som en opsigelse: hær er din lön, jeg behøver dig ikke mere. Fra Oberpfalz fortælles jo, at bondekonen gav tjenende dværg klæder, takkede dem for deres trofaste arbejde — men glemte at sige, at de måtte komme igen, og så gik de grædende bort (*Schönwerth II*, 326).

Der er dog eksempler på, at Husvætter kræver lön. En dværg, der tjener hos en bager, kræver som lön 3 stykker brød og 3 Pfennige. Hos en bonde forlangte de det rette mål, og maden skulde være godt tillavet; et andet sted arbejdede de for brød, man henlagde til dem. En møller fik at vide, at den eneste lön, man måtte byde de arbejdende Vætter, var 3 stykker brød henlagt på en bænk, for at de ikke skulde tro, man opsagde dem tjenesten. Altså, man måtte give dem

penge og mad, men ikke klæder (*Schönwerth* 293.301.303, jfr. *Wigström I*, 108, »*Goanisse*« fik ny trøje og tophue hvert år). Endnu kan henvises til et sagn fra Schwaben om en »Zwerglein«, der trofast hjalp hyrderne, men også forlangte lön. Kohyrden mødte ved Mikkelsdagstide søndagsklædt med en kage, fårehyrden (*Boschenhirt*) med en sølvgrosschen, gåsheyrden med to unge gasser, gæs modtoges ikke. Alt blev henlagt i en hule til Vætten (*Birlinger III*, 258).

Såvidt herom, men hvorfor går Vætten grædende bort, når han får afsked ?

Ja, jeg kan jo kun herom fremsætte en gætning. Jeg går da ud fra, at bag den ældgamle tro på Husguden, senere Husvætten, ligger forestillingen om slægtens stamfader, den, som først ryddede boplads og tændte ild på arnen. Der er da rimelighed for, at han, der må regnes for at tilhøre en af Alfefolkets store grupper, er stærkt knyttet til boligen og familien, helst følger slægten så længe den lever (*Grimm. Irische Elfenmärchen XCVIII flg.. Henne am Rhyn nr. 404, Wicht I fulgte slægt i 300 år. Wigstr. I. 154, goanisse bliver i gård, så længe gamle folk lever*), og overmåde nødig går, afskediget, bort. Og selvom andre forestillinger göres gældende, at husvætten er sjæl af en oldtidsslave (*Afzelius, Sagohäfder II*, 190) eller sjæl af en gammel tjener, der bliver i huset og især har kærlighed til hestene (»le servant« , *Traditions populaires* 24.149), eller hører til Alfefolket (*Plutarch, Romane Questions XLIV (udg. af Fr. B. Jevons, London 1892), »deceased ancestor an undubitable fairy«, boni manes, forfædre, the good people-fairies*), så får han alligevel et vist forhold til hjemmets afdøde, der lever og færdes hos familien, tager del i de efterlevendes sorger, og bringer dem lykke, om de får, hvad dem tilkommer, kultus og offer (Jfr. *Ralston Songs of the russian people* 121: *de afdødes ånder tros at holde omhyggelig vagt over den efterkommers hus, der ærer dem og bringer dem den skyldige ofring (Galizien)*).

19. KIRKENISSE OG SKIBSNISSE.

Om kirkenissen er der ikke synderligt at sige, Han bor naturligtvis i kirken, i tårnet, på loftet, hvor han har sin rede, der ligner en hönserede, men er større. Han pudser lørdag net af allevegne, törrer støv af stolene og fejer gulvet, og holder i det hele taget orden i kirken og passer på, at intet sker til forargelse. I Sorø kirke vises ligefor den venstre sidegang et hul, og dær véd man, at kirkens nisse bor. Det kan ikke nytte at skjule det, men han holder ikke af kirkeklokken, og derfor hindrer han, at der ringes ved at binde klude om knebelen, eller han flytter bort om söndagen. Man kan undertiden se ham sidde i et glamhul og nikke til folk, der går forbi. Han er altid til at kende på den røde lue. Der fortælles også, at har nogen brug for ham til hjemmearbejde på gården, kommer han villig, opholder

sig i stalden og bringer velstand (*Kr., Jyske Folkem. VI, 49.66; Kr., Sagn II, 43.14,15; Thiele II. 273; Gl. d. M. I 12.7, III 97.13*).

Som rimeligt er har også skibet sin Nisse. Jeg har alt omtalt forestillingen, at skibsnissen oprindeligt stammer fra en menneskesjæl, der på en særegen måde er knyttet til et stykke tømmer i skibets skrog (s. 15, 34), som følger skibet, sålænge det lever, og som på mange måder kan være kaptajn og mandskab til tjeneste. Han varsler storm ved larmen eller knagen i tømmeret, advarer skipperen ved nattetid om ikke at stole på sit anker. Sker en stranding, hindrer han vragtyve i at stjæle, og under stormen har han holdt fokkestaget, for at masten ej skulde falde. En almindelig tro er det, at ses Nissen gå i land fra skibet, er det varsel om, at det forgår. Dette er alt, hvad jeg hos os har fundet optegnet (*Kr., Sagn II, 44.16—20, jfr. Fischer 73 (Sønderjylland), Renvall, Sv. L. VII, 9, s. 10 (Åland)*).

Fra Norge har jeg også kun et par enkelte træk. Ombord hørte man, at det slog og hamrede i forlugar-skodderne, der kastedes med kasser og jærn og det ramlede i kjettingen, som hele tampen skulde rause ud, trommede på messebordet og dundrede med trommestokke over hele banjerdækket. Da en rød lue også blev set, forstod folk, at det var Nissens optøjer. Ved en anden lejlighed sprang Nissen under stormvejret frem i forstavnen og råbte: »Bom forud !« Folkene kastede vedtræer efter ham og kort efter hørte man, at han svømmede fra skibet, som et øjeblik senere stødte på et skær og sank (*Asbj. III, 368, Storaker 31.31, (Lister og Mandals amt)*).

Ikke synderligt mere kan oplyses fra Sverige, hvor han kaldes »Skeppsrå«. Der er dog en fortælling, der bekræfter, at Nissen følger med tømmeret. Der var to Nisser tilstede, da et skib skulde løbe af stabelen, og det var ikke til at rokke. Kaptajnen opdagede da, at den ene stod i forstavnen og skød på, den anden i agterenden og holdt fast, de vilde begge have fartøjet, og ingen vilde vige for den anden. Så spurgte kaptajnen »Råen«, som stod i agterenden: »når kom du?« — »Jeg fulgte med masten«, var svaret. »Og du da?« sagde han til den anden. »Jeg kom med kølen«. »Så må den, som kom først (med kølen) blive, det er hans ret, men«, tilføjede han, »hist ligger tømmer til et nyt fartøj, skynder du dig, kan du blive »Rå« dær«. Det syntes Nissen, der var rimelighed i, og nu gled skibet (*Wigstr. II, 227, jfr. Renvall, Sv. L. VII, 9, s.9 (Åland)*). Når skibet ligger i havn, og »Råen« høres arbejde, er det tegn til, at der er noget galt i skibet. Ved en lejlighed fandtes et åbent knasthul i et stykke tømmer, ved en anden syv rådne planker (*Wigstr. II, 227, Wigstr., Sv. L. VIII, 136.441*). Matrosen, der sover på sin vagt, vækkes med en lussing, får lanternerne op i en fart og undgår med nød og næppe en påsejling; og han der glemte, inden han gik i seng, at sætte svikken i tappen til vandtønden, sker samme ret (*Wigstr., Sv. L. VIII. 136.444.446, Jonsson, Sv. L. II, 5, s. 19 (Möre)*). Så.

var det en gang, at den vagthavende mand hørte Nissen travlt skure grødgryden. Styrmanden blev kaldt op for at se hvad der var ivejen, og det viste sig, at kokken havde været doven og forsømt sit arbejde, han måtte ud af köjen, og det i en fart (*Wigstr., Sv. L. VIII, s.136.445*).

På Ålandsøerne nævnes både mandlige og kvindelige skibsnisser, og selvom »Käringtomtar« nu og da omtales foragteligt, er de tit nok tilstrækkelig stærke til at frelse skibet. De hjælper med ved arbejdet, når skibet bygges, og når det er sejlferdigt, kan man høre dem hale i takkel og tov, ligeså, når der losses. Er storm ivente, kan det være umuligt trods godt vejr at få skibet ud. »Rået« varslers medvind, når det ses i forstavnen, modvind, når det ses agter, og selvom skipperen er ligegyldig overfor onde varsler, arbejder Vætten på skibets og mandskabets frelse, tænder blus (*St. Elmsild*) på rånokkene, for at mandskabet skal kunne se, og når skibene ligger i havnen, kan man tit høre Nisserne fra de forskellige fartøjer fortælle om fare og frelse (*Renvall, Sv. L. VII, 9, s. 9, 10 (Åland)*).

En ejendommelig sydsvensk folketro nævner jeg blot, at skibsvætten i dyreham, som humle, mus, fugl, »stenskvätta«, færdes ombord, vogter og varslers (*Wigstr., Sv. L. VIII, 136.442,448, en art saxicola (gærdesmutte)*). Her kan sammenlignes Jahns Pommersche Sagen, nr. 131, hvor skipperen har vætter ombord, der har skikkelse af skarnbasse (schwarzer Käfer) og grøn frø, der bor i flasker og trakteres med sød Malagavin, rosiner og figner.

Den udførligste redegørelse for skibsvætten findes i Temmes Pomm. Sagen, s. 300 flg. Han kaldes Kalfater- eller Klabatermann, er omtr. 2 fod høj, er iklædt rød jakke og sømandsbukser og bærer høj hat; at se ham betyder ulykke. Han hjælper med alt arbejde ombord, ynder de flittige, napper de dovne, vækker den sovende vagt, og er så hensynsfuld, at han giver dem af sine venner, der går om bord på et andet skib, et mærke, der anbefaler dem til det nye skibs Vætte. Naturligvis får han sit traktement, arbejder da også travlt med, når det stormer. Skal skibet strande, forlader han det, og dermed ophører alt arbejde ombord. Det udtales fremdeles, at kun det skib, der har en barnesjæl i sit tømmer (s. 34) har ham ombord, og vil man endelig se ham, kan det ske, når man stiller sig med ryggen til spygattet, böjer sig ned og ser gennem sine ben og gattet (*Jfr. Müllenhoff 319.431, Am Urquell I 134 flg., Weinhold, Z. f. Volkskunde II, 416, Bartsch, Sagen I, 161.198 (Mecklenburg), Jahn, Sagen 549.634 (Pommern)*). Efter Bassets Legends of the Seas, s. 153 skal han i Frankrig kaldes Goguelin. Om jeg forstår det ret, er han i England set siddende på sprydet af »Dødssejleren« med en kort pibe i munden.

20. HUSVÆTTENS NAVNE.

Endelig skal jeg forsøge på at udrede de nordiske navne for husvætten. En del er sammensatte, danske med -bo, -bonde, -buk. Det sidste ord har Mannhardt, Baumkultus II 171, villet sætte i forbindelse med buk, handyret blandt får og geder. Det er dog nok usikkert, da norsk bokke er spøgelse, vætte, bukk derimod er handyret. Det er vel rimeligt, at det danske -buk i denne forbindelse hører til samme stamme som Norges bokke. Så er der -bise, -bisse, i Dorske og svenske sagn. Efter Ross's ordbog er bisse en stor dukke, lavet af klæder. Rietz giver tydningen gubbe og anfører sammensætningen tomtabise. Dernæst kommer -gubbe, fælles for Norge og Sverige, det samme gælder -kall, der betyder gammel mand, olding. Endelig er der -vætte, norsk vette, svensk våtte og -vård. Det sidste betyder vogter, skytsånd, genius. Svensk har endelig -rå, -råd, d. e. den, som råder.

Først omtaler jeg da navnene, som udtrykker forhold til husets byggeplads: (*Jfr. s. 13 her*)

Svensk: Tomt, Tomtebise, Tomtegubbe, Tomtekali.

Norsk: Tomtevette, Tomtegubbe; men dertil kommer den særlige norske form: Tufte, Tuftebonde, Tuftekall, Tuftevette. Tuft er grunden, hvorpå en bygning sættes.

Derefter kommer de norske sammensætninger med tunder er gård, bebygget sted, nemlig Tunkali, Tunvord, med hvilke norsk Gardvord passelig kan sammenstilles, og desuden Gardbo, Gardsbonde, sv. Gårdsråd. På dansk har vi: Gårdbo, Gårdbonde, Gårdbonisse, Gårdbuk, Husbuk. Norsk Tufs betyder Underjordiske, Vætter, men bruges om Nissen tilligemed Tussekall og Vesletuss. Puke norsk, svensk, Puge, dansk, betyder opr. en ond ånd, djævel.

Så er der en Nis, Nisse, Niels, Lille eller Bitte Niels tilbage, samt Nis Puge i dansk; Niss og Nisse goddreng, norsk; Nisse, Goa Nisse, Lille Nisse, Nisse Godräng, svensk. Nis og Niels er jo afledede af helgennavnet Nikolaus, og man har villet sætte St. Nikolaus i forbindelse med Nisseskikkelsen. Således hos Hildebrand, Folkens tro om sina döda s. 130 anm., hvor han siger, at St. Nikolaus i middelalderen var hjemmets skytspatron. Börnene spillede en stor rolle i det gamle folkedrama, og hans skikkelse fortrængte de ældre skytsånder, eller man gav dem hans navn, forkortet til Nisse. Da han blev slået sammen med folkevættene, ser man dem undertiden pyntede med bispehuer. At Nis er en forkortelse af Nikolaus, derom råder ingen tvivl, men Nissen er jo staldkarl, dær hvor husvætten bærer hans navn, og har slet intet med börnene at gøre. Jeg har forgæves søgt at finde det led, som knyttede helgenens skikkelse til Vættens. »Munk«, ital. monaciello, tysk Monch bruges ganske vist om husvætten. Navnet kan følges fra Neapel, gennem Sydtyskland til Nordtyskland, Harzen, Meklenborg, altså nær op imod Danmarks riges grænse. Den eneste forklaring, jeg har opdaget, er, at husvættene bærer en

grå munkeklædning, og så siges der hos Wolf Beiträge II. 314, 331, »de såkaldte munke i de sachsiske landsbyer bærer en grå munkekutte. Af deres dragt hedder de bjærgmunke eller blot munke«. Men ikke kender jeg eksempler på, at hvor Husvætten bærer munkenavnet, nævnes han Nikolaus eller noget lignende, sålidt som jeg ved at oplyse, at St. Nikolaus nogensteder i Norden har overtaget noget af Nissens arbejde, så jeg antager at Nisse-, Nielsnavnene er »kælenavne« til Husvætten og finder bekræftelse af denne antagelse i en række tilsvarende vættenavne hos andre folkefærd, der slet intet har med helgennavnet at gøre, men er mere eller mindre almindelige personnavne. I Nordtyskland: Heinze, forkortelse af Heinrich og Heinzemann, Chim, af Joakim, Hann Peiter, af Johann Peter, Wolterchen af Walter. I Frankrig kaldes han Maître Jean eller Thomas; i England Robin, vel oftest med kæleordet goodfellow tilføjet, hvad der jo svarer til det svensk-norske Goa Nisse og Nisse Goddreng, Godbonde. Man søger at stemme Vætter, man delvis frygter, venligt ved at føje sligt tillæg til deres navne.

Af sammensætninger med Nisse mærkes:

en Nissestrømpe, fundet i Mern sogn, spættet og 2 tommer lang, s. S. Grundtvig Gl. d. M. I. 83.⁸⁷ (Sydøst. Sæll.).

Nisseflåtor findes i hestens manke hos dyr, der er Nissens yndlinger. Fatab. 1912 s. 29 (Värmland).

Nissemerke sættes i Norge på brødene af julebægten, det er = Marekorset, den femkantede stjerne, pentaklen, se Ross Ordb. jfr. Feilberg Jul I. 142.

Stednavne.

Nisgårde, Tang Kristensen Danske sagn II. 55.⁵⁶.

Nisgård, Nissetoft s. 74.¹³¹.

Nissebøvedbro s. 60.⁸¹.

Nissesholt s. 59.⁷⁵ jfr. Kr. III. 64.⁸².

Nissesig s. 64.⁹⁸.

Nissehul s. 59.^{78.76}.

Nissernes grønne s. 57.⁶⁷.

Gårdbo Nisses hul s. 59.⁷⁷.

Hertil kommer i Postadresseb.

Nissemose, Stokkemark s. (Lolland).

Nissemølle, Tårnbor s., Sælland.

Pugkjærsbanke Kr. S. II. 64.⁹⁵.

Pugholm s. 57.⁶⁶.

efter Adressebogen også Pugholm, Puglund, Pugpøt og vel flere; efter Müllenhoff 326.⁴⁴⁰ findes Pugholm flere steder som stednavn i Sønderjylland.

21. RESULTATER

Når jeg nu ser tilbage på denne lange udvikling, skal jeg til slut i en kort sum gøre rede for, hvad jeg tror at kunne anse som resultatet.

Jeg antager altså, at Lille Niels er en slægtning af den gamle romerske husgud, Lar familiaris. Jeg tør ikke sige, at han nedstammer fra Laren, og jeg forstaar sagen saaledes, at de bofaste indbyggere af forskellige folk som af forskellige stammer ligesom Romerne har dannet sig husguder, af hvem de har ønsket, håbet og ventet lykke og værgemål for deres hjem. Der turde heri en almenmenneskelig drift finde et udtryk, som på forskellige måder genfindes lige ned til vore dage. I Syditalien nævnes han »monaciello«, den lille munk, og husmoderen mumler, når hun hører ham rumstere: »vær mig god« Og der fortælles, at det første brudgommen skaffer til det nye hjem, er en »bambino« (*Trede, Heidenthum in d. röm. Kirche. II 202*), et billede af voks eller træ af Jesusbarnet, og hvem ved, om ikke hos de enfoldige bag det kristne billede skjuler sig skygger af den gamle husgud. Men lige godt, mennesket, der føler livets farer, den omgivende naturs magt, i hvis vold han hartad værgeløs er givet, trænger til at give sig magter i vold, der er stærkere end uvejre og jordskælv, sygdom og død, og danner sig så inden døre et alter for guddomsmagt. I det katolske Sydtyskland er der regelmæssig en krog i bondehjemmene, der kaldes Herr-Gottes-Winkel (☩: Krog): en hylde med et lille alter og et helgenbillede, Jomfru Marie eller andre; det er hjemmets helligdom, der sættes friske blomster hen derpå, der tændes lys. I den russiske bondestue er der ligeledes et helligt billede, en »Ikon«, som værger for hjemmet, og som alle Indtrædende hilser. Og blandt os Nordboer, som ikke ejer sydligere folkefærds naive barnlige religiøsitet, sker det vel ikke så helt sjælden, at et ungt par køber Thorvaldsens Kristusbillede og sætter det synligt for alle på hæderspladsen, og i stilhed tænker: »bliv hos os, mester !«

I alt råder den samme tanke, vi stiller vort hjem under guddommelige magters varetægt.

Fremdeles siges, at Larerne havde deres plads ved arnen, hvor familien samles, hvor gudinden Vesta symboliseres ved arnens luende ild, som modtager daglige offere.

Der kan ingen tvivl være om, at ilden, også blandt os, i fortidens religiøsitet har grebet ind i mennesketanker. Da arnen ikke længer var fritstående midt i rummet, tog skorstenen dens plads, og lige ned til vore dage har husmoderens første gang i det nye hjem, ligesom tjenestepigens, været til arnen for at lægge en tørv til ilden, jeg tør måske sige, bringe ilden et offer. Ellers kan jeg ikke anføre sikre hentydninger til arnens helligdom.

I norske sagn nævnes »aarevetten«, arnens Vætte; i skånske, at husmoderen på festdage hensatte lidt af maden i en krog ved ovnen eller arnen; endelig siges

fra Værend, at »Bolvätten« bor under jorden, mest i arnens nærhed, og når ilden pludselig efter at være fæstet blusser op, er det Vætten, der blæser på den. Fra Ålandsøerne og Finland kaldes Tomten »den huslige arnes genius«, og arnen Tomtens helligdom (*Faye XXII anm. Wigstr. I. 225, Sv. L. VIII 137.450, Cavallius. I. 271*).

Jeg tænker mig, at Husvætten hos agerdyrkende folk er flyttet bort fra arnen og ud i husets stald og ladebygning, hvorfra hjemmets velstand udgår, og så er hans personlighed omdannet i henhold dertil. Lille er han, nærmest i størrelse tjenestedrengen, hans omgang er tjenestefolkene, og hans væsen får præg af de forhold, hvorunder han lever. Den alvorlige, fornemme romerske Lar, fornemme adelsslægters guddom er sunket ned til at blive staldkarles og tjenestepigers hjælper, og får nu ganske vist skyld for hjemmets trivsel og lykke, men også ligesåfuldt for småfortræd inden døre og tab. Det er fra hans side drillerier eller straf for forsømmelser imod ham.

Det er vel fremdeles indlysende, at her i Norden, hvor Kristendom har rådet op imod tusend år, kan man hverken træffe kendelige gamle gudeskikkelser eller klar udtrykt folketro på slige. Det højeste, vi kan vente, er mere eller mindre utydelige spor af, hvad der har været.

Jeg vil dertil henføre troen på, at han bringer lykke til det hjem, hvor han fæster bo, og i forbindelse dermed offeret, der bringes, fløde, mælk, grød med stort smørhul. Det lader jo ellers til, at han er en mand, der kan betale for sig, f. Ex. hvor han har vredet halsen i stykker på en ko, og det er ikke blot til ham, at et offer bringes, men til en hel række andre Vætter her i Norden: Dværge, Bjærgfolk, Højfolk, Skovfruer, Huldre, Nøkker, til Søfrue, Søra, Åmand, Fossegrimer, Glosø, Asgårdreia, alle som hører ind under fortids såkaldte sjæletro og står i forbindelse med de dodes endeløse sjæletal i den store os omgivende natur. Men det er atter et træk, der hører sjæletroen til, at de levende skal sørge for de dodes liv, må jeg vel sige, bringe dem mad og drikke, og hvad de ellers behøver, men kan så til gengæld stole på, at de døde bringer de levende lykke, — når de får deres ret; men også bliver de levendes plageånd, om hensynet til dem forsømmes. Ja, Vætter bringer ikke blot lykke, men de værger også for de levende, som bringer dem offer. Hvad Nissen angår, regner jeg dertil sagnene om »Godbonden«, som da gårdmanden havde røvet hornet fra Huldrefolket og vel var sluppet hjem, hørte stor larm udenfor på tunet. Tilslut blev der stilt, og så trådte en gammel liden mand med hvidt skæg og rød toplue ind, slog i bordpladen med en jærnstang, han bar i hånden, så alt dansede på gulvet, og tog så til orde, sint som han var: »du er galen, ofte hjalp jeg dig ud. Nu var Huldrefolket her, og havde jeg ikke taget imod dem, havde ikke mange ribben været hele i siderne på dig. Jeg jog dem af gårde, og nu må det

være slut med galskaberne dine !« (*Nicolaissen, Nordl. IV. 6 Haukenæs Hardanger IV. 294*).

Endnu et par lævn anfører jeg. Offeret skal bringes helligaftener, på de store festtider, eller som i Sverige og Norge torsdag aften, den gamle hedenske helligdag, som bærer Thors navn (*Storaker nr. 33, Haukenæs (Hardanger) VI. 259, Asbj. III. 79 Renvall Sv. L VII 9 s. 7; han vil have stilhed, tåler ej arbejde torsdagskvæld, (Åland) Haukenæs (Hardanger) VI. 234 236*). Det er ligeledes et træk, der minder om den gamle offerskik, ligesom at Vætten kræver stilhed torsdag aften, vil ikke have sit navn nævnet, ikke oplures.

Hertil føjer jeg endnu Puge-navnet (*jfr. rimet: Nis, nis Puh, mæ di rø lu', kigger ur a æ vester Lug', syw gång i ær ug'. Feilberg: Fra Heden 1863 s. 35*), det gammelnordiske puki, djævel, hvad i kristenheden i middelalderen blev det almindelige navn, hvormed oldtids guder nævnedes, de, som var faldne engle, der hørte til djævelens hof, og som i de gamle gudeskikkelser regerede over mennesker, på mange måder fristede dem og efter deres evne og magt kæmpede mod Kristus. Jeg medtager, at Nis ligesom djævelen og dødnings intet formår efter hanegal, kun natten hører ham til (*Kr. Sagn II. 94.204*).

Ved siden af alt dette arvegods fra Vætternes ældgamle store æt, tænker jeg mig, at andre påvirkninger har gjort sig gældende og mærket hans person. Sin lille skikkelse her i Norden har han sagtens fra dværgene. I sagnene forekommer af og til »Dvæрге eller Nisser« (*Tang Kristensen: Danske Sagn I. 47.207 jfr. s. 38.170.171*), eller »Bjærgfolk eller Nisser« (*Kr. Jydske Folkem. IV. 12.16*). Den røde tophue har han fået fra bondens dragt; hvor den så end stammer fra, er den dog sagtens ældre end Jacobiner-huen i den franske revolution. Hans mange dyrehamme må jo stamme fra husets besætning, fra husdyrene, f. Ex. når han i følham snuser til den fremmede, der ligger i sengen i karlkammeret. Det er jo noget almindeligt, at et kreatur om natten kan rive sig løs. Også fortælles det jo, at han er lådden at føle på, hvad der jo let forstås, når man husker, at han er set som kat, siddende på hestens hærdetop (*Jfr. s. 37*). Ved vintertid kan det tit ses, at katten ligger og sover på kvægets ryg, hvor den har det varmt og godt. Bønder ved også at tale om, at der kan ske ulykker, når koen er bundet for stramt i sin bås, den kan kvæles eller vride halsen af led om natten. Sligt uheld bliver da anledning til det træk i sagnene, at Nissen i vrede vrider halsen om på koen, og har fantasien først grebet et træk, der er liv i, har den let ved at udforme en fortælling derom. Den skraldende latter, som Nis lader høre, når han har haft held med sine optöjer, synes i stalden i det gamle bondehjem let at kunne knyttes til hestens lyd, når den får eller mangler føde. Jeg kan henvise til Messingjens i Blichers Bindstouw. Rasmus Owstrup gir sin hest et stykke brød og siger: »no ska Do ha dehier forudden di Ransoen, ka Do saa sto ve aa bæhr jen te forudden mæ?» »Hohohohoho !« søh han. »De ær Uer nok !« søh A. I

Jysk bruges udtrykket for at le »skranne« om hingstens vrinsken efter hoppen, og man har udtrykket: »skranne som en hejstgal øg«. Når karlen, der bærer hos sig troen på Nissen, halvsovende vågner og hører hestens »rimmen«, kan den let blive tydet som Nissens latter, især om noget er gået galt i stalden. Jeg kan også henvise til et engelsk udtryk, der peger i samme retning :

Sidst Redcowl opslog en latter,
ja, det var en latter,
den var mere lig heste-, heste-skrannen.

Desuden er »a horselaugh« (∩: hestelatter) et almindeligt udtryk for en rå latter.

Så er der jo de vældige ørefigner, som Lille Nis slår, ja, derom ved jeg ikke at sige synderligt. Da det jo bestandig er i mørket, at de uddeles, er der mulighed for, at det træk, de støttes til, er en dør, man løber på, et fremspringende hjørne af tømmer eller mur, der i mørket eller forfærdelsen anses for Nissens hånd.

Til alt dette kommer endelig de mange forskellige, slæbende, sjokkende, raslende lyde, som i stilheden kan høres i en bondegårds stald, hvor de forskellige husdyr står bundne, et løst kreatur, en hund, der har rykket klodsen, hvortil dens lænke er fastgjort, ud af sit leje, kattens spring efter en mus eller dens listende trin, dens gloende øjne, der kaster en lysstråle tilbage, talemåden: »han glør som en Puge« (*Hi gluuret us en Puk, Müllenhoff. 319 anm. (Sild) jfr. her 36 n. 6*), alt peger i samme retning, og som sagt, fantasien ved altid at sammenknytte naturlyd og forestilling og deraf sammenstykke sine fortællinger.

Julenisserne herhjemme, der nu i en menneskealder eller længere i juletiden møder allevegne, i juletræer, på billedkort, i fortællinger, stammer vistnok fra H. C. Andersens æventyr og fra et billedark med Nisser, jeg mindes fra mine studenterdage først i årene 1850 i København, og som var tegnet af en nu længst afdød ung maler Ley.